

Центр східноєвропейських наукових студій
East European Scientific Studies Center
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі
South-Eastern Research Institute

ISSN 3041-1467 (Print)

ISSN 3041-1475 (Online)

AXIS EUROPAE ВІСЬ ЄВРОПИ

**ISSUE 5
ВИПУСК 5**

Львів-Дрогобич, 2024

Lviv-Drohobych, 2024

УДК 94(4)(082)
В53

*Рекомендовано до друку
редакційною колегією збірника наукових праць «Вісь Європи»
(протокол від 17 грудня 2024 р. № 2)*

Рік заснування: 2022.

Періодичність: 2 рази на рік (червень, грудень).

Вісь Європи / [головний редактор Л. Лазурко]. Львів-Дрогобич: ПбСвіт, 2024. Випуск 5. 128 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Лідія Лазурко – д.іст.н., проф.

Сівредактори: Микола Галів – д.пед.н., проф.

Василь Ільницький – д.іст.н., проф.

Редакційна колегія:

Віктор Вернер – д.габ., проф. (Польща); Василь Гулай – д.політ.н., проф. (Україна); Тетяна Гуштан – д.е.н., доц. (Україна); Володимир Качмар – д.і.н., проф. (Україна); Ірина Кривошея – д.і.н., проф. (Україна); Костянтин Курилишин – к.і.н., проф. (Україна); Олег Малярчук – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Наконечний – к.і.н., проф. (Україна); Олег Разиграєв – д.і.н., проф. (Україна, Польща); Ігор Соляр – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Старка – д.і.н., проф. (Україна); Станіслав Стемпень – д.габ., проф. (Польща).

**Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar, Index Copernicus;
10.69550/3041-1475.5**

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Збірник зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення у реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа (*рішення №1020 від 28.03.2024 р.*)

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 920 від 26.06.2024 р., додаток 6).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Засновник: Центр східноєвропейських наукових студій.

Видавець: ПбСвіт.

Адреса редакції: Центр східноєвропейських наукових студій, вул. І. Тобілевича, 9, м. Львів, 79000.

тел.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

© Центр східноєвропейських наукових студій, 2024

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2024

© Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі, 2024

© Автори статей, 2024

UDC 94(4)(082)

B53

*Recommended for publication
by the Editorial Board of the Axis Europae
(protocol dd. 17.12.2024 № 2)*

Year of establishment: 2022.

Frequency: 2 times a year (June, December).

Axis Europae / [chief editor Lidiya Lazurko]. Lviv-Drohobych: Posvit, 2024. Issue 5. 128 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, postgraduates, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: **Lidiya Lazurko**, Doctor of History, Professor

Co-editors: **Mykola Haliv**, Doctor of Pedagogy, Professor

Vasyl Ilnytskyi, Doctor of History, Professor

Editorial Board:

Wiktor Werner, Doctor of History, Professor (Poland); **Vasyl Hulai**, Doctor of Political Sciences, PhD (History), Professor (Ukraine); **Tetiana Hushtan**, Doctor of Economics, Professor (Ukraine); **Volodymyr Kachmar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Iryna Kryvosheia**, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine); **Kostiantyn Kurylyshyn**, PhD (History), (Ukraine); **Oleh Maliarchuk**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Nakonechnyi**, PhD (History), Associate Professor (Ukraine); **Oleh Razyhrayev**, Doctor of History, Professor (Ukraine, Poland); **Ihor Soliar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Stanislaw Stępień**, Doctor of History, Professor (Poland).

**The collection is indexed in the international databases: Google Scholar, Index Copernicus;
10.69550/3041-1475.5**

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p. No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

The collection was registered by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting in the register of subjects in the field of print media (decision No. 1020, dd. 28.03.2024).

Under the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the collection is included in CATEGORY «B» of the List of electronic professional publications of Ukraine authorized to publish theses of applicants for the degree of doctor and candidate of sciences in the field «HISTORICAL SCIENCES» (Order of the MES of Ukraine № 920 on 26.06.2024, Appendix 6)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Founder: East European Scientific Studies Center

Publisher: Posvit.

Office address: East European Scientific Studies Center,

9, I. Tobilevych Street, Lviv, Ukraine, 79000.

tel.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

© East European Scientific Studies Center, 2024

© Ivan Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine, 2024

© South-Eastern Research Institute, 2024

© Copyright by the contributors, 2024

ЗМІСТ

Юрій СТЕЦИК

ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕНЦІВ ДРОГОБИЦЬКОЇ
ВАСИЛІАНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (1775 – 1780).....6

Роман КУЧЕРЕШКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ РЕМЕСЕЛ У СІМЕЙНОМУ
ПІДПРИЄМНИЦТВІ СЛОБОЖАНЩИНИ В УМОВАХ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ..... 15

Віталій ТЕЛЬВАК, Олег РАДЧЕНКО, Фадей ЯЦЕНЮК

ПРОПОЗИЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЩОДО КАНДИДАТУРИ ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ТЕКСТ
ДОКУМЕНТА І КОНТЕКСТ ПОДІЙ.....23

Лідія ЛАЗУРКО

ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ: ІДЕНТИЧНІСТЬ ЗА ВИБОРОМ42

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ, Андрій НЕЧЕПУРЕНКО

ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКИМИ РЕПРЕСИВНИМИ ОРГАНАМИ
МІНОШУКАЧІВ У БОРОТЬБИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
(1948 – 1949): НОВІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА.....51

Оксана МЕДВІДЬ, Руслана ПОПП

ЗВІТ ОУН ЯК ДЖЕРЕЛО ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ НАСЕЛЕННЯ
ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 40-х рр. ХХ ст.67

Микола КОСТИРКО

ЖУРНАЛ «ВОЛЯ І БАТЬКІВЩИНА» (1964 – 1967): ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА
ТЕХНІЧНА СКЛАДОВІ.....84

Віктор КОЦУР, Микола ТУПЧІСНКО

СУЧАСНИЙ СТАН ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВОЇ НУМІЗМАТИКИ В УКРАЇНІ:
ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ.....94

Парасковія ДВОРЯНИН

МОВНА ПРОБЛЕМАТИКА У МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ
УКРАЇНИ (2014 – 2022): МАКРОСТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ106

РЕЦЕНЗІЇ

Микола ГАЛІВ

СТУДЕНТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: НОВА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА СТУДІЯ
(рецензія на: Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету /
Упоряд. В. Тельвак, В. Качмар, С. Журавльов. Львів: ЛНУ імені Івана Франка,
2023. 358 с.) 119

CONTENTS

Yurii STETSYK

THE EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF THE MONKS OF THE DROHOBYCH BASILIAN GYMNASIA (1775 – 1780).....6

Roman KUCHERESHKO

TRANSFORMATION OF TRADITIONAL CRAFTS IN FAMILY BUSINESS IN SLOBOZHANSKYIA IN CONDITIONS OF INDUSTRIALIZATION 15

Vitalii TELVAK, Oleh RADCHENKO, Fady YATSENYUK

PROPOSAL OF THE PHILOSOPHICAL FACULTY OF LVIV UNIVERSITY FOR PROFESSORSHIP OF THE DEPARTMENT OF HISTORY OF UKRAINE: A DOCUMENT AND ITS HISTORICAL CONTEXT.....23

Lidiia LAZURKO

VASYL VYSHIVANY: IDENTITY BY CHOICE42

Vasyl ILNYTSKYI, Andrii NECHEPURENKO

THE USE OF MINESWEEPERS BY SOVIET REPRESSIVE BODIES IN THE FIGHT AGAINST THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT (1948 – 1949): NEW DOCUMENTARY SOURCES 51

Oksana MEDVID', Ruslana POPP

OUN'S REPORT AS A SOURCE REGARDING THE STUDY OF THE POPULATION OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE AT THE LATE 1940s. XX CENTURY67

Mykola KOSTYRKO

THE JOURNAL VOLIA I BATKIVSHCHYNA (1964 – 1967): ORGANIZATIONAL AND TECHNICAL ASPECTS 84

Viktor KOTSUR, Mykola TUPCHIIENKO

THE CURRENT STATE OF INSTITUTIONALIZATION OF DIGITAL NUMISMATICS IN UKRAINE: LITERATURE REVIEW.....94

Paraskoviya DVORIANYN

LANGUAGE ISSUES IN THE MASS MEDIA DISCOURSE OF UKRAINE (2014 – 2022): MACROSTRUCTURAL COMPONENTS 106

REVIEWS

Mykola HALIV

STUDENTS OF MYKHAILO HRUSHEVSKY: A NEW SOURCE STUDY (review on: Catalog of students of Mykhailo Hrushevsky at Lviv University / Compiled by V. Telvak, V. Kachmar, S. Zhuravlev. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2023. 358 p.)..... 119

УДК 273.13(477) «1775/1780»:038
DOI 10.69550/3041-1467.5.319896

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-1795-687X

Researcher ID: 1959605/E-5136-2018

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine and Jurisprudence, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46 Lesia Ukrainka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2024). Освітньо-педагогічна діяльність ченців Дрогобицької василіанської гімназії (1775 – 1780). *Axis Europae*, 5, 6–14. doi: 10.69550/3041-1467.5.319896

Bibliographic Description of the Article: Stetsyk, Yu. (2024). Osvitno-pedahohichna diialnist chentsiv drohobytskoi vasylianskoï himnazii (1775 – 1780 rr.) [Educational and pedagogical activities of the monks of the Drohobych Basilian Gymnasium (1775 – 1780)]. *Axis Europae*, 5, 6–14. doi: 10.69550/3041-1467.5.319896 [in Ukraine].

ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕНЦІВ ДРОГОБИЦЬКОЇ ВАСИЛІАНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (1775 – 1780)

Анотація. *Мета дослідження* – реконструювати підставові біографічні відомості про ченців, які пройшовши духовну та освітню формації, спричинилися до педагогічної праці серед світської молоді. У статті розглянуто ранній період функціонування гімназії із часу утворення (1775) до часу визнання її одним із провідних освітніх осередків Василіанського Чину (1780.). **Методологічною основою дослідження** є основні науково-історичні принципи та методи, котрі застосовуються для реконструкції історії діяльності освітньої інституції. Верифікація біографічного матеріалу проводилася шляхом зіставлення особової інформації зі статистично-довідковими документами церковного походження. **Наукова новизна** полягає у тому, що на підставі зібраного матеріалу окреслено навчальні підстави функціонування першої дрогобицької гімназії, заснованої ченцями-василіянами, та реконструйовано біограми перших її викладачів. **Висновки.** Соціальна база рекрутації до ченців-педагогів охоплювала в основному представників міщанства, шляхти та селянства. Освітній вишкіл ченців-професорів був традиційно зумовлений навчанням у новіціаті, студіями з риторики, філософії, теології та у напських семінаріях. Завдяки виконанню викладачами покладених на них обов'язків Дрогобицький монастир діяв як духовний, так і культурно-освітній осередок, незважаючи на досить мінливі суспільно-політичні обставини розвитку краю, задовольняючи освітні потреби населення (переважно руської спільноти) новоствореного Королівства Галичини та Володимирії. За

територіальним походженням переважали вихідці із півавстрійських земель, оскільки існувала заборона залучати василіанське чернецтво із українських земель, що входили до складу Російської імперії. Для цього і було утворено окрему Галицьку чернечу провінцію до якої входив Дрогобицький василіанський монастир із освітніми закладами, що функціонували при ньому.

Ключові слова: Галичина, історіографія, ідентичність, культурно-просвітницька діяльність.

THE EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF THE MONKS OF THE DROHOBYCH BASILIAN GYMNASIA (1775 – 1780)

Abstract. *The purpose of the study is to reconstruct the basic biographical information about the monks who, having undergone spiritual and educational formation, were involved in pedagogical work among secular youth. The article deals with the early period of the gymnasium's functioning from the time of its establishment (1775) to the time of its recognition as one of the leading educational centres of the Basilian Order (1780). The methodological basis of the study is the basic scientific and historical principles and methods used to reconstruct the history of the educational institution. Verification of the biographical material was carried out by comparing personal information with statistical and reference documents of church origin. The scientific novelty is that on the basis of the collected material, the author outlines the educational basis for the functioning of the first Drohobych gymnasium founded by Basilian monks and reconstructs the biographies of its first teachers. Conclusions.* *The social base of recruitment to the monastic teaching profession included mainly representatives of the bourgeoisie, gentry, and peasantry. The educational training of monks-professors was traditionally conditioned by studying in the novitiate, studies in rhetoric, philosophy, theology, and in papal seminaries. Thanks to the performance of their duties by the professors, the Drohobych monastery functioned as a spiritual, cultural, and educational centre, despite the rather volatile socio-political circumstances of the region's development, meeting the educational needs of the population (mainly the Ruthenian community) of the newly created Kingdom of Galicia and Volodymyr. In terms of territorial origin, people from sub-Austrian lands predominated, as there was a ban on recruiting Basilian monasticism from Ukrainian lands that were part of the Russian Empire. For this, a separate Galician monastic province was formed, which included the Drohobytzkyi Basilian Monastery with its educational institutions.*

Key words: *Galicia, historiography, identity, cultural and educational activities.*

Statement of the problem. Today, when there is a revival, development of monastic centres in Ukraine and determination of the main directions of activity, there is a need to turn to the experience of past generations. In particular, modern monasteries should become not only spiritual centres, but also cultural and educational centres for the education of secular youth. Therefore, we propose to turn to the achievements of Basilian schooling in the late XVIII century in Galicia.

Research analysis. To this day, both church and local historiography remain largely unexplored in terms of the contribution of Basilian monasticism to the development of educational institutions in Drohobych. For example, while the history of the Main Normal School in Drohobych has been the subject of special study by researchers because it was here that Ivan Franko studied, another, much earlier educational institution (the Basilian gymnasium)

still remains unexplored by scholars (Horak & Hnativ, 2001). This state of research is primarily due to the fact that no school documentation has survived to this day, as the wooden monastery and its school burned down in 1825 (Stecyk, 2015a, p. 15; Haliv, 2017, p. 45; Haliv & Dubyna, 2020). Only finding information about this educational institution in other types of sources will allow us to gradually fill in the gaps in its history (LNSL DM. F. 3. Case MB-614; LNSL DM. F. 3. Case MB-614). We propose to start studying this educational centre as an institution, and pay special attention to the biographies of its first teachers. Thus, we will try to reconstruct the biographies of the monks-teachers who, through their dedicated work, contributed to the foundation and development of the gymnasium. The functioning of the gymnasium is connected with the teaching work of the Basilian Fathers, who, having received the appropriate spiritual education, carried out not only pastoral and missionary activities but also active educational work.

The purpose of the study is to reconstruct the basic biographical information about the monks who, having undergone spiritual and educational formation, were involved in teaching secular youth. The article examines the early period of the gymnasium's functioning from the time of its establishment (1775) to the time of its recognition as one of the leading educational centres of the Basilian Order (1780).

Summary of the main material. During the Austrian period, considerable attention was paid by both the Drohobych city magistrate and the local community to the establishment of multi-level educational institutions. The first to join this cause were the Basilian Fathers, who organised the first city gymnasium (1775 – 1784) and an elementary school at the monastery of Sts. Peter and Paul. The townspeople supported the gymnasium with money from their profits from salt production and their desire to become patrons of science. A library was created at the school, which burned down in 1825 (Stecyk, 2015a, p. 152).

The Basilians adopted the curriculum from the Jesuits, as well as their entire organisational structure. In the process of education, they used, in particular, methods that were widespread in educational institutions of the time: memorisation and education with the help of a cane or whip. However, despite this, a number of facts can be cited that indicate that the Drohobych Basilian Gymnasium was in fact distinguished by a high level of education. Thus, in 1780, the Basilian General Chapter of Torokan conferred the highest praise on its teachers and the title of rector on the rector, Father Superior Hlicerii Dubytskyi. The gymnasium also practiced public scientific presentations by its graduates. In particular, in 1782, Mykhailo Tchaikovsky presented theses on philosophy, physics, and astronomy: 'On the existence of bodies in general, on the properties of constituent bodies and the relationship of parts to the whole; on the Copernican system' (Stecyk, 2015a, p. 153).

The educational system at the Drohobych Gymnasium was organised on the model of the Buchach Basilian Gymnasium, which had been operating since 1754. The gymnasium had several departments: infima, grammar, syntax, rhetoric, and poetics. Due to the lack of preservation of school records, it is impossible to trace the number of students. In addition to a deep and comprehensive study of grammar, monastic teachers also taught religion, history, geography, rhetoric, gymnastics, physics, and classical literature of ancient writers. Students were taught to write elegies, tragedies, and comedies. The training lasted eight years. The age of the students could range from 8 to 26 years. Students were admitted to the gymnasium by the rector, who was also the abbot of the monastery (Stocky, 1997, p. 82).

However, if we compare the Drohobych gymnasium with the Buchach gymnasium, the latter enjoyed significant advantages: it had a much stronger material base for educational activities, thanks to the generous patronage of Mykola Potocki, and in Buchach, in addition

to the gymnasium, other educational institutions functioned at the monastery (convivium, higher philosophical courses). The Basilian gymnasium in Buchach, which was also liquidated in 1784, managed to resume its activities in 1803, functioning in parallel with the main normal school. These facts convincingly prove that the Buchach educational centre was much more powerful than the Drohobych one.

In 1784, Joseph II implemented an educational reform that reduced the number of gymnasiums in Galicia. In particular, one of them in Drohobych was closed. Two requests from the Bishop of Przemyśl, Maximilian Ryll, and the Drohobych commune failed to reverse the decision. Nevertheless, on 30 January 1784, the monasteries of Drohobych, Buchach, and Lavrova proclaimed the establishment of main normal schools on the basis of the liquidated Basilian educational institutions (Stecyk, 2015a, p. 154).

The functioning of the gymnasium is connected with the teaching work of the Basilian Fathers, who, having received the appropriate spiritual education, were active in educational work. In particular, during 1775 – 1780, at different times, the fathers worked as teachers: Hlitserii Dubytskyi (prefect, and from 1780 – rector, professor of Latin grammar, philosophy, and mathematics), Josaphat Hanchakovskiy (professor of grammar in 1775/76), Inokentii Patynskiy (professor of infima in 1775/76), Josaphat Potielitskiy (professor of infima in 1776/78), grammar in 1778/79, syntax in 1779/80), Dorotheus Staszewski (professor of rhetoric in 1777/78), Julian Zdiushynski (professor of grammar in 1777/78, syntax in 1778/79) (Lorens, 482). The number of professors of the gymnasium was not constant due to the practice of regular transfer of monks to other monasteries of the province. On average, their number ranged from 3 to 4 monks-teachers.

We were able to collect some biographical information about these monastic teachers. So let's look at the generalised prosopographic characteristics of the professors of the Drohobych Gymnasium for the years in question.

In terms of territorial origin, the monks were mostly recruited from the local population (4 people from the Przemyśl land of the Ruthenian province and only one representative from the Bratslav and Podolsk provinces). An equal number of candidates were represented from both rural and urban areas (3 each). Also, an equal number of candidates entered the monastic life and underwent novitiate in Dobromyl and Pochayiv (3 people each). Only one candidate for monasticism, although born in the Peremyshl land, did not complete his novitiate in the closest novitiate house in Dobromyl, but in Pochayiv, which was characterised by a numerical superiority of novices and significant financial support. In terms of social origin, the majority of novices came from the bourgeoisie (3 people) compared to representatives of the gentry (2 people) and peasants (1 person).

The average age of professors, as of 1780, ranged from 30 to 48 years. The younger generation of monks (30-38 years old), full of energy and enthusiasm for educational work, made up the bulk of the teaching staff (4 people). The middle-aged group of professors (42-48 years old) was represented by only two people, and there were no older teachers. Obviously, this was due to the fact that the gymnasium was just beginning its educational activities.

Most often, candidates for monasticism entered the monastery at a young and young age of 21 to 31, which allowed them to properly prepare for an ascetic lifestyle and gain spiritual experience. After all, they spent a significant part of their lives (from 6 to 18 years) in the Basilian Order.

Most of the teachers (4 out of 6), before entering the monastic life, had been educated in public schools in logic, rhetoric, poetry, syntax, and moral theology. This education was counted as part of the monastic studies, particularly in rhetoric and philosophy.

The spiritual education of a monk-professor included educational studies. The first spiritual school in the formation of a novice candidate was the novitiate school, which lasted for one year in the period under consideration. There were two such novitiate schools in the Holy Protection Province of the Order of St Basil the Great, to which the Drohobych monastery belonged, and two houses for the training of novices (in Dobromyl and Pochayiv). If we compare these two novitiate schools, they were evenly represented in terms of numbers (3 people in each novitiate).

Upon completion of the novitiate, the monks took monastic vows and continued their educational studies in rhetoric (Hoshcha, 2 years), philosophy (Zamostia, Zahaytsi, Lavriv, 2 years), and theology (Lavriv, Dobromyl, Lviv (St. George's Church), and Kamianets-Podilskyi from 2 to 4 years). After completing their theological education, they were ordained subdeacons, deacons, and priests. Individual monks who showed intellectual ability were sent to the papal seminary of Vilnius after completing internal studies.

After completing their monastic studies and theological education, newly ordained hieromonks were not immediately appointed professors in a particular field of study. Prior to receiving this educational title, monks worked as assistant teachers (corpuscular), catechism teachers, novice masters, and lecturers. The title of professor was granted to a highly educated monk for a certain period of his pedagogical work, after which the monk could perform other duties, not necessarily educational, but those that were deemed necessary in the new monastery to which he was sent by the decision of the Provincial Administration.

According to their vocation, education, and abilities, monks-teachers were assigned other monastic duties in addition to educational ones (teacher, master, professor, catechist, rector, vice-rector, school prefect): Administrative (secretary, consultant, archimandrite, hegumen, vicar, procurator (socium), resident (abbot)), economic (economist, prefect of construction), and ecclesiastical (confessor, preacher, missionary). Depending on their field of activity, monastic teachers include professors of infima, grammar, syntax, poetry, and rhetoric. Due to the limited number of teaching staff, professors often taught several subjects, which testifies to the intellectual abilities and worldview of monasticism (LNSL DM. F. 3. Case MB-614; LNSL DM. F. 3. Case MB-614).

Conclusions. The social base of recruitment to the monastic teaching profession included mainly representatives of the bourgeoisie, gentry, and peasantry. The educational training of monks-professors was traditionally conditioned by studying in the novitiate, studies in rhetoric, philosophy, theology, and in papal seminaries. Thanks to the performance of their duties by the teachers, the Drohobych monastery functioned as a spiritual, cultural, and educational centre, despite the rather volatile socio-political circumstances of the region's development, meeting the educational needs of the population (mainly the Ruthenian community) of the newly created Kingdom of Galicia and Volodymyr

Appendix

Biographies of professors who taught at the Drohobych Basilian Gymnasium in 1775 – 1780.

Hanchakovsky Josaphat

His secular name was Ivan. Son of Andrii and Mariia. Born on 30.03.1732 in the village of Pikulychi. Entered monasticism on 07.09.1772 in Dobromyl. On 14.09.1773, he took monastic vows as a professor in Dobromyl and was sent to Lavrov for theological studies. Upon completion of his studies, he moved to Drohobych to serve as a preacher and professor

of grammar (ЛІННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-614, 651). In 1775 – 1776 he was a professor of grammar (Latin) (Cathalogus, 1775). A year later, he was sent to Vitsyn, where he was appointed a preacher, and after one year and six months he was sent to Krekhiv, where he performed the same duties (ЛІННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-614, 651). In six months of 1778 he was sent to Hoshiv, where he was appointed catechist and confessor (Cathalogus, 1778). He died on 15.09.1811 (Вибір з «Пом'яника»....). His place of death is not known.

Dubyskyi Hlitserii

Hryhorii's maiden name was Hryhorii. Son of Sylwester and Anna of the Miktaszewski family. He was born in April 1738 in Vinnytsia, Bratslav Voivodeship. He studied rhetoric for 4 years. He entered the Lubarsky Monastery on 20 May 1762. From there he was sent to Pochayiv for novitiate. A year later, on 01.07.1763, after taking monastic vows, he was sent to Hoshcha to receive education. After a year of study, he was sent to study philosophy at the Lavra Monastery, where on 19.10.1764 he became a subdeacon and soon afterwards was ordained a deacon. After completing his philosophy courses, he was sent to Dobromyl to study speculative theology, where he was ordained a presbyter on 17.10.1766 by Bishop Athanasius Sheptytsky of Przemyśl. After completing a four-year course in theology, he was sent to the monastery in Zamość, where he served as a missionary and preacher of the house. In particular, during 1773 – 1774 he was the first missionary of the monastery in Zamość. After 5 years of this work, he moved to Drohobych to perform his duties at the Drohobych Monastery, which was formed as a result of the unification of three neighbouring monasteries: Letnyansky, Lishnyansky and Derezhytsky. He built a new church and a school where he taught Latin, philosophy, and mathematics.

From 1775 to 1800 he served as abbot and missionary of the Drohobych Monastery. With the establishment of the Basilian Gymnasium (1775), he was first the prefect of this educational institution, and after the school was elevated to the level of a main school by the decision of the Torokan General Chapter in 1780, he received the title of rector of the gymnasium. With the formation of the Galician Province of the Order of St. Basil the Great (1780), he was elected secretary, and at the Lavra Chapter (15.08.1784) he was elected consul (adviser) of the province on the management of Basilian monasteries in the territory of the Greek Catholic Diocese of Przemyśl, to which the Drohobych Monastery belonged. From 1800 to 1811 he was the abbot of the Krekhiv Monastery. He died on 07.10.1813. His place of death is not known (Стецик, 2015b, сс. 84–85).

Zdiushynskyi Yulian

His maiden name was Ivan. The son of Vasyl and Eva. He was born in 1743 in the land of Przemyśl. He entered the monastic life on 27.08.1774 in Dobromyl after completing two years of studying moral theology. After a year of novitiate trials, in 1775 he took his monastic vows as a professor and was sent to Zamość to study philosophy. From there, he moved to Lviv for theological studies, where he was ordained a priest. Upon completion of his studies, he was appointed a professor of grammar and syntax at the Drohobych Basilian Gymnasium from 1777 to 1779. In 1779, he was sent to Lviv to perform the duties of a prosecutor of judicial affairs of the Galician province, living at the Lviv Monastery of St. George. Three years later, he moved to the Lviv Monastery of St John, continuing to perform the duties of a prosecutor. A year and six months later, he was appointed assistant abbot (vicar) of the Lviv Monastery of St Onuphry, living in this monastery from 1782 to 1817. For some time he was the archimandrite of Zhovkva. He died on 10.09.1817 (ЛІННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-435, 717).

Inokentii Patynskyi

His maiden name was Yakov. The son of Ivan and Anna. He was born on 21.03.1742 in the Podillia Voivodeship. He graduated from the syntax class at the Kamianets Jesuit School. He entered the monastic life in Pochayiv on 25.07.1763. After a year of trials in the novitiate, on 25.07.1764 he took monastic vows as a professor. During the reign of Father Anastasius Pitotrowski, secretary of the Holy Protection Province, he was sent to study rhetoric in Hoshcha, where he studied for two years. In August 1766 he was sent to Lavrov for philosophical studies. After completing his philosophy course, he moved to Kamianets to study theology. After eight months of studying, he was sent to Ulashkivtsi to serve as a preacher. He was ordained a subdeacon, deacon (08.05.1768) and priest (18.05.1768) by Lviv Bishop Lev Sheptytsky. Six months later, he moved to Zbarazh to continue his studies in moral theology. Seven months later, when he completed his studies, he was sent to Verkhrary to serve as a preacher. In 1773 he was in Zamość (ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-435, 568), from where in 1774 he was sent to Zhovkva, where he was a preacher on Sundays (Cathalogus, 1773). A year later, he went to Bilyna, and from there to Drohobych to serve as a preacher and missionary (ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-435, 568), and in 1775 – 1776 he was a professor of Latin at the infirmary of the Drohobych Basilian Gymnasium (Cathalogus, 1775). 1778 – 1779 – preacher on Sundays in the monastery in Piddubtsi (Cathalogus, 1778). The time and place of death are not known.

Potelitskyi Josaphat

His secular name is Ivan. He was of the Greek religion. The son of Simeon and Maria. He was born in 1748 on the territory of the Przemyśl land. He entered the monastic life on 19.07.1770 in Pochayiv, where he studied at the novitiate school for one year. On 19.07.1771, he took monastic vows as a professor and was sent to the monastery in Zagajice to pursue philosophical studies (ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-435, 650). After two years of study (1773), he moved to the Lviv Monastery of St. George to study theology (Cathalogus, 1773; Cathalogus, 1775). In the third year of his studies (1776), he was ordained a priest and sent to the Vitsyn Monastery as a preacher. However, soon after, on 18.08.1776, he was sent to Drohobych, where he served as a preacher and professor of grammar and syntax at the local infirmary (ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-435, 650). In January 1779, he moved to the Terebovlya Monastery, serving as a preacher and confessor (Cathalogus, 1778). In April 1779 he was sent to Koshevytsi to perform the same duties. In October 1780 he went to the Zhovkva Monastery as a preacher. On 22.08.1781 he left Zhovkva for Vitsyn, where he was also appointed a preacher (ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-435, 650). The time and place of his death are not known.

Dorothei Stashevskyi

His maiden name was Dmitriy. Son of Anna and Mikhail. Born on 26.08.1750 in Radymno, Przemyśl Land. He entered the monastic life on 25.08.1771 in Dobromyl, where, after completing the novitiate school, he took monastic vows as a professor on 25.08.1772. He was sent to the monastery in Zamość for philosophical studies, where on 14.02.1773 he was ordained a deacon by Bishop Maximilian Ryll of Chłomska. He continued his studies of philosophy and theology at the Vilnius Seminary. Upon completion of his studies, he was ordained a priest. In the academic year 1777/1778, he was appointed professor of rhetoric at the Drohobych Basilian Gymnasium (ЛННБ ВР. Ф. 3. Спр. МВ-614, 245). In the next academic year (1778/1779), he served as a professor of rhetoric and poetics at the Ostroh Basilian Collegium (Cathalogus, 1778). He died in 1786 (Lorens, 472).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРА

- Вибір з «Пом'яника».** *Вибір з «Пом'яника» Чину Св. Василя Великого січень – грудень.* URL: http://www.bazylianie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=226:2010-03-23-21-47-02&catid=16:historiazakonu&Itemid=3
- Галів, М.** (2017). Освітні інституції Дрогобича наприкінці XVIII – 70-х рр. XIX ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, Спецвипуск 3*, 46–62.
- Галів, М., Дубина, К.** (2020). До історії гімназії оо. Василіан у Дрогобичі (1775 – 1784). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти*, (с. 16–18). Конін–Ужгород–Київ–Херсон: Посвіт.
- Горак, Р., Гнатів, Я.** (2001). *Іван Франко. Книга друга. Цілком нормальна школа.* Львів. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника.
- Стецик, Ю.** (2015а). *Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII – XVIII ст.): монографія.* Перевидання 2014 року. Жовква: Місіонер.
- Стецик, Ю.** (2015б). *Василіанське чернецтво Перемишльської єпархії (друга половина XVIII ст.): словник біограм.* Жовква: Місіонер.
- Стоцький, Я.** (1997). *Монастир Отців Василіян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712 – 1996 рр.).* Львів: Місіонер.
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743 – 1780.* Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Catalogus Professorum Ordinis.** (1773). *S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1773 in Annum 1774.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien : O.S.B.M. Anno Domini.
- Catalogus Professorum Ordinis.** (1775). *S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1775 in Annum 1776.* Typis S.R.M. Monaste : Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini.
- Catalogus Professorum Ordinis.** (1778). *S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1778 in Annum 1779.* Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien : O.S.B.M. Anno Domini.

REFERENCES

- Vybir z «Pomyanyka».** *Vybir z «Pomyanyka» Chynu Sv. Vasyliia Velykoho sichen – gruden* [Selection from the «Pomyanyk» of the Order of St. Basil the Great, January – December]. URL: http://www.bazylianie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=226:2010-03-23-21-47-02&catid=16:historiazakonu&Itemid=3 [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2017). *Osvitni instytutsii Drohobycha naprykintsi XVIII – 70-kh rr. XIX st.* [Educational institutions of Drohobych in the late 18th – 1970s]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection, Special issue 3*, 46–62. [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Dubyna, K.** (2020). *Do istorii himnazii oo. Vasylian u Drohobychi (1775 – 1784)* [To the history of the Basilian Gymnasium in Drohobych (1775 – 1784)]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom VIII: dialoh u rozvytku nauky ta osvity* [Development of modern education and science: results, problems, prospects. Volume VIII: dialogue in the development of science and education], (pp. 16–18). Konin–Uzhhorod–Kyiv–Kherson: Posvit. [in Ukrainian].
- Horak, R., & Hnativ, Ya.** (2001). *Ivan Franko. Knyga druga. Cilkom normalna shkola* [Ivan Franko. Book Two. A Completely Normal School]. Lviv. [in Ukrainian].

Lvivska natsionalna naukova biblioteka imeni V. Stefanika. Viddil rukopysiv [Lviv Vasyl Stefanyk National Scientific Library. Department of Manuscripts – LNSL DM].

Stecyk, Yu. (2015a). *Vasylianski monastyri Peremyshlskoyi yeparhiyi (kinec XVII – XVIII st.): monografiya. Perevydannya 2014 roku* [Basilian Monasteries of the Przemysl Diocese (late 17th – 18th centuries): monograph. Reprint of 2014]. Zhovkva: Misioner. [in Ukrainian].

Stecyk, Yu. (2015b). *Vasylianske cherneczstvo Peremyshlskoyi yeparhiyi (druga polovyna XVIII st.): slovnyk biogram* [Basilian Monasticism of the Przemysl Diocese (second half of the 18th century): Dictionary of Biographs]. Zhovkva: Misioner. [in Ukrainian].

Stocky, Ya. (1997). *Monastyr Ottsiv Vasyliyan Chesnoho Hresta Hospodnoho v Buchachi (1712 – 1996 rr.)* [Monastery of the Basilian Fathers of the Holy Cross in Buchach (1712 – 1996)]. Lviv: Misioner. [in Ukrainian].

Lorens, B. (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743 – 1780* [Basilians of the Crown Province in the years 1743 – 1780]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. [in Polish].

Cathalogus Professorum Ordinis. (1773). S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1773 in Annum 1774. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini. [in Latin].

Cathalogus Professorum Ordinis. (1775). S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1775 in Annum 1776. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini. [in Latin].

Cathalogus Professorum Ordinis. (1778). S. B. Magni provinciae Protectionis Beatissimae Virginis Mariae juxta Ordinem Alphabetici in Monasteriorum ex Anno 1778 in Annum 1779. Typis S.R.M. Monaste: Poczajovien: O.S.B.M. Anno Domini. [in Latin].

Стаття надійшла до редакції 10 березня 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.

УДК 93/94-008

DOI 10.69550/3041-1467.5.319883

Роман КУЧЕРЕШКО

аспірант кафедри всесвітньої історії факультету історії і права, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, індекс 61168 (roman.kuchereshk@hnpu.edu.ua)

ORCID: 0009-0000-0457-2135

Roman KUCHERESHKO

PhD student of the Department of World History, Faculty of History and Law, Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda, 29, Alchevskikh Str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61168 (roman.kuchereshk@hnpu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Кучерешко, Р. (2024). Трансформація традиційних ремесел у сімейному підприємстві Слобожанщини в умовах індустріалізації. *Axis Europae*, 5, 15–22. doi: 10.69550/3041-1467.5.319883

Bibliographic Description of the Article: Kuchereshko, R. (2024). Transformatsiia tradytsiinykh remesel u simeinomu pidpriemnytstvi Slobozhanshchyny v umovakh industrializatsii [Transformation of traditional crafts in family business in Slobozhanshchyna in conditions of industrialization]. *Axis Europae*, 5, 15–22. doi: 10.69550/3041-1467.5.319883 [in Ukraine].

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ РЕМЕСЕЛ У
СІМЕЙНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВІ СЛОБОЖАНЩИНИ
В УМОВАХ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ**

Анотації. Метою статті є дослідження змін, які відбулися в традиційних ремеслах регіону під впливом індустріалізації. Проведено історичний експурс у формування ремісничої майстерності від VI ст. до н. е. до промислової революції у XIX ст. Визначено наслідки інтенсивних процесів промислового перевороту, які мали місце на Слобожанщині. До них зараховано індустріалізацію, соціальні зміни, зростання економічної цінності регіону, поширення професійної освіти й активний розвиток інфраструктури. Проаналізовано трансформації традиційних сімейних ремесел у процесі адаптації до нових економічних умов на прикладі діяльності родини Терещенків. Важливе місце у статті посідає аналіз основних факторів, які притаманні процесам означених трансформацій. До них віднесено первинну приналежність до ремісничого класу, індивідуальні риси підприємця, які дали змогу організувати підприємство, накопичення земельних наділів, заснування великого бізнесу, інвестиції у підприємницьку діяльність, політичний вплив, меценатство як підвищення соціального статусу родини. Вивчено дію процесів індустріалізації на економіку та соціальну структуру Слобожанщини. **Методологія дослідження.** У статті використано ретроспективний метод, методи теоретичного аналізу, відбору, систематизації та узагальнення. **Наукова новизна статті** полягає у погляді на ремесло та промисли Слобожанщини через історичну призму; фільтрації умов індустріалізації ремісництва через успішну діяльність родинного бізнесу визначних

сімей; систематизація віднайденого матеріалу через історичну ретроспективу. **Висновки.** У результаті проведеного дослідження отримано результати, які виявили особливості трансформації ручних ремесел в автоматизоване підприємство, наслідки переходу від мануфактур та ручної праці до фабрик та заводів; окреслено основні аспекти, які вплинули на успішний перехід від ремесла до промисловості у видатних сім'ях родин промисловців Слобожанщини.

Ключові слова: індустріалізація, Слобожанщина, ремесла, підприємства Слобожанщини, промислова революція.

TRANSFORMATION OF TRADITIONAL CRAFTS IN FAMILY BUSINESS IN SLOBOZHANSHTCHYNA IN CONDITIONS OF INDUSTRIALIZATION

Abstract. The purpose of the article is to study the changes that took place in the traditional crafts of the region under the influence of industrialization. A historical excursion into the formation of craftsmanship from the VI century BC to the industrial revolution in the 19th century was conducted. The consequences of intensive processes of industrial revolution that took place in Slobozhanshtchyna have been determined. These include industrialization, social changes, the growth of the economic value of the region, the spread of professional education, and the active development of infrastructure. The transformation of traditional family crafts in the process of adaptation to new economic conditions was analyzed using the Tereshchenko family as an example. An important place in the article is the analysis of the main factors inherent in the processes of these transformations. These include primary belonging to the artisan class, individual traits of an entrepreneur that made it possible to organize an enterprise, accumulation of land plots, establishment of a large business, investment in entrepreneurial activity, political influence and patronage as an increase in the social status of the family. The impact of industrialization processes on the economy and social structure of Slobozhanshtchyna is determined. **The Research methodology.** The article uses a retrospective method, methods of theoretical analysis, selection, systematization and generalization. The scientific novelty of the article consists in looking at the crafts and trades of Slobozhanshtchyna through a historical prism, filtering the conditions of the industrialization of handicrafts through the successful activity of the family business of prominent families, systematizing the found material by means of a historical retrospective. **The Conclusions.** Because of the conducted research, results were obtained that revealed the features of the transformation of manual crafts into an automated enterprise, the consequences of the transition from manufactories and manual labor to factories and factories outlined the main aspects that influenced the successful transition from craft to industry in prominent families of industrial families of Slobozhanshtchyna.

Key words: industrialization, Slobozhanshtchyna, crafts, enterprises of Slobozhanshtchyna, industrial revolution.

Постановка проблеми. Період промислового перевороту в економіці України відіграв значну роль. Основним маркером процесів, що відбувались на теренах нашої країни, є впровадження застосування у виробництві технологій, зокрема – теплового двигуна та системи верстатів. Це вплинуло на перехід від мануфактури до машинної індустрії, від феодальної системи до капіталізму, від ручної праці до автоматизації процесів. Низку публікацій присвячено розробці теми саме промислового перевороту. Проте маловивченим залишається регіон Слобожанщини, а особливо відтворення

трансформації саме у родинних підприємствах. Це і зумовлює актуальність обраної теми та залишає багато місця для подальшого вивчення заявленого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх узагальнювально-описових працях науковці В. Циглик (Циглик, 1975), Б. Магометов (Магометов, 2001), Л. Михайлина (Михайлина, 2007), Д. Козак (Козак, 2008), Л. Вакуленко (Вакуленко, 2010) опосередковано торкнулися розгляду древніх ремесел, надавши їх опис, приклади продукції, означили території та час розповсюдження. Теорії із давніх виробництв присвячена колективна монографія під редакцією В. Генінга (Генінг, 1988).

Питання вивчення історичних умов, причин, наслідків та особливостей процесу промислового перевороту підняла у своїй праці Л.В. Хлибова (Хлибова, 2007), характеристику промислів та ремесел Слобожанщини з чисельним складом та розподілом за професіями надають в історичній монографії Д.І. Багалій та Д.П. Міллер (Багалей, Міллер, 1905).

Вивченню трансформацій переходу від ручної праці до фабрик, мануфактур та заводів у сімейному бізнесі приділили увагу у своїх монографіях М.І. Терещенко (Терещенко, 2012), О. М. Гайдай (Гайдай, 2014).

Мета статті – визначити основні зміни, що пов'язані з переходом ремесел та промислів від кустарного сімейного до машинного автоматизованого виробництва на Слобожанщині, визначити основні фактори, які вплинули на успішну трансформацію ручних ремесел в автоматизоване підприємництво.

Виклад основного матеріалу. Згідно з історією України, землі на північ від Чорного моря були заселені близько 45000 років до нашої ери, а культура Трипілля з'явилася на теренах від Дунаю до Дніпра вже у VI ст. до нашої ери (Плохій, 2022, с. 29–30). Тоді племена займалися не лише скотарством та землеробством, але і ремеслами, що складала «потужну систему життєзабезпечення традиційного суспільства» (Литвинчук, 2018). Яскравим прикладом цього є скіфська золота триярусна пектораль, що була знайдена на півдні України у 1971 р. та датується IV ст. до нашої ери. Її вигляд говорить про високий рівень майстерності древнього населення. Зубрицька культура (I ст. н. е.), залишки якої віднайдені на території Волині та Верхнього Придністров'я, представлена ковальством, яке забезпечувало побутові потреби плем'я. Серед віднайдених виробів – ножі, шила, голки, тесла, сокири, наральники, замки з ключами, пряжки, фібули, браслети, наконечники списів, дротиків та стріл, шпори та ін. (Козак, 2008, с. 98).

Як зазначає В. Войнаровський, на певних етапах еволюції ціла низка ремесел була затребувана на території нинішньої України. Серед них костерізка, ткацтво, ливарна справа, обробка каменю, теслярство, столярство, бондарство, ложкарство, токарство, колодійство, прядіння, ткацтво, плетіння, валяння (Войнаровський, 2012, с. 194).

Зазвичай ремесла ставали сімейною справою, яка передавалась від покоління до покоління. Зокрема, подібна економічна модель була розповсюдженою у часи Київської русі. Майстри організовували вдома майстерні, де виготовляли вироби, паралельно займаючись звичайними побутовими справами, як то вирощування худоби, городини та ін. До монгольської навали розвиток ремісництва був інтенсивним та різнобічним: ковальство, муроване будівництво, гончарство, ткацтво, ювелірна справа, склоробне виробництво, теслярство, кравецтво, обробка кістки, каменю, шкур, виробництво з останніх одягу та взуття, грабарство, кушнірство. Проте провідними галузями були металургія та обробка заліза.

Ремісництво існувало в економічно уразливих умовах, а необхідність виживання і постійної боротьби проти феодалних та державницьких порядків змусили майстрів

об'єднатися у цехи, «забезпечуючи колективну охорону собі й своїм інтересам» (Грушевський, 1907, с. 7). Така форма організації прийшла до України з Німеччини, розповсюдившись від 1386 р. із території Західної України.

На Лівобережжі поширення цехів розпочалося задовго до юридичної організації їх у 1766 р. Ще у 1664 р. фіксується започаткування чумацького промислу, а у 1688 р. Харківський полк отримав грамоту на дозвіл відкриття млинів (Багалеї, 1905, с. 227–228). Станом на 1732 р. на території Харкова фіксується 492 особи, організовані в різні цехи (Шандра, 2016, с. 18). Згідно з переписом Хрущова у 1732 р., в Харкові вже виокремлюється окремий ремісничий цех (Багалеї, 1905, с. 229).

На кінець XVII ст. на території Харківщини розвинулися винокурство, млинарство, землеробство та торгівля (Багалеї, 1905, с. 229). У XVII ст. серед промислів основне місце займали шинковий, рибний, соляний (Багалеї, 1905, с. 232). Наприкінці означеного століття спектр ремісничих професій, які були затребуваними на Слобожанщині, значно розширився: чоботарство, кушнірство, римарство, коцарство, ковальство, ювелірство, гончарство, теслярство, токарство, бондарство, портняжне, шкіряне, шерстобійне, шаповальне, склообробне, колесне ремела (Багалеї, 1905, с. 244–246).

Відповідно до перепису населення з розподілом за професіями (1794), можна зробити висновок, що цехове виробництво було сімейною справою. Зокрема, із загального числа родин (1792), ремісничих налічувалося 834: столярів (3), різьбярів (1), римарів (13), мірошників (2), тих, хто робив вози (5), килими (12), шили свити (25), мали свічний завод (2), капелюхарів (34), ткачів (27), ковалів (35), склярів (11), плотників (11), чоботарів (173), кравців (81), кушнірів (81), м'ясників (51), механіків (1), іконописців (3), коцарів (3), винокурів (5), свічників (2), пильщиків (5), гончарів (30), шаповалів (16), каменярів (1), шляпників (1), золотих справ майстрів (3) (Багалеї, 1905, с. 246–247).

Таким чином, XVIII ст. для Слобожанщини позначене різнобарв'ям ремесел, які були сімейною справою. Поворотним моментом у зміні економічної моделі суспільства стала відміна кріпосного права та промисловий переворот. Після реформи 1861 р. нова капіталістична модель одержала беззаперечну перемогу над старою феодальною.

Промисловий переворот на Слобожанщині був активним та бурхливим. Як відомо, особливістю його є перехід від мануфактури до машинної індустрії із застосуванням парових двигунів та системи верстатів. Для індустріалізації в означеному регіоні характерні такі риси:

- переростання мануфактури у фабрично-заводське виробництво;
- збільшення підприємств, що засновані на капіталістичних формах економіки;
- витіснення сімейних ремесел та промислів капіталістичними мануфактурами та фабриками.

Слобожанщина посідала провідне місце у виробництві промислової продукції. На її долю припадало 15,6 % від загальної кількості виробництва.

Кардинальні зміни відбулися і у сфері ремесел. Такі їх види, як гуральництво, суконна промисловість та інші, що до 1861 р. посідали провідні позиції в економічному розвитку краю, тепер займали другорядні позиції, а часом і зовсім зникли з площини виробництва. Натомість, посилено розвиваються металургія та машинобудування.

У ліквідації ремесел як індивідуалізованого виробництва зіграли свою роль купці, діяльність яких наприкінці XIX ст. стала яскравим маркером індустріалізації. Підлаштовуючись під нові умови, вони швидко проникають в обробну, скляну, паперову, металообробну, полотняну галузі та повністю витісняють ремісників. Крім означених

галузей, у своїх руках вони тримають вовномийні, млини, олійниці, виробництво тютюну, канату.

Трансформація ручних ремесел в автоматизоване підприємство на Слобожанщині мала такі наслідки:

Індустріалізація. Зумовлена економічними та технологічними причинами, зміна моделі економіки урбанізувала промисловість, тим самим підвищила її ефективність. Але іншою стороною став занепад традиційних ремісничих практик.

Соціальні зміни. Реміснича праця змінилася на стандартизовану та механізовану фабричну роботу, що привело до зростання кількості найманих робітників і формування нового робітничого класу. Саме це є однією з найбільших соціальних змін.

Зростання економічної цінності регіону. Завдяки індустріалізації регіон отримав нові економічні можливості через збільшення виробництва товарів і послуг, зросту обсягу експорту, появи нових форм підприємництва. Це заклало основу для подальшого економічного зростання та інтеграції Слобожанщини у загальноукраїнський і міжнародний економічний простір.

Професійна освіта. Потреба в кваліфікованих кадрах для управління новими автоматизованими підприємствами сприяла розвитку освіти в регіоні. Зростала кількість технічних шкіл і закладів освіти, які давали людям нові затребувані професії.

Розвиток інфраструктури. Зростання промисловості потребувало поліпшення логістики, результатом чого стало будівництво доріг, залізничних колій, розвиток енергетичної структури.

До нових історичних умов підлаштуватися змогли не всі ремісники. Це вимагало не лише наявності певного капіталу, але й особистих якостей, які сприяли б можливості відійти від усталених форм праці та перевести виробництво на нові рейки.

І це вдалось родинам Алчевських, Терещенків та Харитоненків, які уміло скористалися зміною економічної моделі та від промисловців з середнім статком вирости у промислових магнатів з мільйонними доходами.

У нашій розвідці ми простежимо трансформації традиційних ремесел у сімейному підприємстві Слобожанщини в умовах індустріалізації на прикладі родини Терещенків, адже саме їх шлях яскраво відображає ключові моменти цього переродження.

Основними аспектами, провідними у трансформації ремісничої діяльності, є:

Первинна приналежність до ремісницького класу. Засновник підприємницької династії Артемій Терещенко був вихідцем із простої родини. Свою діяльність розпочинав як дрібний торговець, поступово збільшуючи обсяги й актуалізуючи свій товар. Після початку Кримської війни, він почав постачати армії ліс, хліб та сіль (Терещенко, 2012, с. 43).

Індивідуальні риси, які дали змогу організувати підприємство. Наявність певних рис особистості є важливою умовою для провадження підприємницької діяльності та вивід її на місце лідера в своїй галузі. Артемій Терещенко володів повним набором потрібних якостей. Серед них – стратегічне мислення (вміння бачити можливості та перспективи, аналізувати ризики), практичність (прийняття зважених рішень, що засновуються на адекватному сприйнятті ринку та розуміння економічної ситуації), високий рівень працездатності й наполегливості, креативність та інноваційність (впровадження нових технологій та методів ведення бізнесу), соціальна відповідальність (слово Артемія було гарантом, адже він ніколи не порушував взятих зобов'язань), лідерські якості (завдяки цій рисі Артемій заснував цілу династію, що продовжує його бізнес і до наших часів), амбіційність (масштабні цілі та прагнення до великого успіху).

Накопичення земельних наділів. Важливим етапом у переході до підприємницької діяльності сім'ї Терещенків стало накопичення великих земельних наділів. Родина інвестувала у землю, що дало їм ресурси для розширення економічної діяльності (з 1856 р. родина почала скуповувати землі (Терещенко, 2012, с. 45)).

Заснування великого бізнесу (цукровий завод). Зрештою, накопичений капітал, земельні ресурси та особисті якості Артемія втілились у відкриття цукрового заводу.

Інвестиції в підприємницьку діяльність. Паралельно з реалізацією основної мрії, що була ключовим аспектом масштабного бізнес-плану, родина інвестувала гроші й в інші види діяльності. Зокрема, капіталовкладення провадилися у лісорубну справу, вирощування та продаж зернових культур, містобудування та ін.

Політичний вплив. Протягом дев'яти років син Артемія Нікола посідав місце бургомистра, що в наш час прирівнюється до посади мера міста. Крім того, виконував обов'язки головного губернатора земських зборів, члена земської управи, почесного мирового судді, більше 20-ти років стояв на чолі глухівського самоврядування. Ці посади не лише підвищували престижність та статусність роду, але й мали матеріальні аспекти в формі впливу, налагодження зв'язків, які є корисними в організації підприємницької діяльності.

Меценатство як підвищення соціального статусу родини. Родина Терещенків від самого початку підприємницької діяльності до сьогодення тісно пов'язувала її з меценатством, визнаючи цей фактор як важіль соціального впливу. Відбудова церков та храмів, відкриття лікарень, в'язниць, дитячих будинків, гімназій, підтримка мистецької еліти – все це впливало та досі має вплив на підвищення репутації компанії, створення соціального капіталу у формі мережі впливових контактів, формування позитивного бізнес-середовища, моральний авторитет, економічний вплив.

Саме ці основні моменти, які простежуються в підприємницькій діяльності родини Терещенків, притаманні загальному руху трансформації сімейних ремесел в умовах індустріалізації.

Висновки. Найявність ручних ремесел характерне для більшості часу існування нашої країни. Ще задовго до заснування Київської Русі осілі племена на нинішній українській території виготовляли знаряддя праці, товари домашнього ужитку та прикраси ручним способом. З великим економічним піднесенням ремісничая майстерність увійшла до часів Київської Русі. Та вже після татаро-монгольської навали ремісники відчували необхідність організовуватися у цехи задля охорони та відстоювання своїх інтересів.

Аналіз ремесел на Слобожанщині показав достатньо їхню розвинуту структуру та широкий діапазон професій. Крім того, згідно з історичними документами виявлено, що діяльність майстрів провадилась сім'ями.

Територія Слобожанщини брала активну участь у промисловому перевороті, зайнявши 15,6 % загальної кількості промислового виробництва не лише України, але і тогочасної російської імперії, що вказує на активну участь у процесі промислового перевороту різних прошарків населення, зокрема купців.

Наслідками процесів трансформації ручних ремесел в автоматизоване підприємство на Слобожанщині стали індустріалізація, соціальні зміни, зростання економічної цінності регіону, поширення професійної освіти та активний розвиток інфраструктури.

На Слобожанщині починають відкриватися заводи, якими керують сімейні підприємства, зокрема родини Алчевських, Терещенків, Харитоненків. На прикладі бізнес-моделі діяльності Терещенків розглянуто основні фактори, які вплинули на успішну

трансформацію ремесла у сімейну підприємницьку діяльність в часи індустріалізації, що стала ефективним інструментом у цих процесах. До них віднесені:

1. Первинна приналежність до ремісницького класу.
2. Індивідуальні риси, які дали змогу організувати підприємство.
3. Накопичення земельних наділів.
4. Заснування великого бізнесу.
5. Інвестиції у підприємницьку діяльність
6. Політичний вплив.
7. Меценатство як підвищення соціального статусу родини.

Вивчений матеріал відкриває погляд на широкі перспективи подальшого дослідження теми трансформації ремесел у сімейному підприємстві Слобожанщини в умовах індустріалізації, зокрема через призму інших успішних бізнесів родин кінця XVII – XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Багалеї, Д. И., Миллер, Д. П. (1905). *История города Харькова за 250 лет его существования : Историческая монография*. Харьков : Типография и литография «Зильбергер и сыновья».

Вакулєнко, Л. (2010). *Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси)*. Київ : Інститут археології НАН України.

Войнаровський, В. (2012). Допоміжні ремесла й промисли населення України. I – початку II тисячоліття н. е. (проблематика та джерельна база), або про «виробничий хіатус» в дослідженнях вітчизняних археологів. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 16, 190–204.

Гайдай, О. М. (2014). І.Г. Харитоненко: з історії заснування династії цукрозаводчиків. *Чорноморський літопис*, 6–12.

Генинг, В. (1988). *Проблемная ситуация в современной археологии*. Киев.

Грушевський, М. (1907). *Історія України-Руси. Том VI. Житє економічне, культурне, національне XV – XVII віків*. Київ – Львів.

Козак, Д. (2008). Венеди. Київ: ПП «Корвін Пресс».

Литвинчук, Н. В. (2018). Традиційна культура. Ремесла та промисли. *Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.* Київ: Наукова думка.

Магомєдов, Б. В. (2001). *Черняховская культура. Проблема этноса*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Михайлина, Л. (2007). Слов'яни VIII – X ст. між Дніпром і Карпатами. Київ: Інститут археології НАН України.

Плохій, С. (2022). *Брама Європи / пер. з англ. Романа Ключка*. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».

Тереценко, М. І. (2012). *Перший олігарх Михайло Іванович Тереценко (1886 – 1956)*. Пер. з фр. Т. Цимбал. Київ: Ніка-Центр.

Хлибова, Л. В. (2007). Промисловий переворот та особливості становлення індустріального суспільства в Україні. *Дніпродзержинський державний технічний університет*. URL: https://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Istoria/21080.doc.htm.

Циглик, В. (1975). *Населення Верхнього Подністров'я перших століть н. е.* Київ: Наукова думка.

Шандра, В. (2016). *Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

REFERENCES

- Bahalei, D. Y., Myller, D. P.** (1905). *Istoriya horoda Kharkova za 250 let eho sushchestvovaniya. Istorieskaia monohrafiya* [History of the Kharkiv-City for 250 years of its existence. Historical monograph]. Kharkov. [in Russian].
- Vakulenko, L.** (2010). *Ukrainski Karpaty u piznorymskyi chas (etnokulturni ta sotsialnoekonomichni protsesy)* [The Ukrainian Carpathians in the late Roman period (ethnocultural and socio-economic processes)]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Voinarovskiy, V.** (2012). Dopomizhni remesla y promysly naselennia Ukrainy I – pochatku II tysiacholittia n.e. (problematyka ta dzherelna baza), abo pro «vyrobnyyi khiatus» v doslidzhenniakh vityzniykh arkeolohiv [Auxiliary crafts and trades of the population of Ukraine. I – the beginning of the II millennium AD. (problematics and source base), or about the «production hiatus» in the research of Vityzna archaeologists]. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni, 16*, 190–204. [in Ukrainian].
- Haidai, O. M.** (2014). I. H. Kharytonenko: z istorii zasnuvannia dynastii tsukrozavodchiv [I. G. Kharitonenko: on the history of the founding of the sugar factory dynasty]. *Chornomorskyi litopys. 6–12*. [in Ukrainian].
- Henynh, V.** (1988). *Problemaia sytuatsiya v sovremennoi arkeolohyy* [A problematic situation in modern archaeology]. Kyiv. [in Russian].
- Hrushevskiy, M.** (1907). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Russia]. Vol. 6. Kyiv-Lviv. [in Ukrainian].
- Kozak, D.** (2008). *Venedy* [Veneds]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Khlybova, L. V.** (2007). Promyslovyi perevorot ta osoblyvosti stanovlennia industrialnoho suspilstva v Ukraini [Industrial revolution and features of the formation of industrial society in Ukraine]. *Dniprodzerzhynskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet*. URL: https://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Istoria/21080.doc.htm. [in Ukrainian].
- Lytvynchuk, N. V.** (2018). *Tradysiina kultura. Remesla ta promysly. Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Traditional culture. Crafts and trades]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Mahomedov, B. V.** (2001). *Cherniakhovskaia kultura. Problema etnosa* [Chernyakhiv culture. The problem of ethnicity]. Lublin. [in Ukrainian].
- Mykhailyna, L.** (2007). *Sloviany VIII – X st. mizh Dniprom i Karpatamy* [Slavs of the VIII–X centuries. between the Dnieper and the Carpathians]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Plokhii, S.** (2022). *Brama Yevropy* [Gate of Europe]. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Shandra, V.** (2016). *Mishchanski orhany stanovoho samovriaduvannia v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.)* [Municipal bodies of state self-government in Ukraine (end of the 18th – beginning of the 20th century)]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Tereshchenko, M. I.** (2012). *Pershyi oliharkh Mykhailo Ivanovych Tereshchenko (1886 – 1956)*. [The first oligarch Mykhailo Ivanovich Tereshchenko (1886 – 1956)]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Tsyhylyk, V.** (1975). *Naseleattia Verkhnoho Podnistrovia pershykh stolit n. e. Kyiv* [The population of Upper Transnistria in the first centuries AD. there are.]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22 червня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.

УДК 94(477)(092)

DOI 10.69550/3041-1467.5.319897

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: 0000-0002-2445-968X

Researcher ID: X-5320-2018

Scopus ID: 57203392950

Олег РАДЧЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та французької мов і методик їх навчання, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (olehradchenko@yahoo.de)

ORCID: 0000-0003-1313-5396

Researcher ID: AAH-6607-2021

Scopus ID: 58163129200

Фадей ЯЦЕНЮК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Михайла Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, індекс 58000 (fadey2010@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-2054-9805

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor at Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

Oleh RADCHENKO

PhD in Philology, Associate Professor at the Department of German and French Languages and Methods of Their Teaching, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (olehradchenko@yahoo.de)

Fadey YATSENYUK

PhD in History, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Mykhailo Kotsyubinsky Str., Chernivtsi, Ukraine, postal code 58000 (fadey2010@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., Радченко, О., Яценюк, Т. (2024). Пропозиція філософського факультету Львівського університету щодо кандидатури професора кафедри історії України: текст документа та контекст подій. *Axis Europae*, 5, 23–41. doi: 10.69550/3041-1467.5.319897

Bibliographic Description of the Article: Telvak, V., Radchenko, O., & Yatseniuk, T. (2024). Propozytsiia filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu shchodo kandydatury profesora kafedry istorii Ukrainy: tekst dokumentu ta kontekst podii [Proposal of the philosophical faculty of Lviv University for professorship of the Department of History of Ukraine: a document and its historical context]. *Axis Europae*, 5, 23–41. doi: 10.69550/3041-1467.5.319897 [in Ukraine].

**ПРОПОЗИЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЩОДО КАНДИДАТУРИ
ПРОФЕСОРА КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ:
ТЕКСТ ДОКУМЕНТА І КОНТЕКСТ ПОДІЙ**

Анотація. *Мета статті* полягає в актуалізації документа «Міноритарна пропозиція філософського факультету ...» й з'ясуванні його інформаційного потенціалу. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний підхід. При цьому важливу роль відіграли методи філософського, загальнонаукового та конкретно-історичного характеру. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. **Наукова новизна** дослідження полягає у впровадженні до наукового обігу документа з особової справи М. Грушевського як професора Львівського університету й з'ясуванні його інформаційного потенціалу. **Висновки.** Проведене дослідження довело, що «Міноритарна пропозиція філософського факультету ...» є на сьогодні ключовим джерелом при з'ясуванні позиції львівської університетської корпорації стосовно особи нового професора. Доведено, що оскільки автором цього документа був лідер галицьких старорусинів І. Шараневич, ця обставина визначила його змістові акценти. Йдеться про те, що львівський професор уважав за доцільне обсадження нової кафедри близьким йому за політичними поглядами В. Мильковичем. Тому він упереджено поставився до наукового доробку М. Грушевського, змалювавши його істориком-початківцем з невисокою методологічною культурою. Подібною тенденційністю, але протилежного оцінного характеру, було позначено аналіз фахової компетенції В. Мильковича. Автор документа нівелював його недоліки як кандидата, зробивши наголос на широті творчого діапазону й солідності дослідницького інструментарію. Втім, оскільки в питанні відкриття кафедри домінували політичні, а не наукові аргументи, позиція І. Шараневича мала лише консультативну роль, і на процес номінації на професорську посаду М. Грушевського не вплинула. Чималий інформаційний потенціал проаналізованого документа актуалізує подальше звернення до німецькомовних рукописів особової справи українського вченого.

Ключові слова: «Міноритарна пропозиція філософського факультету ...», І. Шараневич, Львівський університет, інформаційний потенціал, М. Грушевський.

**PROPOSAL OF THE PHILOSOPHICAL FACULTY OF LVIV UNIVERSITY
FOR PROFESSORSHIP OF THE DEPARTMENT OF HISTORY OF UKRAINE:
A DOCUMENT AND ITS HISTORICAL CONTEXT**

Abstract. *The article purposes the representation of the document «Minority proposal of the Philosophical Faculty...» and the determination of its information potential. The research methodology relies on the use of an interdisciplinary approach. Based on the*

principles of objectivity and historicism, the research has d the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method. The article has used the heuristic possibilities of periodisation, classification and typology methods. The scientific novelty of the study are the introduction of a new document from Mykhailo Hrushevsky's personal file as a professor at Lviv University into scientific circulation and the identification of its information potential. Conclusions. The research has shown that the «Minority proposal of the Philosophical Faculty...» is currently a key source in defining the position of Lviv University regarding the person of the new professor. It has been proved that the content of the document was determined by the circumstance that its author, Izydor Szaraniewicz, was the leader of Galician Old Ruthenians. It appears that the Lviv professor considered to establish a new department with Wladimir Milkowicz, who was close to him in political views. This might have influenced his perspective on Hrushevsky's scientific achievements, leading him to portray the Ukrainian scholar as a novice historian with a limited methodological foundation. The analysis of Milkowicz's professional competence was marked by a similar bias, but of the opposite evaluative nature: the author levelled out his shortcomings as a candidate, emphasizing the breadth of his creative range and the solidity of his research tools. However, since the matter of establishing the department was dominated by political rather than scientific arguments, Szaraniewicz's position had only an advisory role and did not influence the process of nominating Hrushevsky for the professorship. The significant informational potential of the analyzed document actualizes the further access to the German-language manuscripts of the Ukrainian scientist's personal file.

Key words: «Minority proposal of the Philosophical Faculty...», Izydor Szaraniewicz, Lviv University, information potential, Mykhailo Hrushevsky.

Постановка проблеми. Протягом останнього тридцятиліття дослідникам вдалося вивести питання науково-педагогічної праці М. Грушевського у Львівському університеті з «тіні» його різнопланової й вражаюче плідної історіографічної, організаційної та культурної активності на галицькому терені. Це стало наслідком удосконалення науковцям багатих документальних колекцій головної вищої школи Східної Галичини, які в доброму фізичному стані відклалися в Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛО). Уважне опрацювання його матеріалів уможливило переконливо довести, що педагогічна діяльність не тільки була причиною переїзду М. Грушевського до Австро-Угорської імперії, але й становила зауважальну складову щоденних професійних і приватних інтересів вченого.

При цьому найбільш інформативно насиченим документом університетської колекції є об'ємна (близько півтори сотні аркушів) особова справа М. Грушевського як професора вишу. В ній уміщені різнопланові документи (автобіографії, номінаційний диплом, службове листування, подання, газетні вирізки й ін.), які проливають світло на викладацькі будні автора «Історії України-Руси». З огляду на це очікуваною є запитаність цією особою справою в середовищі сучасних грушевськознавців. Водночас повноцінне використання її евристичного потенціалу утруднює наявність серед матеріалів справи численних рукописних німецькомовних документів, написаних австрійським канцелярійним письмом XIX ст., що його коректний переклад під силу далеко не всім германістам. До того ж чимало таких документів є чернетками з численними виправленнями та закресленнями, що ще більше утруднює їхнє прочитання, а отже – і впровадження до наукового обігу. Тож важливим завданням для сучасних дослідників є систематичне опрацювання згаданих німецькомовних матеріалів особливої справи для

пошуку малознаних, а то й невідомих сюжетів проблеми «Грушевський і Львівський університет». Плідність такого звернення доводить чималий інформаційний потенціал опублікованого нижче коментованого перекладу документа під назвою «Міноритарна пропозиція філософського факультету щодо завідування новоствореною кафедрою загальної історії з особливим акцентом на минулому Східної Європи з руською мовою викладання».

Аналіз останніх досліджень. Як уже йшлося вище, проблема «Грушевський і Львівський університет» привертає дедалі більше уваги в середовищі історіографів та істориків освіти. Першими до неї звернулися авторитетні дослідники минулого цієї найстарішої на наших землях вищої школи Олексій Сухий (Сухий, 2016 – 2021), Володимир Качмар (Качмар, 2016 – 2021) та Святослав Пахолків (Пахолків, 2014). Протягом останнього десятиліття низку сюжетів цієї проблеми з'ясовували Віталій Тельвак, Василь Педич, Вікторія Тельвак та інші грушевськознавці. Серед іншого, вони з'ясували шлях автора «Історії України-Руси» до університетської кафедри (Telvak & Telvak, 2024), опрацювали питання його взаємин з польськими колегами (Тельвак, 2017; Telvak & Telvak, 2018; Telvak, Yanyshyn & Telvak, 2023), дослідили формування в стінах університету українознавчої наукової школи (Піріг, Тельвак, 2016, сс. 98–106; Піріг, Тельвак, 2021, сс. 102–116; Тельвак, Педич, 2016, сс. 54–83), відтворили структуру дидактичного навантаження історика (Тельвак, Губицький, 2024) та реконструювали студентську аудиторію вченого (Тельвак, Тельвак, 2023; Тельвак, Тельвак, Журавльов, 2023; Тельвак, 2023; Тельвак, Качмар, Журавльов, 2023; Тельвак, Штома, Журавльов, 2023; Тельвак, Лазурко, Журавльов, 2023; Тельвак, Владига, Журавльов, 2023). Втім, і сьогодні незанимає обставини обговорення претендентів на заміщення університетської кафедри історії України в середовищі самої професорської корпорації філософського факультету. Актуалізований нами документ проливає чимало світла на цю складну проблему, що й зумовлює актуальність оприлюднення його коментованого перекладу та з'ясування значущості наведеної в тексті інформації.

Мета статті полягає в актуалізації документа «Міноритарна пропозиція філософського факультету ...» і з'ясуванні його інформаційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Спочатку стисло окреслимо контекст появи опублікованого нижче документа. Йдеться про реалізацію однієї з домовленостей польсько-української угоди, що відома в історіографії під назвою «нової ери». Як відомо, польські політики погодилися на відкриття у Львівському університеті другої кафедри всесвітньої історії з особливим оглядом на минуле Східної Європи, яка, по суті, мала стати першою в історії нашої інтелектуальної культури кафедрою історії України. Відповідно до цієї політичної домовленості імператор Франц Йосиф I видав 31 березня 1892 р. декрет про відкриття нової науково-дидактичної структури на філософському факультеті, зобов'язавши його адміністрацію створити комісію для визначення найбільш відповідного претендента (Telvak & Telvak, 2024). Підсумки роботи цієї комісії й відображені в опублікованому документі. Він містить низку раніше невідомих сюжетів, на яких стисло зупинимося нижче.

Так, уперше саме з опублікованого документа дізнаємося, що згадана комісія була створена відповідно до цісарського декрету на засіданні філософського факультету 20 жовтня 1892 р. До неї ввійшли професори-історики, які працювали на факультеті. Крім того, був запрошений професор кафедри української мови та літератури, а саме Омелян Огоновський. Цій комісії адміністрація університету та факультету й доручила розглянути подання від претендентів і висунути пропозицію щодо найбільш

відповідної кандидатури на посаду професора нової історичної кафедри. Опублікований документ переконливо доводить, що головну роль у комісії відігравали саме українські професори – поряд зі згаданим О. Огоновським, це був патріарх галицької історіографії Ісидор Шараневич. Саме він, як свідчать підписи під документом, був його автором. О. Огоновський же лише додав ремарку, в якій загалом погодився зі змістом тексту, але запропонував власне розуміння пріоритетності представлених кандидатів.

Першочергово в «Міноритарній пропозиції» було окреслено мету заснування кафедри, адже здатність претендентів найпоспідовніше її реалізувати мала стати головним критерієм призначення на посаду. Цікаво, що стосовно місії нової кафедри автор акцентував не науково-дослідні моменти, а наголошував її суспільно-політичну вагомість. Йшлося про те, що Львівський університет в розумінні австрійської влади маркувався як такий собі форпост західної культури на східних теренах імперії і мав за завдання їх цивілізувати. Найбільш ефективним інструментом такого культурного впливу очікувано було визнано історичну науку, трактовану в документі у класичному дусі як «*lux veritatis, magistra vitae*». З огляду на це автор документа твердив, що професор новоствореної кафедри мав би, з одного боку, знайомити студентську молодь з культурними здобутками Сходу, а з іншого – інтерпретувати й оцінювати їх у дусі європейської культури.

Поряд із такою світоглядною рамкою, було визначено й суто фахові вимоги до претендента. Спираючись на міністерський наказ від 11 лютого 1888 р., І. Шараневич відзначив, що перед ним стоїть вимога щодо наявності опублікованої книги чи об'ємної статті, в якій відповідно до методологічних вимог було б самостійно опрацьовано вибраний сюжет з тематично-проблемного zakresу кафедри. Поряд із цим міністерським побажанням автор документа від себе додав, що кандидат мав би по-новому висвітлювати галузь науки, в якій спеціалізується, тобто «за допомогою критичного синтезу [...] форсувати її розвиток результатами власних досліджень». Причину такої корективи стосовно вимог до кандидатів пояснює подальший зміст документа.

Йдеться про те, що серед трьох кандидатів, які зголосили свої кандидатури на заміщення кафедри (Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Володимир Милькович), реально змагалися за посаду лише двоє останніх, адже київський професор мав намір своєю кандидатурою промостити шлях талановитому вихованцеві. Про це було відомо вузькому колу причетних до заснування кафедри осіб, втім і І. Шараневичу. Останній як один із чоловічих діячів старорусинського табору мав ідейні розходження із галицькими народовцями та київськими громадівцями. З огляду на це він більше симпатизував однодумцю москвофілові В. Мильковичу, аніж кандидату від українофільської партії М. Грушевському. Це доводить наведена ним характеристика кандидатів, яка й пояснює згадану вище корекцію формальних вимог до претендента на професорську посаду.

Так, В. Антонович як перша із запропонованих кандидатур очікувано не викликав у І. Шараневича жодних застережень. З огляду на її формальність він зосередився лише на фаховій оцінці. У цьому плані галицький професор віддав належне солідності наукового доробку київського колеги, згадавши його численні монографії та підготовлені джерельні видання. Відтак, автор від імені професорської колегії заявив, що у випадку В. Антоновича зовсім не йдеться про обговорення його професійних якостей, адже у випадку згоди йшлося б лише про технічне переведення на посаду з одного університету до іншого.

Найбільше місця в «Міноритарній пропозиції» І. Шараневич відвів оцінці наукового доробку М. Грушевського, що наразі є цілком незнаною історіографам. Відзначимо, що упередженість автора документа стосовно київського кандидата прозирає вже в його селекції творчого доробку претендента. Останній подав на розгляд комісії три свої праці, що не обмежувало автора документа познайомитися і з рештою його текстів, яких на час підписання документа (7 червня 1893 р.) було більше десятка. І якщо неврахування статей в російських виданнях можна було пояснити їх важкодоступністю по іншу сторону збручанського кордону, то ігнорування знаної концептуальної статті М. Грушевського у першому томі «Записок НТШ» «Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці» було щонайменше дивним.

Але й надані для участі у конкурсі праці І. Шараневич намагався злегковажити. Так, перша наукова друкована робота київського історика «Південноросійські господарські замки у середині XVI століття» була атестована як звичайне дослідницьке наслідування подібної за тематикою студії В. Антоновича без доречної у цьому випадку всебічної фахової оцінки. Подібною поверхневістю уваги було позначено й оцінку об'ємної статті «Волинське питання у роках 1097 – 1102», що вийшла також окремою брошурою. Автор документа збув характеристику праці банальним твердженням, що її спостереження увійшли до першої монографічної студії молодого історика.

Та найбільш промовисто упередження І. Шараневича прозирає при його зверненні до першої книги М. Грушевського «Нарис історії Київської землі». Оскільки факт наявності об'ємної книги у доробку київського претендента суттєво посилював позиції молодого історика порівняно з місцевим кандидатом, автор документа доклав чимало зусиль для зменшення цієї переваги в очах міністерства. Оцінюючи першу книжку М. Грушевського, рецензент фактично лише один раз відгукнувся про неї в позитивному тоні, відзначивши чималу сумлінність автора при систематизації великого за обсягом матеріалу.

Більшість же його огляду є неприхованим пошуком вад «Нарису». Цілком ігноруючи чималу кількість загалом позитивних відгуків на цю книгу українських, російських і польських дослідників (Тельбак, 2008, сс. 19–39), І. Шараневич першочергово закинув авторові надмірну багатослівність при обговоренні другорядних, на його думку, сюжетів. Це вочевидь мало знівелювати об'ємність праці кандидата (понад 500 сторінок!), яку не можна було проігнорувати. Не маючи необхідних знань з історії Київської держави, галицький учений обрав для полеміки з М. Грушевським загальноісторичні та теоретичні аспекти. Так, поряд зі згаданою вище багатослівністю, він вказує на некритичність претендента в оцінках літописних відомостей, слабкість його методологічного вишколу, що прозирає у невмінні робити ширші спостереження, ігнорування історичного контексту та ін. У підсумку І. Шараневич наводить загальну характеристику, яка радше мала би дискваліфікувати київського магістранта в очах віденських бюрократів: «Грушевський Михайло є ученим, котрий добре знається на руських історичних джерелах і новітній російській історичній літературі та оперує багатим історичним матеріалом, проте не володіє науковим історичним методом, заснованим на точній критиці і перевірці джерел, і відтак мало спричинився до збагачення історичної науки». Упередженість рецензента зайвий раз доводить і те, що він замовчав відомий в колах українців факт нагородження «Нарису» золотою медаллю Київського університету, адже це змусило б поставити під сумнів суворість його фахового вердикту.

З не меншою емоційністю І. Шараневич характеризує й останнього з претендентів. Щоправда, на протипагу попередньому кандидату, у цьому випадку він не шкодує зусиль для представлення В. Мильковича в якомога вигіднішому світлі. Справжнім викликом для львівського професора було те, що його протеже науково не займався проблематикою минулого Східної Європи, працюючи над історією центральних регіонів австрійської держави. Тож автор документа і цього разу був змушений вдаватися до загальноісторичних і методологічних аргументів, щоби похвалити В. Мильковича. Для створення відповідного враження, І. Шараневич вирішив характеризувати цілість творчого доробку претендента, яка нараховувала 12 різножанрових студій. У своїй оцінці галицький учений не заощадує суперлативів, підносячи різнобічність творчих зацікавлень кандидата, його джерелознавчу вправність і методологічну коректність при інтерпретації фактів минулого. Він навіть згадав відмінні оцінки свого протеже з кваліфікаційних іспитів, хоча стосовно знаного своїми навчальними успіхами М. Грушевського замовчав подібну інформацію. Не можучи натомість оминати відсутність серед студій В. Мильковича українознавчих текстів, що було кваліфікаційною вимогою, І. Шараневич підніс факт видання останнім спеціально для участі в конкурсі збірки статей у перекладі українською мовою. Останнє, наголосив автор документа, засвідчує вільне володіння претендентом «місцевою ідіомою», що вкотре мало вигідно відрізнити його від київського конкурента.

З огляду на таку характеристику претендентів очікуваною була запропонована І. Шараневичем пріоритетність обговорюваних кандидатур. На перше місце очікувано потрапив В. Антонович, на друге В. Милькович, а замикав трійку претендентів М. Грушевський. О. Огоновський, підписуючи «Міноритарну пропозицію», зазначив, що загалом погоджується з висновками колеги-історика, але водночас запропонував дещо видозмінену послідовність кандидатів: В. Антонович, М. Грушевський, В. Милькович. Мотивацію львівського філолога найбільш правдоподібно можна пояснити його симпатіями до народовецького табору, який протегував київського магістранта на заміщення кафедри.

Зрештою, як про це свідчить назва документа, пропозиція професорського грона філософського факультету була міноритарною, тобто дорадчою. У Відні ж орієнтувалися на того кандидата, якого запропонують творці «нової ери». При цьому столичним бюрократам залежало на тому, щоб претендент не був москвофілом і тим самим не підсилив позиції цієї авторитетної у краї політичної сили, яка була інструментом гібридного впливу на країну з боку імперії Романових. Тож у В. Мильковича навіть за сприяння патріарха галицьких істориків не було шансів отримати номінацію. А тому після очікуваного самоусунення В. Антоновича єдиним кандидатом залишився його учень, до якого й звернулося освітнє міністерство з пропозицією посісти новоутворену кафедру.

Насамкінець відзначимо, що вище ми охарактеризували лише домінуючий для нас грушевськознавчий сюжет. Натомість, «Міноритарна пропозиція» містить значно ширше коло проблематики, яка, поза сумнівом, буде цікавою для істориків освіти і дослідників минулого Львівського університету. Тож заохочуємо колег до вивчення й інтерпретації опублікованого нижче документа.

Висновки. Як довело проведене дослідження, «Міноритарна пропозиція філософського факультету щодо завідування новоствореною кафедрою загальної історії з особливим акцентом на історії Східної Європи з руською мовою викладання» є на сьогодні ключовим джерелом при з'ясуванні позиції львівської університетської

корпорації стосовно особи нового професора. Доведено, що оскільки автором цього документа був лідер галицьких старорусинів І. Шараневич, ця обставина визначила його змістові акценти. Йдеться про те, що львівський професор уважав за доцільне обсадження нової кафедри близьким йому за політичними поглядами В. Мильковичем. Тому він упереджено поставився до наукового доробку М. Грушевського, змалювавши його істориком-початківцем з невисокою методологічною культурою. Подібною тенденційністю, але протилежного оцінного характеру, було позначено аналіз фахової компетенції В. Мильковича. Автор документа нівелював його недоліки як кандидата, зробивши наголос на широті творчого діапазону й солідності дослідницького інструментарію. Втім, оскільки в питанні відкриття кафедри домінували політичні, а не наукові аргументи, позиція І. Шараневича мала лише консультативну роль і на процес номінації на професорську посаду М. Грушевського не вплинула. Чималий інформаційний потенціал проаналізованого документа актуалізує подальше звернення до німецькомовних рукописів особової справи українського вченого.

Археографічна передмова

Опублікований нижче документ відклався в особовій справі М. Грушевського у фонді Львівського університету в ДАЛО (Ф. 26. Оп. 5. Спр. 510. Арк. 20–35 зв.). При археографічному опрацюванні документа вставки упорядників та текстові скорочення (за винятком загальноприйнятих) розкрито у квадратних дужках, збережено авторські виділення і підкреслення. Дрібні особливості тексту (виразні описки, закреслення, вставки над стрічками) не обумовлюються. Згадані в листах назви творів, періодичних видань та видавництва автором писалися в лапках і без них, у публікації подаємо скрізь у лапках. Авторська дата і місце написання документа наведені там, де вони є в оригіналі. Документ датований за новим стилем.

Рукописний текст документа скопіював з оригіналу і переклав з німецької мови кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Олег Радченко.

Документ

Міноритарна пропозиція філософського факультету щодо завідування новоствореною кафедрою загальної історії з особливим акцентом на історії Східної Європи з руською мовою викладання

Високому ц. к. Міністерству віровизнання та освіти у Відні

Відповідно до Цісарського рішення від 31 березня 1892 р. при ц. к. Університеті ім. Франца у Львові було створено другу кафедру загальної історії, а саме кафедру з особливим акцентом на історії Сходу¹ з руською мовою викладання. Оскільки наша коронна земля зобов'язана Його ц. к. Величності винятковою вдячністю за особливу турботу з боку цісарського двору, галицькі русини – за милостиво надану їм концесію, а наша Alma Mater – за розширення викладацького корпусу, колегія професорів філософського факультету, керуючись Цісарською інтенцією та міністерським наказом від 9 квітня 1892 р. № 6.898, на засіданні факультету від 20 жовтня 1892 р. створила комісію з числа своїх членів, а саме з числа викладачів цього фаху, що працюють на

¹ Треба читати: Східної Європи.

факультеті, із залученням одного професора руської мови та літератури, і доручила їй розглянути і висунути пропозицію щодо кандидатури на посаду завідувача. З урахуванням сфери діяльності новоствореної кафедри проф. д-р О. Огоновський спочатку назвав наступних претендентів:

1. Антонович Володимир, орд[инарний] професор російської історії Київського російського університету,
2. Грушевський Михайло, кандидат² того ж університету,
3. д-р Целевич Юліан, гімназійний професор у Львові,
– пізніше проф. д-р Шараневич додав:
4. д-р Мількович Володимир, дійсний член Інституту досліджень австрійської історії у Відні.

Ці імена комісія внесла у список кандидатур.

Незабаром один з названих кандидатів, д-р Целевич Юліан, на жаль, раптово помер, тож у списку залишилось три особи, чий кваліфікація та придатність до роботи на цій посаді були піддані детальній експертизі.

Для встановлення відповідних критеріїв було оцінено не лише наукову значущість опублікованих кандидатами праць, але й насамперед взято до уваги призначення нової кафедри та завдання її професора. Наша коронна земля є форпостом західної культури на крайньому північному сході, а наша *Alma Mater* має важку і водночас почесну місію бути далекоюсхідним світочем цієї культури. І який же з наукових дисциплін належить бути найбільш придатним для нього пальним, як не історії? Тож професор новоствореної кафедри мав би, з одного боку, знайомити студентську молодь з історико-літературними продуктами Сходу, а з іншого, інтерпретувати й оцінювати останні у дусі Заходу. Історія – це світоч правди і вчителька життя: «*historia lux veritatis, magistra vitae*». Вона віднаходить історичні факти, приховані у достовірних джерелах і пам'ятках, виносить їх на денне світло і відтак презентує під певним кутом зору відповідно до їхнього внутрішнього взаємозв'язку. Справжня історична наука виховує людину, вона виховує водночас і ціле суспільство та вказує народам їхні шляхи. Тому її кут зору повинен коренитися в природі та естві держави і країни, в яких вона покликана мати облагороджуючий вплив.

Після такого короткого роз'яснення колегія професорів філософського факультету переходить до умов, які наука й університет як її представник мають право чи навіть зобов'язані висунути до кандидата на посаду професора новоствореної кафедри. Згідно з міністерським наказом від 11 лютого 1888 р., перед кандидатом на посаду університетського доцента стоїть вимога щодо наявності опублікованої книги чи об'ємної статті, в якій за науковою методологією самостійно досліджено проблему тієї науки, з якої планує габілітуватися кандидат. Для кандидата на посаду університетського професора ця вимога не обов'язково, але може бути доповнена такою: кандидат повинен по-новому висвітлювати науку, яку представляє, за допомогою критичного синтезу або взагалі форсувати її розвиток результатами власних досліджень. Тож з огляду на сферу викладання новоствореної кафедри потрібно проаналізувати, по-перше, проблеми,

² Кандидат – нижчий вчений ступінь в триступеневій системі «кандидат – магістр – доктор», що присуджувався випускникам радами факультетів імператорських університетів Російської імперії. Існував з 1803 до 1884 р. і присвоювався особам, що закінчили з відзнакою курс університету та представили письмову роботу на обрану ними тему. – тут не зрозуміло, в якому значенні вжито слово «кандидат», але, за аналогією з іншими претендентами, можна припустити, що саме у цьому.

висвітлені у книгах чи статтях названих кандидатів, і застосовану ними наукову методологію, а по-друге, результати їхніх досліджень, отримані задля науки та сприяння її розвитку.

Нижче названо і розглянуто праці кандидатів у тій послідовності, в якій вони були внесені до списку кандидатур.

Особу пана **Володимира Антоновича**, орд[инарного] професора Київського університету, колегія професорів філософського факультету не планує розглядати детально, оскільки у цьому випадку ідеться просто про переведення на посаду. Та й такий поважний професійний вчений, як Антонович, не потребує критичних відгуків.

З-поміж його праць філософському факультету відомі такі:

1. Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії (О происхождении шляхетских родов в югозападной России, Киевъ 1867).

2. Дослідження гайдамацтва на основі актів 1770 – 1768 років (Исследование о гайдамачестве по актамъ 1700 – 1768, Киевъ 1876). Тут представлено ситуацію в Південній Росії після козацьких повстань.

3. Монографії про історію Західної і Південно-Західної Росії. Том I (Монографіи по истории западной и югозападной России, Киевъ 1855). Це видання містить нарис з історії Великого князівства Литовського, дослідження про фортеці Південно-Західної Росії, про київські застави у XVI – XVII ст., про Київ, його долю і значення від XIV до XVI ст. та інші менші праці.

4. Збірка літописів, що стосуються історії Південної і Західної Росії (Сборникъ летописей относящихся к истории южной и западной Руси, Киевъ 1888). Ця книга вийшла за редакцією Антоновича з його об'ємною передмовою (с. 1–65).

5. Київські Змієві вали у межах Київської землі (Змиевы валы въ предѣлахъ Киевской земли). Це дослідження побачило світ у російському періодичному виданні «Киевская Старина» у 1884 р.

6. Доповіді і статті в збірниках Історичного товариства Нестора-літописця, I–IV томи (Рефераты и статьи въ чтеніях общества Нестора, кн. I – IV)

7. Про віднайдені монети з іменем Великого князя Володимира (О новонайденыхъ монетахъ съ имѣнемъ Владимира). Ця стаття опублікована у працях III Археологічного з'їзду (В трудахъ III Археологическаго съѣзда, кн. II).

Другий київський кандидат – **Грушевський Михайло**. Він працює в історико-літературній царині від 1890 року.

Нам було представлено три його праці:

1. Південноросійські господарські замки у середині XVI століття. Історико-статистичний нарис (Южнорусскіе господарскіе замки въ половинѣ XVI вѣка (Историческо-статистическій очеркъ)). Праця обсягом 33 сторінки.

2. Волинське питання у роках 1097–1102 (Волинскій вопросъ отъ г. 1097 –1102, Киевъ 1891). Трактат обсягом 37 друкованих сторінок.

3. Нарис історії Київської землі чи київського регіону від смерті Ярослава до кінця XIV століття (Очеркъ истории Киевской земли отъ смерти Ярослава до конца XIV столетія, Киевъ 1891). I–IV, 1–517 с., з ескізом карти та генеалогічною таблицею.

Названий кандидат – вихованець київської історичної школи. Книга про південноросійські господарські замки середини XVI століття є результатом його студентських досліджень. Він продовжує працю свого вчителя. Так, проф. Антонович розробляв схожу тему, а саме: 1) про замки Південно-Західної Росії (Исследование о городахъ

югозападної Росії). Кандидат описує устрій і фортифікацію панських замків, ескізно упорядковуючи відповідний джерельний матеріал.

Вказаний на другому місці трактат, що має назву «Волинське питання», є частиною наступного, об'ємнішого дослідження кандидата. Просто тут тема розкривається більш розлого і самостійно, а праця побачила світ як у цитованому вище періодичному виданні, так і окремою брошурою.

Третя публікація є об'ємним дослідженням, яке включило у себе і тематику перших двох праць. Тут у розділі I представлено географію, а в наступних розділах II, III, IV – політичну історію краю. Розділ V презентує внутрішнє становище [Русі] до монгольської навали, а розділ VI – її політичну історію від періоду монгольської навали до кінця XIV ст. Автор працював над своєю книгою з великою старанністю і систематизував матеріал з великою ретельністю. Якщо його метою було окремішне представлення історії Київської землі, її так би мовити вирізнення з історії цілої Русі, то цю мету він досягнув. У його розпорядженні були всі релевантні руські літописи і збірники, а також уся новітня історична література з досліджуваної проблематики. Географії й історії Київської землі віддавна належала особлива увага велико- і малоросійських учених. Ними займалися як окремі дослідники, так і цілі наукові товариства – наведемо тут Історичне товариство Нестора-літописця. «Нарис історії Волинської землі до кінця XIV ст.» Андріяшева, наведені вище книги і статті професора Київського університету Антоновича, поважні історичні монографії Костомарова, майстерна історична монографія і статті київського професора германістики та романістики Дашкевича, особливо про правління Галицько-Волинського князя Данила, схожі на трактат Андріяшева про Волинську землю праці Молчановського про Поділля, Голубовського і Багалія про Сіверську землю, нарис Довнара-Запольського про історію Кривицької й Дреговицької земель уже дотримувались цього індивідуалізованого напрямку дослідження малоросійської історії. А праці великоросів, як от «Матеріали до географічно-історичного словника Руської землі» та «Географічний словник Руської землі від XI до XIV ст.» (Матеріялы для истор[ико]-геогр[афического] словаря русской земли (XI – XIV вѣка), 1865) Барсова, трактати Самоквасова про давні міста Росії й історію російського державного устрою та управління, а також інші публікації у цьому напрямі засвідчують майже вичерпні результати, отримані на широкій базі дослідження. У своїй книзі Грушевський не просто процитував усі варіанти літописів й ідей цих науковців, а накопичив їх, однак він не мав у своєму розпорядженні нових джерел і не посприяв розвитку історичної науки ні самостійними комбінаціями, ні критичними дослідженнями. Ті місця, що потребують географічних розвідок, Грушевський оминає і залишає питання відкритими. Так, він не спромігся встановити, де знаходилось місто Жедечев (Жедечевъ) (с. 41), а також гради Ярополч, Кучнар³, Полонний, чи де шукати таке важливе місто як Юр'їв, що було резиденцією єпископа, і багато інших згаданих у літописах населених пунктів. Що ще неприємніше вразить читача, так це брак критики та чітких принципів, тому оцінити цю працю у повній мірі майже неможливо, адже необхідно пройти її крок за кроком і порівняти з усією релевантною літературою. А що можна говорити про критичний метод автора, якщо при дослідженні географії краю XII, XIII та XIV ст. він покликається на джерела XVII ст. Так, наприклад, на с. 52 він, спираючись на джерело XVII ст., намагається довести, що деякі населені пункти уже у XIV ст. належали до Києва. Кому відомо, як часто у ті часи змінювались межі володінь, той не наважиться так легко робити висновки на основі джерела, віддаленого на 50 років, уже не кажучи

³ У праці Грушевського – «Кучарь» (с. 41), очевидно – літописне село Кучари.

про столітню чи ще більшу перспективу. А Грушевський просто взяв до рук літописи і виписав з них один населений пункт за іншим, не задаючись питаннями, чи правильна назва, чи не перекручена вона у рукописі тощо. Замість проведення таких палеографічних і критичних досліджень Грушевський, наприклад, повторює давню оповідь про те, що у Києві було 400 церков (с. 18). Та чи реально це? Про аналогічну кількість церков оповідається також щодо Константинополя та Кракова. Очевидно, літописна нотатка мандрує з однієї книги в іншу й приписується то одному місту, то іншому. Цей феномен варто пояснювати, а не просто повторювати чи транскрибувати. Нарешті, у праці уже від самого початку бракує універсального історико-географічного принципу і взагалі універсально-історичної бази, яку можна було б створити, якби Грушевський у розділі I не обмежився лише Іпат[іівським] літописом, але й зазирнув у новіші історико-географічні дослідження, як от Юнга⁴, Томашека⁵, Мюлленгофа⁶, а також у трактати з географії античності Укерта⁷, Форбігера⁸, Маннерта⁹. Це також стосується *mutatis mutandis* історичної складової праці Грушевського, представленої у розділах II, III, IV, VI. Як історія певної місцевості настільки тісно пов'язана з історією усєї країни, що вони не можуть розглядатись окремо, – наприклад, не може йтися про історію міста Краків та Краківського воєводства без залучення історії Польського королівства, – так і Грушевський опиняється в аналогічній ситуації, коли він в змозі говорити про події, що мають загальну природу і лише опосередковано пов'язані з історією Київської землі. Тут, власне кажучи, не знайдено правильної міри, тому автор багато повторює з того, що про руську історію уже сказали до нього. Як у розділі I, так і в розділах, про які йдеться, Грушевський переповідає найрізноманітніші варіанти старих вигадок (с. 74, 75, 76), зокрема при згадці про похід на Київ Болеслава Сміливого, і при кожній такій розповіді зауважує, що тут немає нічого неймовірного чи неможливого («въ этомъ извѣстїи нѣтъ ничего невѣроятнаго – это ничего невозможнаго»). Таким обнадійуванням, що історія літописця не є неймовірною чи неможливою, – а схожі пасажи у праці Грушевського трапляються часто, – наука задовольнитись не може. Накопичення варіантів, які автор зустрів у літописах чи у попередніх дослідників, повторення уже відомого, про що згадувалось вище, посприяли помітному збільшенню обсягу книги. Крім того Грушевський має дар розлого оповідати історії, ставити і давати відповіді на несуттєві питання, ба навіть зайві з історичного погляду. Те, що літописець сказав коротко і ясно, Грушевський розтягує до безкінечності. Наприклад, повідомлення у польській хроніці про побиття польських поселенців у Києві 1076 р. Грушевський передає так: рух народу проти поляків проявився не у вигляді відкритого повстання, а у вигляді окремих убивств, але так сильно і широко, що Болеслав поспішно пішов з Київщини (с. 75). Відсутність відкритого повстання вказує, на думку автора, на упадок духу й енергії київського населення, і тільки вигнання окупантів мало б значною мірою підняти їхній дух і відновити їхню енергію. Таким чином, Грушевський не хоче визнавати, що кияни під час убивства окупантів перебували у стані повстання, і вважає, що вони зібрались з духом і здобули енергію уже після того, як вигнали загарбників. Тобто під час вчинку населення, за Грушевським, ще не мало ні відваги, ні енергії, вони

⁴ Можливо: Georg Conrad Jung (1612 – 1691).

⁵ Wilhelm Tomaschek (чеськ. Vilém Tomášek, 1841 – 1901).

⁶ Karl Müllenhoff (1818 – 1884).

⁷ Friedrich August Ukert (1780 – 1851).

⁸ Albert Forbiger (1798 – 1878).

⁹ Konrad Mannert (1756 – 1834).

з'явилися уже після вчинку. І тут, і в інших місцях автор детально відтворює мотиви дійових осіб – у цьому можна переконавшись у кожному розділі. Так, при описі повернення Ізяслава у Київ (с. 78, 79) ледь не кожна сторінка рясніє красномовними словами на кшталт: волів, мав би, вірогідно, міг, звісно, як можемо припустити тощо. У самих джерелах такого немає, це просто здогадки і ймовірнісні гіпотези, якими автор лише грається, але які нічого не пояснюють. Наведемо ще один пасаж. На с. 97 Грушевський повідомляє про князя Мономаха: «У Києві, звісно, існували прихильники Мономаха, однак вони, вірогідно, не склали більшості. Нарівні з ними могла бути і партія Святополка, та ще більше людей ставились до питання байдуже. Поміж тим, Святополк, безсумнівно, не втратив би нагоди заявити свої претензії, він навіть перейшов до Турова, щоб, імовірно, бути ближче до Києва». Аналогічного методу нарації Грушевський дотримується і в розділі V, де йдеться про внутрішній устрій, адміністрування, судочинство і т. п. До цього додаються ще й суперечності у його власних твердженнях. Так, щодо княжої дружини і київських бояр Грушевський з великою вірогідністю припускає, що вони не отримували від князя володінь у підкорених землях, наприклад, у Древлянській (с. 296). Та коли у згаданій землі він все ж віднаходить заможню княжу дружину, то одразу пише: «Це могли бути поляни, поставлені князем у якості гарнізону, а могли бути і древляни-землевласники, що служили у княжій дружині». Такий метод зовсім не сприяє процвітанню критики. У розділі V до уже виявлених хиб додається ще один момент: автор стоїть на окремішній позиції і не озирається на інші слов'янські країни. Внутрішній устрій руського народу того періоду має багато спільного з укладом інших слов'янських земель, і уже давно робляться спроби прояснення темної історії внутрішнього устрою окремих слов'янських племен за допомогою порівняльного методу та аналогій. Грушевський користується майже виключно російськими джерелами, а коли поряд з Іпатіївським літописом подекуди цитує іноземні дослідження, як от Адама Бременського¹⁰ чи дорожні записки Плато-Карпіні¹¹, то супроводжує їх словами: можливо, вірогідно, можна припустити тощо.

Отже, Грушевський Михайло є ученим, котрий добре знається на руських історичних джерелах і новітній російській історичній літературі та оперує багатим історичним матеріалом, проте не володіє науковим історичним методом, заснованим на точній критиці і перевірці джерел, і відтак мало спричинився до збагачення історичної науки. Водночас його об'ємні знання релевантної руської літератури та індивідуалізує сприяння його праць заслуговують на повагу.

Кандидат д-р **Володимир Мількович** представлений на історико-літературному терені друкованими працями впродовж останніх восьми років.

Його чотири перші невеликі дипломатично-критичні праці:

1. Перебування Генрика IV Вроцлавського у короля Богемії Отокара II у період 1266 – 1277 рр.;
2. До хронології свята св. Ядвіги;
3. Про час укладання мирової угоди між королем Богемії Йоганном I та Яном, герцогом Штайнау;
4. Генріх IV і Болеслав II. 1277 р.
– побачили світ уже в Грюнгаєновому часописі історії та старожитностей Сілезії, томи XVIII і XIX за 1885 і 1886 роки¹².

¹⁰ Adamus Bremensis (нім. Adam von Bremen, бл. 1050 – 1081/1085).

¹¹ Iohannes de Plano Carpini (італ. Giovanni da Pian del Carpine, бл. 1180 – 1252).

¹² Йдеться про часопис Товариства історії та старожитностей Сілезії (Zeitschrift des Vereins

Згодом д-р Мількович опублікував наступні праці:

5. Олтар св. Кирила і Мефодія в Аахенському соборі (Oltar sw. Cyryla i Metoda w Aachenu). Ця стаття вийшла друком словенською мовою у словенському періодичному журналі «Slovan» в Люблянці у 1887 р. Аахен, Трір та Відень були місцями паломництва на Заході, куди стікались прочани з альпійських країн, серед них і словени, для яких міста Любляна і Краць виготовили олтар за власний кошт. Автор подає історію цього дарунка на основі документів, віднайдених у київських архівах.

6. Огляд новітньої історичної літератури Крайни. Опубліковано у люблянській газеті у 1888 р.

7. Монастирі у Крайні: Студії про австрійське чернецтво, Відень, 1889, 226 с.

8. Дослідження з правової й адміністративної історії Крайни. Відень, 1889.

9. Некрологи чертози Фройденталю. Відень, 1889.

10. Хроніка Пуцеля¹³ з крайнського цистерціанського абатства в Стичні. Відень, 1889.

11. Кишеньковий календар року 1415 respective 1054. Відень, 1891.

12. Студія критична з русько-польської історії. Львів, 1893. Ч. I., с. 1–143.

Д-р Мількович є вихованцем Віденської історичної школи. У 1884 р. він здобув академічний докторський ступінь у Віденському університеті, представивши письмовий історичний трактат про приєднання Сілезії до Богемії. У 1884 – 1888 рр. працював в Інституті досліджень австрійської історії під керівництвом професорів Зібеля та Цайсберга¹⁴. У 1888 р. на відмінно склав необхідний інституційний іспит, що демонструє його свідоцтво.

Його праці «Монастирі у Крайні», Відень, 1889 (sub 7), «Дослідження з правової й адміністративної історії Крайни» (sub 8) та «Некрологи чертози Фройденталю» (sub 9) уже розглядалися в іншому контексті. Перша частина праці про історію крайнських монастирів у Фройденталі та Стичні (sub 7) постала в результаті згаданого інституційного іспиту: саме цю тему д-р Мількович обрав головною для екзамену, а згодом доповнив її історією інших ліквідованих і ще діючих монастирів у Крайні та опублікував у вигляді окремої книги про історію усіх монастирів та чернецтва цілого краю. Твір «Некрологи чертози Фройденталю» (sub 9) є редакторською працею, яку він забезпечив ретельно підготовленими коментарями. Праця «Дослідження з правової й адміністративної історії Крайни» (sub 8) також має редакційну природу, вона містить передмову автора. Це – важливий кадастр для внутрішньої історії і насамперед правової й адміністративної історії Крайни.

Коректність, ретельність і сумлінність на етапах підготовки та реалізації характеризують усі названі праці. Своїми книгами sub 7, 8, 9, 10 д-р Мількович посприяв вивченню історії Крайни, особливо її внутрішньої історії. У праці «Кишеньковий календар року 1415 respective 1054» (sub 11) автор доводить, що цей календар укладено за зразком 1054 року. Ніхто не ідентифікував цього факту, незважаючи на те, що згаданий календар побував у руках багатьох учених і був представлений для публічного огляду на виставці у Відні. Цим автор довів свої знання хронології. А інтерпретація

für Geschichte und Alterthum Schlesiens), що видавався у Вроцлаві від 1885 року. Співвидавцем журналу був голова Товариства Кольмар Грюнгаген (Grünhagen, 1828 – 1911), німецький архіваріус та історик.

¹³ Пауль Пуцель (слов. Pucelj, 1669 – 1721) – істориограф монастиря у Стичні.

¹⁴ Theodor von Sickel (1826 – 1908) – німецько-австрійський історик і дипломат. Heinrich von Zeißberg (1839 – 1899) – австрійський історик і бібліотекар.

картинок, що знаходяться в календарі, вимагала від д-ра Мільковича певних знань і з історії мистецтва. У праці «Хроніка Пуцеля з крайнського цистерціанського абатства в Стичні» (sub 10) д-р Мількович довів цінність цієї хроніки для крайнської, штирійської та хорватської історії і тим самим підготував її майбутнє видання. У своїй останній, написаній у деякому поспіху руською (ruthenisch) мовою праці («Студія критична над історією руско-польскої, Ч. I., 1340 – 1387») д-р Мількович опублікував свої критичні розвідки з інших областей. Це – важливий елемент історії нашого краю, яка саме в історичний період 1340 – 1387 рр. була присутньою європейською історією і мала значний вплив на північний схід цієї частини світу. У невеликих, наведених під номерами 1, 2, 3, 4 дипломатично-критичних працях д-р Мількович завдяки підтвердженню співпраці історичних осіб і співпадіння фактів відкоригував датування відповідних документів (грамот), а в останній праці (sub 12) завдяки гострій діалектиці зробив висновки щодо співпадіння фактів на основі наявних у цих документах (грамотах) даних, відкривши таким чином нові дослідницькі перспективи. З цією метою д-р Мількович простудіював виданий досі дипломатичний матеріал, обсяг якого в останнє десятиліття надзвичайно зріс, і використав його тут, наскільки це можливо, що також потрібно зачислити до його заслуг. Спираючись на описану вище засаду, порушена історична проблема розв'язується наступним ходом думок. Литовський князь-герой Гедимін і потужний розквіт Литви за його правління мали у 40-і роки [XIV ст.] визначальний вплив на розстановку політичних сил у Східній Європі, тож у час смерті останнього князя Червоної Русі (Юрія II Болеслава) весь європейський схід розділився на два табори: з одного боку – Литва (частково татари) і руські князі, з іншого – Польща пліч-о-пліч з Угорщиною, римська курія і Тевтонський орден. Курія і тевтонці підтримували перших. Вирішальним став 1339 р., коли король Польщі уклав договір з Угорщиною, це – вихідна точка для подальших подій, що мали серйозні наслідки. Згаданий договір змінив політичну картину Східної Європи: на одному боці утворилась міцна угорсько-польська коаліція, за якою стояв весь Захід, тож Литва, незважаючи на героїчність своїх князів, більше не могла їй протистояти. Яблуком розбрату стало володіння Червоною Руссю, котра спочатку потрапила під владу західних союзників. Далі слідує тлумачення договорів, укладених між Польщею та Угорщиною. Д-р Мількович доводить, що між цими союзниками існувала домовленість щодо поділу Червоної Русі. Докази він черпає з адміністративної історії краю, що відображена у документах, та з порівняння тексту руських грамот з грамотами, написаними латинською мовою. До речі, д-р Мількович бореться з поширеним твердженням, що угорський король Людовик мав переваги перед польським королем Казимиром, і намагається обґрунтувати, що Казимир у цій історії продемонстрував вищість свого дипломатичного таланту, отримавши від Угорщини всю можливу допомогу і не поступившись при цьому своїми вимогами. Взагалі у всій своїй праці д-р Мількович силується знайти рішення заплутаних питань і виробити незалежні судження. Це стосується і періоду 1370 – 1379 рр., що належить до найтемніших сторінок історії Червоної Русі. Автор зображає тут історичні факти і виправляє певні помилки в історичній літературі. Так, на основі документів (грамот) він доводить, що у результаті походів 1376 р. Белз потрапив під владу Володислава Опольського, а князь Юрій [Наримунтович], якому, за попередніми уявленнями, тоді було повернуто Белз, отримав ленне право на інші землі в якості своєрідної компенсації. Після смерті короля Людовика (1382) Угорщина зберегла за собою всю Червону Русь, тобто угорську і польську її частини. Марія, дочка Людовика, приєднала ці землі до Угорщини. Цим завершується перша частина праці. 1386 рік, коли польська нація

відсторонилась від Угорщини й уклала політичну унію з Литвою (одруження Ягайла з Ядвігою), маркувала початок нового періоду історії Північно-Східної Європи: покладено край старому союзу між Угорщиною та Польщею і створено нову розстановку політичних сил. Унія Польщі з Литвою надала польській короні настільки сильну перевагу перед Угорщиною, що Польща могла тепер безперешкодно окупувати землі Червоної Русі. Як результат, у 1387 р. королева Ядвіга приєднала ці землі до Польщі. Таким є хід думок автора, підкріплений методологічними доказами.

Окинувши оком усі проаналізовані чи принаймні наведені тут праці, побачимо багатогранність матеріалу та галузей, які літературно опрацював цей кандидат: в екскурсі про архіви середньовічних монастирів він апробував свої палеографічні й архівознавчі знання, а в дослідженні про кишеньковий календар (sub 11) довів свою майстерність з археології. Тож виправданою є теза, що д-р Мількович Володимир досконало обізнаний в основних допоміжних історичних науках, що є суттєвою перевагою для професора новоствореної кафедри з огляду на її призначення і сферу викладання. Крім того, своєю останньою працею д-р Мількович Володимир засвідчив, що володіє руською (ruthenisch) мовою, а саме правильним її регіональним ідіомом, і може оцінювати нею результати європейської і насамперед російської історичної літератури у визначеному вище ключі та послуговуватись нею у власних доповідях.

Отже, Високому ц. к. Міністерству віровизнання та освіти пропонуються наступні кандидати на професора новоствореної кафедри у такій черговості:

1. Антонович Володимир
2. Д-р Мількович Володимир
3. Грушевський Михайло

Львів, 7 червня 1893 р.
д-р Ізидор Шараневич,
о[рдинарний] професор австрійської історії

У цілому я погоджуюсь із висновками пана професора д-ра Шараневича, однак пропоную дещо видозмінену послідовність кандидатів: 1. Антонович Володимир, 2. Грушевський Михайло, 3. Д-р Мількович Володимир.

д-р Омелян Огоновський,
о[рдинарний] проф[есор] рус[ької] м[ови] і літ[ератури]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Качмар, В. (2016 – 2021). Документи з особової справи Михайла Грушевського про його діяльність у Львівському університеті. *Вісник Львівського університету. Серія історична, Спецвипуск*, 122–128.

Пахолків, С. (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: ЛА «Піраміда».

Піріг, Р., Тельвак, В. (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ: Либідь.

Піріг, Р., Тельвак, В. (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.

Сухий, О. (2016 – 2021). Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична, Спецвипуск*, 18–33.

Тельвак, В., Педич, В. (2016). *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів : Світ.

Тельвак, В. (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ – Дрогобич: «Вимір».

Тельвак, В. (2016). «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія*, 19/20, 313–322.

Тельвак, В. (2017). Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*, 4, 28–35.

Тельвак, В. (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні переваги. *Український історичний журнал*, 6, 288–304.

Тельвак, В. В., Журавльов, С. А., Владига, О. М. (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 11/53, 86–101.

Тельвак, В., Губицький, Л. (2024). Михайло Грушевський як професор Львівського університету: курси, навантаження, розклад занять. *Eminak*, 3(47), 82–96.

Тельвак, В., Качмар, В., Журавльов, С. (2023). *Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.

Тельвак, В., Лазурко, Л., Журавльов, С. (2023). Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 61/3, 10–15.

Тельвак, В., Тельвак, В., Журавльов, С. (2023). Жіноча студентська аудиторія Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 46, 27–33.

Тельвак, В., Тельвак, В. (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського Львівського університету неукраїнського походження: спроба реконструкції. *Eminak*, 4 (44), 57–69.

Тельвак, В., Штома, Б., Журавльов, С. (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського теологічного та медичного факультетів Львівського університету: спроба реконструкції. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14/56, 44–51.

Telvak, V., & Telvak, V. (2024). Mykhailo Hrushevskyi's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Skhidnoieuropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 33, 51–62.

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261.

Telvak, V., & Telvak, V. (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoieuropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 7, 46–53.

Telvak, V., Yanyshyn, B., & Telvak, V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości, XXIV/2*, 89–104.

REFERENCES

Kachmar, V. (2016 – 2021). Dokumenty z osobovoi spravy Mykhaila Hrushevskoho pro yoho diialnist u Lvivskomu universyteti [Documents from the personal file of Mykhailo Hrushevsky about his activities at Lviv University. *Visnyk of Lviv University*]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna, spetsvypusk – Visnyk of Lviv University. Historical Series, Special Issue*, 122–128. [in Ukrainian].

Pakholkiv, S. (2014). *Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii* [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation]. Lviv: LA «Piramida [in Ukrainian].

Pyrig, R., & Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskiy: biohrafichnyi narys* [Mykhailo Hrushevskiy: biographical essay]. Kyiv [in Ukrainian].

Pyrig, R., & Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times]. Kherson [in Ukrainian].

Sukhyi, O. (2016 – 2021). Mykhailo Hrushevskiy – profesor Lvivskoho universytetu [Mykhailo Hrushevskiy is a professor at Lviv University]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna, spetsvypusk – Visnyk of Lviv University. Historical Series, Special Issue*, 18–33. [in Ukrainian].

Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Mykhailo Hrushevsky Lviv Historical School]. Lviv: Svit, [in Ukrainian].

Telvak, V., & Telvak, V. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu neukrainskoho pokhodzhennia: sprobha rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevskiy's student audience of non-ukrainian origin at Lviv University: reconstruction attempt]. *Eminak*, 4 (44), 57–69. [in Ukrainian].

Telvak, V., & Telvak, V. (2024). Mykhailo Hrushevskiy's path to the chair of Ukrainian history at Lviv University: an attempt at reconstruction. *Skhidnoievropeiskiy Istorychniy Visnyk – East European Historical Bulletin*, 33, 51–62. [in English].

Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Mykhailo Hrushevsky's creative heritage in the estimations of contemporaries (end of the XIX – 30s of the XX century)]. Kyiv–Drohobych: «Vymir». [in Ukrainian].

Telvak, V. (2016). «Istorychni vpravy» Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sprobha rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevsky's «Historical Exercises» at Lviv University: An Attempt at Reconstruction]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriiia – Ukrainian Archaeographic Yearbook. New series*, 19/20, 313–322. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2017). Mykhailo Hrushevskiy ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sprobha rekonstruktsii [Mykhaylo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict in Lviv university: reconstruction]. *Skhidnoievropeiskiy Istorychniy Visnyk – East European Historical Bulletin*, 4, 28–35. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu: kilkinsna dynamika, etnichnyi sklad, dydaktychni preferentsii [Student audience of M. Hrushevskiy at Lviv University: quantitative dynamics, ethnic composition, didactic preferences]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 288–304. [in Ukrainian].

Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A., & Vladyga, O. M. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad, dynamika, vnesok v kulturu [Student audience of Mykhailo Hrushevsky faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh*

prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 11/53, 86–101. [in Ukrainian].

Telvak, V., Hubytskyi, L. (2024). Mykhailo Hrushevskiyi yak profesor Lvivskoho universytetu: kursy, navantazhennia, rozklad zaniat [Mykhailo Hrushevskiy as a professor at Lviv University: courses, workload, class schedule]. *Eminak, 3(47), 82–96. [in Ukrainian].*

Telvak, V., Kachmar, V., & Zhuravlov, S. (2023). *Catalogue of students of Mykhailo Hrushevskiyi of Lviv University* [Kataloh studentiv Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Telvak, V., Lazurko, L., & Zhuravlov, S. (2023). Studenty Mykhaila Hrushevskoho pravnychoho fakultetu Lvivskoho universytetu (za dekanatskym katalohom) [Students of Mykhailo Hrushevskiy at the Faculty of Law of Lviv University (according to the dean's catalog)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities, 61/3, 10–15. [in Ukrainian].*

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevskiy in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum, 20, 239–261. [in English].*

Telvak, V., Shtoma, B., & Zhuravlov, S. (2023). Studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho teolohichnoho ta medychnoho fakultetiv Lvivskoho universytetu: sprobna rekonstruktsiia [Student audience of Mykhailo Hrushevskiyi of theological and medical faculties of Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of the humanities: collection of scientific works of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Series History, 14/56, 44–51. [in Ukrainian].*

Telvak, V., Telvak, V., & Zhuravlov, S. (2023). Zhinocha studentska audytoriiia Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sprobna rekonstruktsiia [Female student audience of Mykhailo Hrushevskiyi at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Istoriiia – Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskiyi Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History, 46, 27–33. [in Ukrainian].*

Telvak, V., & Telvak, V. (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevskiy contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoievropeiskiyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin, 7, 46–53. [in English].*

Telvak, V., Yanyshyn, B., & Telvak, V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskiyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości, XXIV/2, 89–104. [in English].*

Стаття надійшла до редакції 25 березня 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.

УДК 930(477):355.1(477)(092)
DOI 10.69550/3041-1467.5.319893

Лідія ЛАЗУРКО

докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9748-9249

Researcher ID: D-4089-2019

Lidii LAZURKO

PhD hab. (History), Professor, Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46 Lesia Ukrainka Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Лазурко, Л. (2024). Василь Вишиваний: ідентичність за вибором. *Axis Europae*, 5, 42–50. doi: 10.69550/3041-1467.5.319893

Bibliographic Description of the Article: Lazurko, L. (2024). *Vasyl Vyshyvanyi: identity by choice*. *Axis Europae*, 5, 42–50. doi: 10.69550/3041-1467.5.319893 [in Ukraine].

ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ: ІДЕНТИЧНІСТЬ ЗА ВИБОРОМ

Анотація. *Мета дослідження* – на підставі ето-документів та історичних опрацювань відслідкувати процес набуття іншої національної ідентичності ерцгерцогом Вільгельмом фон Габсбургом. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Дотримано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність вивчення джерельної бази забезпечена застосуванням евристичного методу. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу прослідкувати та максимально достовірно відобразити процес набуття нової національної ідентичності представником австрійської правлячої родини. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше в історіографії досліджено відображення у ето-документах та історичних дослідженнях українських життєписних сюжетів архикнязя Вільгельма фон Габсбурга, що усвідомлено прийняв українську національну ідентичність та став учасником змагань за волю України. **Висновки.** Австрійський ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург-Лотрінген за фактом народженням мав бути носієм трансетнічної ідентичності, що передбачає ідентифікацію себе з вищими елітарними колами багатонаціональної імперії та співвіднесення з її політичною структурою. Проте в силу власного бунтівного характеру та сформованих у часи надскладних суспільних трансформацій початку ХХ ст. світоглядних орієнтирів, виразно дистанціювався від віденського двору. Ерцгерцог Вільгельм, у пошуках власного королівства, повільно дрейфував до іншої спільноти – чисельного але найменш зауважуваного українського народу. Його зацікавленість українцями, що розпочалася з юнацького романтичного захоплення, у роки Першої світової війни та визвольних

змагань 1917 – 1921 рр. переросла в усвідомлений вибір нової ідентичності, нового імені та активної участі у боротьбі за волю України. Проте повного входження у національний простір «потенційних підданих» не сталося. Відтак трансформація Вільгельма фон Габсбурга у Василя Вишиваного не була завершеною і не стала остаточною, що дає підставу припустити збереження ним подвійної ідентичності.

Ключові слова: біографістика, інтелектуальна біографія, еґо-документи, Вільгельм фон Габсбург, національна ідентичність, український визвольний рух.

VASYL VYSHIVANY: IDENTITY BY CHOICE

Abstract. The purpose of the study is to show how Archduke Wilhelm von Habsburg acquired a different national identity on the basis of his ego-documents and historical research. **The research methodology** is based on the use of general scientific and special historical methods. The principles of historicism, objectivity, and value-based approach to the phenomena under study are observed. The correctness of the study of the source base is ensured by the use of the heuristic method. The use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods made it possible to trace and reflect the process of acquiring a new national identity by a representative of the Austrian ruling family as accurately as possible. **The scientific novelty** is that for the first time in historiography, the author has studied the reflection in ego-documents and historical research of Ukrainian hagiographical stories of Archduke Wilhelm von Habsburg, who consciously accepted the Ukrainian national identity and became a participant in the struggle for the freedom of Ukraine. **The Conclusions.** The Austrian Archduke Wilhelm von Habsburg-Lothringen was born to be a bearer of trans-ethnic identity, which implies identification with the highest elite circles of the multinational empire and correlation with its political structure. However, due to his rebellious nature and worldview formed during the extremely complex social transformations of the early twentieth century, he distanced himself from the Viennese court. Archduke Wilhelm, in search of his own kingdom, slowly drifted towards another community - the numerous but least noticed Ukrainian people. His interest in Ukrainians, which began with a youthful romantic fascination, grew during the First World War and the liberation struggle of 1917 – 1921 into a conscious choice of a new identity, a new name, and active participation in the struggle for Ukraine's freedom. However, he did not fully enter the national space of 'potential subjects'. Therefore, the transformation of Wilhelm von Habsburg into Vasyl Vyshyvanyi was not complete and did not become final, which suggests that he retained a dual identity.

Key words: biography, intellectual biography, ego-documents, Wilhelm von Habsburg, national identity, Ukrainian liberation movement.

Постановка проблеми. У часи Першої світової війни на військово-політичній авансцені в Україні з'явилася вельми цікава персона – молодий австрійський архикнязь Вільгельм Франц Йозеф Карл фон Габсбург-Лотаринзький (1895 – 1948). Розпочавши кар'єру з посади сотника 13 полку уланів у 1915 р., укомплектованого українськими вояками, кронпринц без шансу престолонаслідування, згодом став полковником Українських січових стрільців і «закохався в Україну до такої степені, що навіть писав українською мовою вірші» (Потульніцький, 2002, с. 81). Проте українська частина особистої історії Вільгельма фон Габсбурга розпочалася задовго до означених подій і представлена як у власних рефлексіях героя, так і у спогадах про нього та наукових опрацюваннях, присвячених його діяльності.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Основу опрацювання цього питання складають документи і матеріали особового походження, у яких центральне місце займає автобіографія Вільгельма фон Габсбурга, у якій від першої особи представлено версію набуття ним нової ідентичності, що впливало з юнацького і вельми романтичного зацікавлення найменш знаним народом великої і різнобарвної «клаптикової» монархії.

Початки «української легенди» в біографії Вільгельма Габсбурга, а, отже, і перші штрихи до конструювання образу героя зустрічаємо у його власному життєписі, написаному протягом 1918 – 1919 рр. (Стрельська, 2002). Щоправда, відомою широкому загалу в Україні вона стала допіру у 90-ті рр. ХХ ст. У 1992 р. у журналі «Україна» були опубліковані спогади Романа Новосада, що студіював у Віденській музичній академії в 40-х рр. ХХ ст. і спілкувався з Вільгельмом. Р. Новосад потрапив під арешт у той самий час, що і В. Габсбург за звинуваченнями у тій самій справі. Саме у журналі «Україна» Р. Новосад опублікував і фрагменти його автобіографії. Щоправда, якщо в Україні довший час В. Габсбург був невідомий, то у середовищі української діаспори його ім'я фігурувало у численних спогадах про визвольні змагання.

Історіографія питання охоплює дослідження, присвячені вивченню життя та діяльності особистості Вільгельма Франца Йозефа Карла фон Габсбурга-Лотрінгена (Мемуари, 2002; Стрельська, 2002; Дашкевич, 2007, Снайдер, 2011; Білик, 2013).

Мета дослідження: на підставі его-документів та історичних опрацювань показати, як відбувався процес набуття іншої національної ідентичності ерцгерцогом Вільгельмом фон Габсбургом.

Виклад основного матеріалу. Першоджерелом для таких реконструкцій, вочевидь, слугує життєпис, написаний Вільгельмом Габсбургом восени 1919 р. у Кам'янці-Подільському, де тоді перебувала Директорія і куди він повернувся після тримісячного румунського полону. В автобіографічному нарисі Вільгельм згадує про перше знайомство з Україною, що розпочалося у юнацькому віці. Родина переселилася з Італії до маєтку у Живці в Західній Галичині, і саме там юний принц вперше почув про один з народів імперії, що населяв її східні землі – русинів. Так вони називалися самі і так їх називали поляки, акцентуючи на «розбишацьких» рисах цих «дикунів». Відомості про те, що за кілька сотень кілометрів на схід від живецького маєтку живуть справжні розбійники розбухувала фантазію Вільгельма. Його дитинство, пов'язане зі службою батька, було сповнене морськими подорожами та «піратською романтикою». Вільгельм писав: «Я міг тоді мати коло 14 літ і свято вірив, що Українці, які так недалеко від Живця живуть, це дійсно розбишацьке плем'я. Це мене дуже цікавило і притягало мою увагу. В кімнаті, де ми училися, висіла на стіні велика карта Галичини і мою увагу все звертала місцевість Жаб'є в Східній Галичині між горами. Я представляв собі, що це мусить бути осередок українського розбишацького племені. І твердо постановив я собі вже тоді поїхати там і придивитися тому страшному племені» (Мемуари, 2002, с. 143). Раптове зникнення принца, який таємно поїхав знайомитися з «українцями-дикунами», зчинило такий переполюх в імператорській родині, що його навіть оголосили у поліцейський розшук по всій Австро-Угорській монархії (Дашкевич, 2007, с. 510).

А через три роки у 1912 р., коли Вільгельму виповнилося 17, він таємно, у вагоні другого класу, їхав зі Львова до Станіславова, щоби реалізувати свою мрію. Зупинившись у Ворохті, приступив до пошуків місцевих розбійників: «Я ходив по горах. Їздив кінно і возами, був в Жаб'ю, скрізь шукаючи українських розбишаків. Але надармо. Це мене розчарувало. В душі виринула у мене велика нехоть до моїх інформаторів,

яким я так довго вірив. Від тоді я зовсім змінився і до Живця вернув іншим, як виїхав» (Мемуари, 2002, с. 143).

Більш детально про цю подію зі слів Вільгельма розповідає у своїх спогадах один з перших його біографів сотник Николфор Гірняк: «Шурин, князь Чарториський...назвав в розмові гуцулів диким плем'ям, як усі українці... Молодого Вільгельма зацікавила така екзотика в державі Габсбургів і він хотів «живими очима» подивитися на цих дикунів» (Гірняк, 1956, с. 7). Також Гірняк зауважував, що з першого погляду гуцульський край, у культурі та мелодиці якого вчувалася «туга за красою і сонцем», назавжди зачарував Вільгельма.

Відтак між рядками життєпису бачимо дуже романтичного і вельми емпатійно-го юнака, чие світобачення сформувалося під впливом творів італійських класиків: Метастаціо, Данте, Петрарки і Боккаччо. Юнацька вразливість, помножена на загострене відчуття справедливості, викликала відчуження у стосунку до свого стану і небажання співвідноситися з ним: «Нужда, яку я бачив, робила на мене велике вражіння. Замітив я її ще в Істрії і потому ще більше в Галичині. Це відбивалося на мені тим більше, що я бачив страшний контраст між багатством свого роду і убожеством народу» (Мемуари, 2002, с. 143). Натомість Вільгельм Габсбург «солідаризувався» з українцями: «Одне народ і його біду я знав, бо найстарша моя сестра, яка любила ходити до хорих і т. и., брала мене звичайно з собою. Це так впливало на мене, що я перед часом поважнів, бо був пригноблений тим, що бачив» (Гірняк, 1956, с. 144).

Це був «стихийний» соціалізм, замішаний на специфіці стосунків родини Вільгельма з віденським двором, що породжувала відчуття відчуженості та власних підліткових враженнях. Самоусвідомлення іншого рівня розпочалися у військовій академії, де Вільгельм знайомиться з філософською (Ніцше) та соціалістичною (Каутський) літературою.

Наступним етапом українізації Вільгельма Габсбурга стала його військова служба в часи Першої світової війни – під началом сотника 13-го полку уланів були українські вояки із Золочівщини: «Мою сотню, яка складалася тільки з українців (я Поляків усунув), прозивали «червоною», або «соціалістичною», а мене «червоним принцом». Розуміється, що соціалістом прозивали мене не тому, що я ширив соціалізм, тільки тому, що я старався, щоб кождий мій козак мав українську синьо-жовту відзнаку, що тоді уважали в Австрії просто зрадою, бо всіх Українців вважали русофілами... Моя сотня, зложена тільки з Українців, безумовно мала національну українську свідомість, але боялися виявляти її, бо тоді кожного Українця вважали політично підозримим». (Мемуари, 2002, с. 146) Саме тому їхньому сотнику довелося переконувати українських вояків власним прикладом – «признаючись до українського народу» (Мемуари, 2002, с. 146) Згодом репутація соціаліста закріпилася за сотником, бо дуже ревно обстоював інтереси своїх підопічних. У бойових перипетіях з'явилося захоплення українцями як вояками і при характеристиці військових якостей яких він не шкодував епітетів: «найкращі», «першорядні», «золоті жовніри», котрі хибували тільки на одне – були надто добродушними (Гірняк, 1956, с. 146–147). Вільгельм писав: «Я взагалі уважаю Українців найкращими жовнірами. Тільки вони трохи подібні до овець: як мають провід, кому вірять, то підуть в огонь і в воду, та й виконають навіть ті речі, які виглядають неможливими до виконання» (Мемуари, 2002, с. 146) Таке формулювання передбачає, що себе ерцгерцог бачив щонайменше пастирем цієї спільноти. У цьому патерналістському підході до власних солдатів, що згодом масштабується до усього українського народу, вчувається відлуння голосу іншого аристократа, що обрав українську

ідентичність – Андрея Шептицького. А. Шептицький, як зауважувала у присвяченому його національній ідентифікації дослідженні «Два світи» М. Новак: «як аристократ і наслідник «політичного народу» давньої Речі Посполитої почувався відповідальним за долю «руського» люду, з якого походив» (Цит за: Гентош, 2024, с. 178).

Українізуючи своїх підопічних, Вільгельм фон Габсбурга і сам українізовувався: опановував мову, слухав народні пісні і навчався по них читати, а тоді знайомився з літературою та історією. З приводу останнього цікавим є сюжет про «лекції» сотника, у яких він розповідав українським солдатам про гноблення України Росією (маючи на увазі і Австрію теж). Хтось доніс і у рапорті керівництву Вільгельм Габсбург, на пояснення своєї позиції, писав: «...почуваю себе Українцем і інтереси України для мене на першім місці» (Мемуари, 2002, с. 147). Такі уявлення про себе виражалися і у візуальному представленні – на його формі була синьо-жовта відзнака з написом «УСС 1914».

У війську нова, свідомо набута Вільгельмом фон Габсбургом ідентичність отримала «узаконення», виражене у новому імені – Василь Вишиваний. Ось як про це писав Гірняк: «... він живив з українськими вояками і вони готові були за нього «в огонь скочити». Один із них привіз йому з відпустки вишивану сорочку, яку Вільгельм часто носив. Вона й придбала йому українське ім'я» (Гірняк, 1956, с. 8). А Я. Дашкевич відзначав, що ерцгерцог Вільгельм у вишиваній сорочці під австрійським мундиром навіть зустрічав у Львові на вокзалі митрополита А. Шептицького після його повернення з російського полону (Dashkevych, 2007, p. 512).

Таке занурення в українську культуру та історію, нав'язування контактів з представниками української інтелектуальної та політичної еліти зробило представника дому Габсбургів Вільгельма (особливо після сходження на престол імператора Карла у 1916 р.) «адвокатом української справи» при віденському дворі.

Після Берестейського миру сотник Василь Вишиваний повертається в Україну і керує УСС, згодом отримує звання полковника. Перебуваючи на півдні та південному сході України, він з неабияким подивом виявляє тут живу і міцно вкорінену в народі пам'ять про козацтво: «Кожен гордиться цим, що він з вольного козацького роду» (Мемуари, 2002, с. 151) та заангажується у життя українського селянства.

Своєрідним апогеєм проукраїнської діяльності Вільгельма на цьому етапі є історія про його кандидування на гетьмана. З нарису Осипа Думіна (Антіна Крезуба) про історію Українських Січових Стрільців, ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург постає кандидатом в гетьмани України, який руками «віденського двору та уніатів» мав би замінити П. Скоропадського. О. Думін зазначав: «Австрійські верховоди мали в тому приділі свій план, з допомогою УСС з'єднати собі симпатії українського населення і як що до чого, провести архикнязя Вільгельма на український королівський престол» (Думін, 1936, с. 255). Саме ці рядки, без жодного іншого підтвердження, згодом ляжуть в основу обвинувачення радянських слідчих у підготовці Вільгельма Габсбурга до захоплення влади в Україні. Натомість у самого Вільгельма була зовсім інша версія того, як його трактували у Відні і як там не сприймали його українські «вітівки».

Один із учасників цих подій, близький до Вільгельма Никифор Гірняк у своїх спогадах писав, що «коли у першій половині травня 1918 р. в Одесі в середовищі соціалістів з'явилася ідея повалення Скоропадського та передачі влади Вільгельму, той відповів: «Ви знаєте, панове, що я щиро полюбив український народ і сам почувуюся українцем. Але я ніколи не думав про якусь кар'єру в Україні. Одначе, коли буде воля цілого українського народу, щоб я станув на чолі його держави, я не відкажуся від цього» (Гірняк, 1956, с. 22). Далі Н. Гірняк стверджував, що «ані УСС, ані яка-небудь

політична група галичан ніколи не висувала кандидатури В. Габсбурга, але робили це наддніпрянські політичні й військові кола» (Гірняк, 1956, с. 10).

Основним лейтмотивом розповіді Н. Гірняка про перебування В. Габсбурга на Великій Україні була думка про те, що його особу дуже прихильно сприймало місцеве населення. Показовим у цьому є епізод зі спогадів генерала В. Петріва про похід дивізії Натієва на Крим. Він розповідав як біля Хортиці українці вітали В. Вишиваного: «На зустріч наддніпрянського вояцтва з УСС з'їхалися тисячі народу... Дивізія саме тоді верталася з кримського походу і везла з собою золоту царську карету... посадивши в неї Вишиваного...: карета, запряжена шестірнею, гналася Великим Лугом серед веселих окликів вояцтва й зібраного народу Летіли вгору шапки козацькі, шуміло море голов і не втихало радісне «Слава!» (Гірняк, 1956, с. 27). Вільгельм відповідав усім очікуванням народу про «добраго царя» – не виконував реквізиційних розпоряджень та всіяко перешкоджав їх реалізації, опікувався простолюдом, підтримував порядок на контрольованих січовиками територіях. На думку Я. Дашкевича, «поява ерцгерцога Вільгельма-Франца Габсбурга-Лотрінгена і його трансформація у Василя Вишиваного стає зрозумілою і закономірною» на тлі ідеї Київського королівства, вперше висловленої Отто фон Бісмарком ще у другій пол. XIX ст., що згодом виринала на початку XX ст. то в Петербурзькій візії, то в Берлінській (Дашкевич, 2007, с. 510).

Основою прихильності українців до молодого Габсбурга, за зауваженням Я. Дашкевича, було те, що він почував себе українцем та здобував значну популярність серед військових і селян своєю толерантністю і демократичністю: «ходив у формі УСС і вимагав, щоби до нього зверталися лише «пане ротмістере», а не «Ваша імператорська величність», приймав скарги селян і їздив з ними до вищих інстанцій» (Дашкевич, 2007, с. 512). А терени, що їх контролювали січовики Василя Вишиваного, були відносно спокійними і безпечними для тих, хто шукав прихистку чи тікав від переслідувань.

У одному з перших досліджень про Василя Вишиваного «Український патріот з династії Габсбургів» Тетяни Осташко та Юрія Терещенка (Терещенко, Осташко, 2008), конструйованому на автобіографії героя, бачимо ідеалізований образ новонаверненого українця, чий вибір ідентичності представлено як очевидний. На думку Г. Білик, ці українські біографи вивчали матеріали в рамках історико-культурної дискурсивної методи, проводячи «шов» ідентичності Вільгельма Габсбурга між соціальним простором і психологією та використовуючи оптику дослідження, що ґрунтується на національній складовій ідентичності. Така модель ідентичності є умовною і конструюється через героїзацію постаті та зумовлює «героїчне» сприйняття особистості в інтелектуальному українському просторі (Білик, 2013).

У 2008 р. (в Україні у 2011) з'явилося дослідження Тімоті Снайдера під назвою «Червоний князь. Таємниці життя габсбурзького ерцгерцога». Т. Снайдер представив життя Вільгельма фон Габсбурга на тлі історії монархії у контексті минулого Центрально-Східної Європи, конфліктів початку XX ст., династичних сподівань австрійського двору та повоєнних політичних перипетій і реваншизму міжвоєнного двадцятиліття. Американський історик виводив інтерес Вільгельма до українців із захоплення історичними романами Г. Сенкевича: «Віллі був не першим і не останнім із читачів Сенкевича, який відчув бунтівну прихильність до українських героїв історії» (Снайлер, 2011, с. 62). Врешті юний ерцгерцог сам був бунтівником. У представленні Т. Снайдера – Вільгельм повернувся зі свого таємного вояжу до гуцульського краю іншим чоловіком – він не зустрів там дикунів і розбійників, про яких йому розповідали його польські родичі, але відшукав «народ без королівства, знаний йому з історій

Сенкевича» (Снайдер, 2011, с. 62). І саме тоді, на думку американського дослідника, у його свідомості зародився прагматичний план щодо свого майбутнього і власна візія Галичини, а, згодом і України загалом, де він міг реалізувати власні політичні амбіції. Подальші кроки, які він здійснив в часи Першої світової війни уже після закінчення свого військового навчання, були свідомо проукраїнськими. До обраного ним самим імені Василь солдати додали прізвисько «Вишиваний», яке він згодом буде використовувати і для персональної ідентифікації у документах міжвоєнного періоду та у кореспонденції з українцями.

Снайдер наголошує і на змінах соціальної ідентифікації Вільгельма фон Габсбурга, що виявилася означеною у придбаному від польських офіцерів прізвиську «Червоний князь» (Snaider, 2011, р. 82). Цікаво, що саме це ім'я Т. Снайдер виніс у титул своєї книги, підкреслюючи бунтівний характер її героя.

На думку Г. Білик, у «фантазійно-дослідницькому» тексті Т. Снайдера розуміння особистості подається через спосіб її тлумачення. У американського історика конструюється оповідь про те, як активна та соціально детермінована компонента психіки індивіда веде його соціальними сходами: «Снайдер використовує пояснювальну політико-економічну систему, у якій суто політичні монархічні інспірації детермінують національну основу ідентифікації Вільгельма Габсбурга» (Білик, 2013, с. 141). Намагаючись відповісти на питання самовизначення героя, який з двох базових ідентичностей – габсбурзької та української – обирає останню, Т. Снайдер «подвоєює» негативності, пояснюючи одну «дивність» шляхом додавання іншої маргінальності – соціальної (Білик, 2013, с. 143).

Висновки. Австрійський ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург-Лотрінген – за фактом народженням мав бути носієм трансетнічної ідентичності, що передбачає ідентифікацію себе з вищими елітарними колами багатонаціональної імперії та співвіднесення з її політичною структурою. Проте в силу власного бунтівного характеру та сформованих у часи надскладних суспільних трансформацій початку ХХ ст. світоглядних орієнтирів, виразно дистанціювався від віденського двору. Ерцгерцог Вільгельм, у пошуках власного королівства, повільно дрейфував до іншої спільноти – чисельного, але найменш зауважуваного українського народу. Його зацікавленість українцями, що розпочалася з юнацького романтичного захоплення, у роки Першої світової війни та визвольних змагань 1917 – 1921 рр. переросла в усвідомлений вибір нової ідентичності, нового імені та активної участі у боротьбі за волю України. Трансформація Вільгельма фон Габсбурга у Василя Вишиваного не була завершеною і не стала остаточною, що дає підставу припустити збереження ним подвійної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Білик, Г. (2013). Стратегії конструювання ідентичності для Іншого. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія, 11(1)*, 135–145.

Гентош, Л. (2024). Історія вибору Романа Шептицького. *Україна Модерна, 27*. URL: <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.27.172>

Гіряк, Н. (1956). *Полк. Василь Вишиваний*. Вінніпег: Микитюк.

Дашкевич, Я. (2007). *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн.* Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда».

Думін, О. (1936). *Історія легіону українських січових стрільців. 1914 – 1918*. Львів: Червона калина.

Лазурко, Л. (2021). Постать Вільгельма фон Габсбурга (Василя Вишиваного) у спогадах і історичних дослідженнях ХХ – поч. ХХІ ст. *Galicja. Studia i materiały*, 7, 316–326. DOI: 10.15584/galisim.2021.7.16

Мемуари. (2002). Мемуари Вільгельма Габсбурга, полковника УСС. Начато писання їх 28/ІХ-1919. Автобіографія. *Військово-історичний альманах*, 4, 142–160. URL: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FViiskovo-istorychnyi_almanakh%2FChyslo_01_04.pdf

Новосад, Р. (1997). Австрійський архікнязь – український полковник. *Історичний календар*, 240–241.

Потульницький, В. (2002). Український консервативний рух в середовищі галицької еліти на початку 20-го століття. *Історіографічні дослідження в Україні*, 11, 79–89.

Снайдер, Т. (2011). *Червоний князь: тасмні життя габсбурзького ерцгерцога*. Київ: Грані-Т.

Стрельська, Л. (2002). До життєпису Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного). *Військово-історичний альманах*, 4, 137–141. URL: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FViiskovo-istorychnyi_almanakh%2FChyslo_01_04.pdf

Терещенко, Ю., Осташко, Т. (2008). *Український патріот з династії Габсбургів*. Київ: Темпора.

REFERENCES

Bilyk, H. (2013). Stratehii konstruiuvannia identychnosti dlia Inshoho [Strategies for Identity Design for the Inventory]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» – Scientific papers of the National University of Ostroh Academy*, 11(1), 135–145. [in Ukrainian].

Гентош, Л. (2024) Istoriiia vyboru Romana Sheptytskoho [The history of Roman Sheptytsky's choice]. *Ukraina Moderna – Modern Ukraine*, 27. URL: <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/ukrainamoderna.27.172> [in Ukrainian].

Hirniak, N. (1956). *Polkovnyk Vasyl Vyshyvanyi* [Colonel Vasyl Vyshyvanyi]. Vinnipeh: Mykytiuk. [in Ukrainian].

Dashkevych, Y. (2007). *Postati: Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury* [Figures: Essays on history, politics, culture] / 2-he vyd., vypravl. y dopovn. - Lviv: Lvivske viddilennia IUAD im. M.S. Hrushevskoho NANU / Literaturna ahentsiia «Piramida». [in Ukrainian].

Dumin, O. (1936). *Istoriia lehionu ukrainskykh sichovykh striltsiv. 1914 – 1918* [The history of the legion of Ukrainian Sich shooters. 1914 – 1918]. Lviv: Chervona kalyna. [in Ukrainian].

Lazurko, L. (2021). Postat Vilhelma fon Habsburha (Vasyliya Vyshyvanyoho) u spohadakh i istorychnykh doslidzhenniakh ХХ – poch. ХХІ ст. [The figure of Wilhelm von Habsburg (Vasily Vyshyvany) in memoirs and historical research of the 20th – early 21st centuries]. *Galicja. Studia i materiały – Galicia. Studies and material*, 7, 316–326. DOI: 10.15584/galisim.2021.7.16 [in Ukrainian].

Memuary. (2002). Memuary Vilhelma Habsburha, polkovnyka USS. Nachato pysannia yikh 28/ІХ-1919. Avtobiohrafia [Memoirs of Wilhelm Habsburg, Colonel of the

USS]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh – Military and historical almanac*, 4, 142–160. URL: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FViiskovo-istorychnyi_almanakh%2FChyslo_01_04.pdf [in Ukrainian].

Novosad, R. (1997). Avstriiskyi arkhikniaz – ukrainskyi polkovnyk [Austrian Archduke – Ukrainian colonel]. *Istorychnyi kalendar – Historical calendar*. Kyiv, 240–241. [in Ukrainian].

Potulnytskyi, V. (2002). Ukrainskyi konservatyvnyi rukh v seredovyshchi halytskoi elity na pochatku 20-ho stolittia [The Ukrainian conservative movement among the Galician elite at the beginning of the 20th century]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*, 11, 79–89.

Snaider, T. (2011). *Chervonyi kniaz: taiemni zhyttia habsburzkoho ertshertsoga* [The Red Prince: The Secret Lives of a Habsburg Archduke]. Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian].

Strelska, L. (2002). Do zhyttiepysu Vilhelma Habsburha (Vasylia Vyshyvano) [To the biography of Wilhelm Habsburg (Vasyl Vyshyvany)] *Viiskovo-istorychnyi almanakh – Military and historical almanac*, 4, 137–141. URL: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FViiskovo-istorychnyi_almanakh%2FChyslo_01_04.pdf [in Ukrainian].

Tereshchenko, Y., & Ostashko, T. (2008). Ukrainskyi patriot z dynastii Habsburhiv [Ukrainian patriot from the Habsburg dynasty]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 12 квітня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.*

УДК 94(477):329.73]»1948/1949»:323.28
DOI 10.69550/3041-1467.5.319881

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4969-052X

ResearcherID: H-4431-2017

ScopusID: 57203399830

Андрій НЕЧЕПУРЕНКО

заступник начальника інституту з навчальної та наукової роботи інституту психологічної підтримки персоналу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (neandrejka08@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9495-415X

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor of the Department of Mobilization, Organizational and Personnel Work, Human Resources and Defense Planning of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 32 Heroyiv Maydana Street, Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

Andrii NECHEPURENKO

Deputy Head of the Institute for Educational and Scientific Work Institute of Psychological Support of Personal Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 32 Heroyiv Maydana Street, Lviv, Ukraine, postal code 79026 (neandrejka08@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Нечепуренко, А. (2024). Використання радянськими репресивними органами міношукачів у боротьбі проти українського визвольного руху (1948 – 1949): нові документальні джерела. *Axis Europae*, 5, 51–66. doi: 10.69550/3041-1467.5.319881

Bibliographic Description of the Article: Ilnytskyi, V., & Nechepurenko, A. (2024). Vykorystannia radianskymy represyvnymy orhanamy minoshukachiv u borotbi proty ukrainskoho vyzvolnoho rukhu (1948 – 1949): novi dokumentalni dzherela [The use of minesweepers by Soviet repressive authorities in the fight against the Ukrainian liberation movement (1948 – 1949): new documentary sources]. *Axis Europae*, 5, 51–66. doi: 10.69550/3041-1467.5.319881 [in Ukraine].

**ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКИМИ РЕПРЕСИВНИМИ
ОРГАНАМИ МІНОШУКАЧІВ У БОРОТЬБИ
ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ (1948 – 1949):
НОВІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА**

***Анотація.** Мета статті – опублікувати і проаналізувати чотири невідомі документи із архіву внутрішніх військ про практичні аспекти використання міношукачів у боротьбі проти українських націоналістів. **Методологія дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вперше вводяться чотири досі невідомі документи про особливості використання у 1949 р. радянськими репресивними органами мінування у боротьбі проти українського визвольного руху і здійснюється їхній аналіз. **Висновки.** На початкових етапах боротьби основним завданням, яке ставив репресивний апарат, було фізичне знищення членів ОУН та УПА, використовуючи найрізноманітніші форми та методи. Для цього радянські репресивні органи застосовували різноманітні, в окремих випадках навіть «витончені» форми. Зокрема, масово практикувалися спеціальні засоби, які постійно вдосконалювалися. З-поміж них можна виділити мінування. Саме недостатня кількість інформації про використання цього засобу мотивувало нас ввести до наукового обігу нововиявлені джерела. У першому і другому подаються звіти із експериментального використання міношукачів, третьому та четвертому – розглядаються можливості двох із наявних типів міношукачів. Таким чином, публіковані чотири документи є новими важливими джерелами до питання вивчення використання різноманітних форм і методів боротьби радянської репресивної системи проти українського визвольного руху загалом і застосування міношукачів зокрема на теренах Західної України. Документи зберігаються в Архіві Внутрішніх військ МВС. Т. 361. Арк. 60–64). Документи містять підписи та дати, тому проблем із авторством та датуванням (січнем 1949 р.) не виникало. У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце його зберігання (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).*

***Ключові слова:** ОУН і УПА, мінування, радянські репресивні органи, Західна Україна.*

**THE USE OF MINESWEEPERS BY SOVIET REPRESSIVE
BODIES IN THE FIGHT AGAINST THE UKRAINIAN
LIBERATION MOVEMENT (1948 – 1949):
NEW DOCUMENTARY SOURCES**

***Abstract.** The purpose of the article is to publish and analyze four unknown documents from the archive of the internal troops on the practical aspects of the use of minesweepers in the fight against Ukrainian nationalists. **The research methodology** is the principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** lies in the fact that four previously unknown documents on the features of the use of mines in 1949 by Soviet repressive bodies in the fight against the Ukrainian liberation movement are introduced into scientific circulation for the first time*

and their analysis is carried out. **Conclusions.** At the initial stages of the struggle, the main task set by the repressive apparatus was the physical destruction of members of the OUN and UPA, using a variety of forms and methods. For this, the Soviet repressive bodies used various, in some cases even «sophisticated» forms. In particular, special means were widely practiced, which were constantly being improved. Among them, mining can be distinguished. It was the insufficient amount of information about the use of this means that motivated us to introduce newly discovered sources into scientific circulation. The first and second reports on the experimental use of minesweepers are presented, the third and fourth consider the capabilities of two of the existing types of minesweepers. Thus, the four published documents are new important sources for the study of the use of various forms and methods of the Soviet repressive system's struggle against the Ukrainian liberation movement in general and the use of minesweepers in particular in the territories of Western Ukraine. The documents are stored in the Archive of the Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs. Vol. 361. Ark. 60–64). The documents contain signatures and dates, so there were no problems with authorship and dating (January 1949). The publication maximally preserves the vocabulary, authorial and editorial features of the sources. Proper and geographical names are given without changes. Only the most obvious grammatical errors were subject to correction. Each document is accompanied by a legend indicating its storage location (archive name, fund number, description, file, sheets).

Key words: OUN and UPA, mining, Soviet repressive bodies, Western Ukraine.

Постановка проблеми. Відкриття доступу до архівних установ уможливило проведення ґрунтовних, узагальнювальних досліджень питань, які донедавна залишалися невивченими. Передовсім йдеться про діяльність українського визвольного руху. Саме навколо нього тривають активні дискусії, оскільки проводилася активна, цілеспрямована дискредитаційна політика радянською репресивною системою. При цьому, попри наявність значної кількості публікацій, все ж малодослідженою залишається тема використання у боротьбі проти українських націоналістів радянською адміністрацією різноманітних форм та методів, зокрема, одного із найбільш часто застосовуваних – мінування. Доповнити наявну інформацію має наша археографічна публікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання радянськими репресивними органами різноманітних форм і методів у боротьбі проти українського визвольного руху знаходило відображення у працях як професійних істориків, так і краєзнавців. Уперше ці питання описувалися в узагальнювальних роботах Івана Біласа (Білас, 1994а; Білас, 1994b), Василя Ільницького (Ільницький, 2009; Ільницький, 2016), Юрія Киричука (Киричук, 2000; Киричук, 2003), Анатолія Кентія (Кентій, 1999а; Кентій, 1999b), Івана Патриляка (Патриляк, 2012), Анатолія Русначенка (Русначенко, 2002), Дмитра Веденєєва та Генадія Биструхіна (Веденєєв, Биструхін, 2007). Окремі студії проблемі використання спеціальних засобів радянськими силовими органами проти ОУН і УПА присвятили О. Ішук та Н. Ніколаєва (Іщука та Н. Ніколаєвої, 2008), В. Ільницький (Ільницький, 2014; Ільницький, 2021). Особливості формування радянських силових органів розкрили Василь Ільницький та Наталія Кантор (Ільницький, 2015; Ilnytskyi, Kantor, 2018; Ilnytskyi, Kantor, 2019; Ільницький, 2017; Ільницький, Михась, 2020). Натомість створення винищувальних батальйонів та залучення їх до боротьби із українськими націоналістами у Дрогобицькій області проаналізували Василь Ільницький та Микола Галів (Ільницький, Галів, 2009; Ільницький, 2011).

Відзначимо, що й значна кількість документів про ці питання була опублікована у збірниках упорядкованих Федором Зубаничем (Чорна книга України, 1998), Володимиром Сергійчуком (Сергійчук, 1998; Сергійчук, 2005), Ярославом Лялькою, Петром Максимчуком, Іваном Патером (Літопис нескореної України, 1993), Ярославом Лялькою, Романом Коритком, Мироном Онишкевичом (Літопис нескореної України, 1993; Літопис нескореної України, 1997) та ін. Попри наявність цілої низки праць у цій тематичній ніші залишається малодослідженим питання використання у боротьбі радянської репресивної системи проти українського визвольного руху вибухових речовин.

Мега статті – опублікувати і проаналізувати чотири невідомі документи із архіву внутрішніх військ про практичні аспекти використання міношукачів у боротьбі проти українських націоналістів.

Вклад основного матеріалу. Оразу із початком другої радянської окупації західноукраїнських земель розпочалося активна боротьба проти українського визвольного руху. При цьому наголосимо, що форми і методи боротьби у протистоянні радянської влади з українським визвольним рухом диктувалися правом сильного. Водночас прагнули знищити українських націоналістів фізично, радянська тоталітарна система усвідомлювала критичну необхідність ідеологічної перемоги (розгорнувши активний дискредитаційний фронт). Проте, як показав час, перемоги в ідеологічній площині радянській системі отримати так і не вдалося. Натомість тривала багаторічна збройна боротьба із використанням різноманітних спецзасобів. Зокрема, саме радянські спецслужби започаткували активне застосування вибухових речовин у боротьбі проти опонентів. Зрозумівши, що достатньо результативним засобом у боротьбі з українськими націоналістами було мінування їхніх запасних бункерів, криївок-складів, «мертвих пунктів зв'язку», складів, тіл загиблих повстанців тощо. (Антонюк, 2009, с. 241). Таким засобом силовики послуговувалися досить масштабно. Практично працювало воно у такий спосіб: чекістсько-військова група, виявивши криївку керівника, якого тривалий час не вдавалося захопити чи ліквідувати, і розуміючи, що засідка є малоефективним заходом (часто військовики, які перебували у ній, самі себе демаскували) з огляду на втрати людських та матеріальних ресурсів, мінувала вхід у криївку або ж окремі предмети у середині неї. Поряд із мінуванням криївок чекісти практикували вкладання мін-сюрпризів у різноманітні предмети (листи, посилки, предмети побуту, напр. радіоприймачі тощо), які виготовляв 4-й відділ Управління 2-Н МДБ та передавав їх у підпілля (Антонюк, 2009, с. 241).

Постійно практикуючи мінування тіл загиблих учасників українського визвольного руху, могил, криївок тощо, радянські спеціальні органи на державному рівні проводили диверсійно-терористичну політику супроти українських націоналістів, використовуючи при цьому усі доступні засоби (навіть заборонені міжнародними конвенціями).

Зрозуміло, що українські націоналісти як сторона, позбавлена переваг, які мала радянська система, також використовували усі доступні засоби у боротьбі за відновлення Української держави. Саме тому вони активно запозичували тактичні прийоми використання вибухівки у радянських репресивних органів (мінування залізничних колій, адміністративних будівель, застосовували для звільнення заарештованих тощо). Підпільники розпочали застосовувати запозичену у більшовиків тактику мінування відразу після повернення радянської адміністрації. Націоналісти пускали під укіс цілі ешелони, руйнували мости, залізничні колії, ставлячи собі за мету якщо не зірвати, то хоча б сповільнити урядові кампанії із виселення родин націоналістів, вивезення

корисних копалин, лісу, потягів, які транспортували бойові припаси військовим підрозділам тощо. Так дії націоналістів серйозно гальмували радянізацію західноукраїнського суспільства із усіма відповідними складовими. Відзначимо, що мінерська справа не була простою, а вимагала відповідних знань та навиків, які здобути у підпіллі на короткотермінових курсах було досить складно. Правда, окремі працівники підпілля, засвоїли мінерську справу, очевидно, ще під час навчання і служби у військових підрозділах та арміях іноземних держав.

Радянські спецоргани намагалися попереджувати нещасні випадки від застосування підпільниками вибухових речовин. Саме тому усі міськрайвідділи та гарнізони військ МДБ мали з посиленою увагою ставитися до вилучених предметів, які залишали підпільники (зброя, листівки, вінки тощо), а у випадку виявлення одразу ж доповідати про них. Акцентувалася увага на дотриманні заходів безпеки при підході до місць збройних акцій, підпільних криївок, підходи до яких часто мінували націоналісти. Навіть і попри це силовики констатували низку випадків, коли чекістсько-військові групи, які прибували на місця збройних акцій для подальшого розшуку і ліквідації підпільників, через необережність наштовхувалися на закладені міни і несли значні втрати в особовому складі. В окремих випадках націоналісти, прагнучи убезпечити себе, навколо місць постоїв розставляли міни, на які наражалися радянські військовослужбовці. До речі, власні чисельні втрати спецоргани ретельно приховували не лише в результаті вибухів, але й від будь-яких інших акцій підпілля (ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1953). Спр. 2. Арк. 115).

Таким чином, враховуючи актуальність використання різноманітних форм і методів у боротьбі радянських репресивних органів проти українського визвольного руху у нашій роботі публікуємо чотири документи, які яскраво характеризують проблеми використання міношукачів у пошуковій роботі криївок націоналістів.

Перший документ за підписом командира 62 стрілецької дивізії внутрішніх військ (дислокувалася і діяла на території Львівської і Дрогобицької областей) Бровкіна та дивізійного інженера Петрова датований 17 січня 1949 р. і адресується начальнику внутрішніх військ МДБ Українського округу генерал-майору Фадєєву. У ньому доповідається про результати проведення експериментів із міношукачами («ВИМ-203 м» і «ДИМ-186») на реальних криївках підпільників (використано на трьох криївках), конструкції яких були дерев'яні, із дерев'яними перекриттями, вентиляційними трубами, земляними насипами (50 – 60 см) та вкладеними у середину приміщення зброєю, металевим посудом, іншими металевими предметами. Як стверджували силовики, результати проведених експериментів з'ясувалося, що використання міношукача «ВИМ-203 м» позитивних результатів не дало, натомість міношукач «ДИМ-186» показав наявність цвяхів у конструкціях на глибині до 15 см під землею, однак зброї та металевих виробів не помітив. Проведеними приватними дослідженнями було встановлено, що метал виявляється на глибині до 40 см під землею. У висновку зазначалося, що міношукач придатний до виявлення забитих цвяхів у люках криївок. Також зазначалося, що на момент підготовки звіту на озброєнні у дивізії не було жодного міношукача, навіть застарілих типів. Ще однією складністю називають відсутність спеціально підготовлених осіб. Тому у підсумку пишуть, що доцільно використовувати їх при наявності орієнтовних даних розміщення криївки. Суцільні перевірки місцевостей вимагали як наявності значної кількості міношукачів, так і обслуговуючого персоналу.

Другий документ підготовлений 31 січня 1949 р. командиром 65 стрілецької дивізії (дислокувалася і діяла на території Тернопільської області), полковником Дуловим

та тимчасово виконувачем обов'язків начальника штабу дивізії майором Ільїнічевим адресувався начальнику внутрішніх військ МДБ Українського округу генерал-майору Фадєєву. У ньому силовики стверджували, що у частинах дивізії було та використувалося військовими групами шість міношукачів. Однак позитивних результатів це не давало, оскільки під час роботи із міношукачами у населених пунктах військовій групі витрачали на перевірку будівель багато часу, адже у них було багато металевих предметів, на які активно реагували міношукачі. Натомість застосування міношукачів у полях, городах та інших місцях, де на поверхні землі металевих предметів не було, результатів не давало, через те, що міношукачі реагували на глибину ґрунту до 25 см., а криївки підпільники облаштовували на глибині 1,5–2 метри.

Третій документ підготували 31 січня 1949 р. командир 82 стрілецької дивізії (дислокувалася і діяла на території Станіславської (тепер – Івано-Франківської) області) внутрішніх військ МДБ полковник Клоков та начальник штабу дивізії полковник Зарубин начальнику внутрішніх військ МДБ Українського округу генерал-майору Фадєєву. У ньому автори відзначали недоліки використання наявних міношукачів (незначна глибина сканування, наявність на території значної кількості металевих перешкод і т. д.). Натомість пропонувалося проєкспериментувати із використанням апарату «Пьезостетоскоп-ПСШ 633», який давав змогу вловлювати звуки (пересування, легкі стукі, розмови тощо) під шаром землі на глибині 1,5 метра.

Четвертий документ – довідка про можливість застосування міношукачів із пошуку криївок підготовлений начальником інженерної служби підполковником Колосовим 24 грудня 1948 р. Його автор зазначав, що за табелем інженерного озброєння кожному полку і саперному взводу дивізії належить по 3 міношукачі. На момент підготовки цього документа у частинах були міношукачі типу «ВИМ-203», отримані ще у роки війни та частково переведені у навчальні. Зазначає, що на практиці міношукачі виявляли міни у землі на глибині до 80 см. Застосування цих пристроїв для пошуку криївок підпільників уможлиблювалося за наявності у них металевих предметів, розташованих у землі на глибині не більше 50–80 см. Кущові зарослі, висока трава, заболочені ділянки і т. д. знижували чутливість міношукачів. Саме тому наявні у частинах міношукачі «ВИМ-203» вважалися непридатними, а необхідні були новіші зразки із більшою чутливістю.

Висновки. На початкових етапах боротьби основним завданням, яке ставив репресивний апарат, було фізичне знищення членів ОУН та УПА, з використанням найрізноманітніших форм та методів. Для цього радянські репресивні органи застосовували різні, в окремих випадках навіть «витончені» форми. Зокрема, масово практикувалися спеціальні засоби, які постійно вдосконалювалися. З-поміж них можна виділити мінування. Саме недостатня кількість інформації про використання цього засобу мотивувало нас ввести до наукового обігу нововиявлені джерела. У першому і другому подаються звіти із експериментального використання міношукачів, третьому та четвертому – розглядаються можливості двох із наявних типів міношукачів. Таким чином, опубліковані чотири документи є новими важливими джерелами до питання вивчення використання різноманітних форм і методів боротьби радянської репресивної системи проти українського визвольного руху загалом і використання міношукачів зокрема на теренах Західної України. Документи зберігаються в Архіві Внутрішніх військ МВС (Т. 361. Арк. 60–64). Документи містять підписи та дати, тому проблем із авторством та датуванням (січень 1949 р.) не виникало. У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні

назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце його зберігання (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

Документ 1

МГБ-СССР
62-я
стрелковая дивизия
Внутренних войск
По части Инженерной
17 января 1949 г.
№ 1/00366
гор. Львов
В/ч № 3232

№ 1/3029 от 25.12.1948 года.

Сов. Секретно.
экз. № 1

НАЧАЛЬНИКУ ВНУТРЕННИХ ВОЙСК МГБ УО

Генерал-майору тов. ФАДЕЕВУ

гор. Киев

В соответствии с Вашими указаниями комиссией в составе дивизионного инженера – майора ПЕТРОВА, полкового инженера 10 сп. ст. лейтенанта ЛИТОВЧЕНКО и полкового инженера 91 сп. майора МЕЛИКЧАНОВА были проведены практические испытания миноискателей по применению их для обнаружения бандитских убежищ.

На основании результатов работы этой комиссии доношу:

Объекты

Эксперименты проводились на реальных убежищах, построенных бандитами. Всего для эксперимента было использовано три убежища. Конструкции убежищ деревянные, с деревянными перекрытиями и входными люками и вентиляционными трубами сбитыми на гвоздях. Земляная засыпка над перекрытием убежищ составляла 50–60 см. и над входными люками 10–15 см.

При проведении экспериментов убежища помещались оружие, металлическая посуда и пр. металлические предметы.

Средства

Для эксперимента были использованы миноискатели как старых конструкций, предназначенные для поиска металлических мин /ВИМ-203 м/, так и миноискатель деревянных мин с металлическими взрывателями /ДИМ-186/, который на 65 часов работы требует для питания генератора две анодных батареи БАС-60 и 8 элементов 3-С.

Результаты

Проведенные эксперименты показали, что миноискатели металлических мин никаких положительных результатов не дали.

Миноискатель же ДИМ-186 хорошо реагировал на наличие гвоздей в устройстве входных люков и вентиляционных каналов при нахождении их на глубине до 15 см. под землей. На металлические же изделия и оружие находящиеся в самом убежище миноискатель ДИМ-186 не реагирует.

При проведении частных опытов выявлено, что металлические трубы, оружие и пр. крупные металлические массы обнаруживаются миноискателем ДИМ-186 при нахождении на глубине до 40 см. под землей.

Выводы:

Учитывая, что в подавляющем большинстве бандитские убежища в своих конструкциях на глубине до 40 см, кроме гвоздей никаких металлических деталей не имеют, находящиеся в них оружие и др. металлические предметы располагаются на глубине не менее 100 см, и лишь только входные люки выходят на поверхность земли, для поиска убежищ может быть применен миноискатель ДИМ-186 реагирующий на гвозди, которыми сколачиваются входные люки и прикрывающие их крышками.

В случае наличия других металлических конструкций убежищ, выходящих поверхности земли безусловно возможно использование и других типов миноискателей, но многолетний опыт изучения конструкций убежищ показывает, что такие случаи крайне редки.

За последнее время дважды были обнаружены убежища, входные люки которых прикрывались металлическими тазами с землей. Такие убежища миноискателями легко обнаруживаются.

Перспективы практического использования миноискателей

В настоящее время дивизия практически использовать миноискатели для поиска убежищ не имеет возможности, так как в частях дивизии миноискатели не положены и дивизия в целом не имеет на вооружении ни одного миноискателя, даже старых типов.

Для применения миноискателей ДИМ-186 необходимы специально подготовленные люди, которые находясь в наряде, кроме работы с миноискателем, ничего делать не смогут, т. к. вес миноискателя составляет 12 кг. и работа с ним требует большого напряжения.

Кроме того, применение их целесообразно только при наличии каких то, хотя бы предположительных, данных о районе возможного нахождения убежища.

Проведение же сплошной проверки местности миноискателями возможно при наличии значительного количества миноискателей и обслуживающих их людей.

КОМАНДИР 62 СД ВВ МГБ-

ДИВИЗИОННЫЙ ИНЖЕНЕР

- майор

/БРОВКИН/

/ПЕТРОВ/

Архівна копія 1994 р. з: Архив Внутренних войск МВД СССР. Ф. 488. Оп. 1с. Д. 361. Л. 60–61 (Архів Внутрішніх військ МВС. Т. 361. Арк. 60–61. Передбачається удоступнення матеріалів на сайті Електронного архіву українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/>).

Документ 2

МГБ-СССР
65
Стрелковая дивизия
Внутренних войск
По части операт.
31 января 1949 г.
№ 1/0063
гор. Збараж
В/ч № 3294

Вх. № 14398 на № 1/3029 от
25 декабря 1948 года.

СОВ. СЕКРЕТНО.

экз. № 1

НАЧАЛЬНИКУ ВНУТРЕННИХ ВОЙСК МГБ
УКРАИНСКОГО ОКРУГА

генерал – майору тов. ФАДЕЕВУ.

Город Киев.

Имеющиеся в частях дивизии 6 миноискателей находятся в пользовании войсковых групп, действующих по поиску и ликвидации бандгрупп. Применение миноискателей для поиска убежищ бандитов до настоящего времени положительных результатов бандитов не дало.

Во время работы с миноискателем в населенных пунктах войсковые группы много времени затрачивают на проверку построек, в которых имеется значительное количество металлических предметов, на которые миноискатели реагируют.

Применение миноискателей для обнаружения убежищ в поле, огородах и других местах, где нет на поверхности земле металлических предметов было безрезультатным потому, что миноискатели реагируют в глубину почвы до 25 см., а убежища бандиты оборудуют на глубине 1,5–2 метра.

В связи с этим необходимо иметь миноискатели, которые реагируют на металлические предметы находящиеся в почве на указанной глубине.

Практическая проверка миноискателей по поиску убежищ бандитов продолжается.

КОМАНДИР ДИВИЗИИ

Полковник

/ ДУЛОВ/

ВРИО НАЧАЛЬНИКА ШТАВА ДИВИЗИИ

М А Й О Р

/ ИЛЬНИЧЕВ/

Архівна копія 1994 р. з: Архів Внутренних войск МВД СССР. Ф. 488. Оп. 1с. Д. 361. Л. 62 (Архів Внутрішніх військ МВС. Т. 361. Арк. 62. Передбачається удоступнення матеріалів на сайті Електронного архіву українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/>).

Документ 3

МГБ-СССР

На нр. 1/3029 от 25.12.48 года.

82

СТРЕЛКОВАЯ ДИВИЗИЯ

Внутренних войск

По части Оперативной

31 января 1949 г.

№ 1/00526

гор. Станислав

В/ч № 3138

СОВ. СЕКРЕТНО.

экз. № 1

НАЧАЛЬНИКУ ВНУТРЕННИХ ВОЙСК
МГБ УКРАИНСКОГО ОКРУГА

генерал – майору тов. ФАДЕЕВУ.

Применение миноискателей для поиска бандитских убежищ невозможно, так как тактико-технические данные миноискателей всех марок не дадут желаемых результатов ввиду того, что миноискатель обнаруживает металлы только на глубине 20–25 см. в бандитских же убежищах металлические части как правило находятся от 80 см. до 2 м. от поверхности земли.

Кроме того, на поверхности земли имеется масса металлических частей, осколков снарядов и других вещей, что будет отвлекать, замедлять работу и вводить в заблуждение служебные наряды.

В свою очередь, предлагаю для определения наличия убежищ по предположительным данным применить аппарат «ПЬЕЗОСТЕТОСКОП-ПСШ 633» или другой марки.

Принцип действия указанного аппарата основан на улавливании звуков, шумов под слоем земли с применением металлического щупа ВЛАДИМИРОВА на значительной глубине – часовой механизм в работе прослушивается на 1,5 метра.

При испытании аппарата над убежищем толщиной перекрытия 1,5 метра были ясно слышны передвижения, легкие стуки ногой и разговорная речь.

Аппарат «ПЬЕЗОСТЕТОСКОП-ПСШ 633» на вооружении дивизии нет, для испытания аппарат был временно взят в штабе 38 армии гор. Станислав. Во время пребывания в дивизии зам. начальника ВВ МГБ СССР генерал-лейтенанта тов. СЛАДКЕВИЧ, мною об указанном аппарате было доложено. Генерал-лейтенант тов. СЛАДКЕВИЧ о результатах приказал доложить ему.

КОМАНДИР 82 СТРЕЛКОВОЙ ДИВИЗИИ ВВ МГБ
ПОЛКОВНИК

/КЛОКОВ/

НАЧАЛЬНИК ШТАБУ ДИВИЗИИ
ПОЛКОВНИК

/ЗАРУБИН/

Архівна копія 1994 р. з: Архів Внутренних войск МВД СССР. Ф. 488. Оп. 1с. Д. 361. Л. 63 (Архів Внутрішніх військ МВС. Т. 361. Арк. 63. Передбачається удоступнення матеріалів на сайті Електронного архіву українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/>).

Документ 4

СПРАВКА

О возможности применения миноискателей при разведке на обнаружение бан-
дитских убежищ.

По таблицю инженерного вооружения каждому полку и саперному взводу диви-
зии положено по 3 миноискателя.

В настоящее время в частях имеются миноискатели типа ВИМ-203, полученные
в период Отечественной войны и частично переведены в учебные.

Миноискатели при поднесении искомой рамки к металлическому предме-
ту изменяют тон в телефоне, чем указывают наличие металлического предмета на
расстоянии:

- противотанковые металлические мины – 40–45 см.
- взрыватель МУВ – 5–6 см.

Практически миноискателями обнаруживались металлические мины в земле на
глубине до 80 см.

Применение миноискателей по отысканию бандитских убежищ возможно при
условии наличия металлических предметов в них (металлической трубы отдушин, метал-
лические ручки, окрыляющихся входных люков и др.), расположенных в земле на глуби-
не не более 0,5–0,8 м.

Условия местности (заросли кустарника, высокая трава, заболоченные участки
и др.) снижают чувствительность миноискателей.

Миноискатели ВИМ-203, имеющиеся в частях, для этой цели непригодны,
как устаревшие. Необходимы миноискатели новейших образцов, с повышенной
чувствительностью.

НАЧАЛЬНИК ИНЖЕНЕРНОЙ СЛУЖБЫ
ПОДПОЛКОВНИК

(КОЛОСОВ)

24.12.1948 г.

Архівна копія 1994 р. з: Архів Внутренних войск МВД СССР. Ф. 488. Оп. 1с. Д. 361. Л. 64 (Архів Внутрішніх військ МВС. Т. 361. Арк. 64. Передбачається удоступнення матеріалів на сайті Електронного архіву українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/>).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Антонюк, Я. М. (2009). Застосування спецпрепаратів і оперативної техніки НКВС-НКДБ-МВС-МДБ в антипольських операціях на Волині (1944 – 1954 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*, 13, 241–249. Архів Внутрішніх військ НКВС (АВВ НКВС).

Білас, І. (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз*. У двох книгах. Книга друга. Документи та матеріали. Київ : Либідь; Військо України.

Білас, І. (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. У двох книгах. Книга перша. Київ: Либідь; Військо України, 1994. 432 с.

Веденєєв, Д., Биструхін, Г. (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки*. Київ: К.І.С. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ).

Ільницький, В. (2017). Боротьба радянської адміністрації проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН засобами колективізації (1945 – 1952). *Східноєвропейський історичний вісник [East European Historical Bulletin]*, 5, 191–198. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.5.116973>

Ільницький, В., Михаць, Р. (2020). Боротьба радянської репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху: нове документальне свідчення. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти*. Конін – Ужгород – Київ – Херсон: Посвіт. С. 32–40.

Ільницький, В. (2014). Використання радянськими карально-репресивними органами спецзасобів у боротьбі проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954). *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 34, 76–86.

Ільницький, В. (2021). Використання радянськими силовими органами спеціальних засобів і компрометаційних заходів у боротьбі з українським визвольним рухом (1944 – 1950-і рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 42 (1), 24–38.

Ільницький, В. (2009). Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945 – 1952 рр.). Дрогобич: Вимір.

Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Ільницький, В. (2015). Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 13, 21–45.

Ільницький В. (2011). Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944 – 1954 рр.). *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*, 2 (37), 47–82.

Ільницький, В., Галів, М. (2009). Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобицькій області (1944–1948 рр.). *Український визвольний рух*, 13, 195–230.

Ішук, О., Ніколаєва, Н. (2008). Застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. *Український визвольний рух*, 12, 134–163.

Кентій, А. (1999а). *Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946 – 1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Кентій, А. (1999б). *Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.

Киричук, Ю. (2000). *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття*. Львів: ЛДУ імені Івана Франка.

Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.

Літопис нескореної України. (1993). *Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Петро Максимчук, Іван Патер та ін.; авт. передмови Ярослав Лялька, Роман Бачинський*. Львів: Просвіта. Кн. 1.

Літопис нескореної України. (1997). *Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Роман Коритко, Мирон Онишкевич та ін.; авт. передмови Ярослав Лялька*. Львів: Галицька видавнича спілка. Кн. 2.

Патриляк, І. К. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939 – 1960 рр.)*. Львів: Часопись.

Русначенко, А. (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Сергійчук, В. (1998). *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро.

Сергійчук, В. (2005). *Український здви́г: Прикарпаття. 1939 – 1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.

Чорна книга України. (1998). *Чорна книга України. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / упоряд. Федора Зубанича; передм. Володимира Яворівського*. Київ: Видавничий центр «Просвіта».

Pnytskyi, V., & Kantor, N. (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945 – 1954). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 7, 173–180.

Pnytskyi, V., & Kantor, N. (2019). Establishment of the soviet administration in the Carpathian region through the use of the open forms of punishment (1944 – 1954). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 10, 181–192.

REFERENCES

Antoniuk, Ya. M. (2009). Zastosuvannia spets preparativ i operatyvnoi tekhniky NKVS-NKDB-MVS-MDB v antypolskykh operatsiakh na Volyni (1944 – 1954 rr.) [The use of special drugs and operative equipment of the NKVD-NKDBMVD-MDB in anti-Polish operations in Volyn (1944 – 1954)]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, 13, 241–249. [in Ukrainian].

Arkhiv Vnutrishnikh viisk NKVS [Archive of the Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of the USSR]. (dali – Arkhiv Vnutrishnikh viisk NKVS).

Bilas, I. (1994a). *Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953. Suspilno-politychnyi ta istorychnyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917 – 1953. Socio-political and historical analysis].* U 2 kn. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy. Kn. 2: Dokumenty ta materialy. [in Russian].

Bilas, I. (1994b). *Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953. Suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine 1917 – 1953. Socio-political and historical-legal analysis].* U 2 kn. Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy. Kn. 1. [in Ukrainian].

Viedenieiev, D., & Bystrukhin, H. (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protymborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945 – 1980-ti roky [Duel without compromises. Confrontation of the OUN special forces and Soviet special operations forces. 1945 – 1980s].* Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

Haluzeyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine] (dali – HDA SBU).

Ilnytskyi, V. (2017). Borotba radianskoi administratsii proty ukrainskoho vyzvolnoho rukhu u Karpatskomu krai OUN zasobamy kolektyvizatsii (1945 – 1952) [The struggle of the Soviet administration against the Ukrainian liberation movement in the Carpathian region of the OUN by means of collectivization (1945 – 1952)]. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin], 5,* 191–198. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.5.116973>

Ilnytskyi, V., & Mykhats, R. (2020). Borotba radianskoi represyvno-karalnoi systemy proty ukrainskoho vyzvolnoho rukhu: nove dokumentalne svichennia [The struggle of the Soviet repressive and punitive system against the Ukrainian liberation movement: new documentary evidence]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom VIII: dialoh u rozvytku nauky ta osvity.* Konin – Uzhhorod – Kyiv – Kherson: Posvit. S. 32–40.

Ilnytskyi, V. (2014). Vykorystannia radianskomy karalno-represyvnymy orhanamy spetszasobiv u borotbi proty vyzvolnoho rukhu u Karpatskomu krai OUN (1945 – 1954) [The use of special means by Soviet punitive and repressive bodies in the fight against the liberation movement in the Carpathian region of the OUN (1945 – 1954)]. *Problemy humanitarnykh nauk: Naukovi zapysky Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych: Vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka,* 34, 76–86. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2021). Vykorystannia radianskomy sylovymy orhanamy spetsialnykh zasobiv i komprometatsiinykh zakhodiv u borotbi z ukrainskym vyzvolnym rukhom (1944 – 1950-i rr.) [The use of special means and compromising measures by Soviet law enforcement agencies in the fight against the Ukrainian liberation movement (1944 – 1950s)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka,* 42 (1), 24–38. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2009). *Drohobyt'ska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945 – 1952 rr.) [Drohobych OUN district: structure and leadership (1945 – 1952)].* Drohobych: Vymir. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954)* [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945 – 1954)]. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2015). Radianski karalno-represyvni orhany: osoblyvosti formuvannia v Karpatskomu Krai [The Soviet punitive and repressive bodies: peculiarities of formation in the Carpathian region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 13, 21–45. [in Ukrainian].

Ilnytskyi V. (2011). Stvorennia ta diialnist u zakhidnykh oblastiakh URSS radianskykh paramilitarynykh formuvan (1944 – 1954 rr.) [Creation and activity in the western regions of the Ukrainian SSR of Soviet paramilitary formations (1944 – 1954)]. *Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB*, 2 (37), 47–82.

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2009). Stvorennia ta diialnist vynyshchuvalnykh batalioniv v Drohobytsskii oblasti (1944 – 1948 rr.) [Creation and activity of fighter battalions in Drohobych region (1944 – 1948)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 13, 195–230. [in Ukrainian].

Ishchuk, O., & Nikolaieva, N. (2008). Zastosuvannia radianskymy spetssluzhbamy dopomizhnykh zasobiv u borotbi z pidpilliam OUN ta UPA [Use of auxiliary means by Soviet special services in the fight against the underground of the OUN and UPA]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 12, 134–163. [in Ukrainian].

Kentii, A. (1999a). *Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.)* [Essay on the OUN–UPA struggle in Ukraine (1946 – 1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Kentii, A. (1999b). *Ukrainska povstanska armiiia v 1944 – 1945 rr.* [Ukrainian Insurgent Army in 1944 – 1945]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Kyrychuk, Yu. (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia* [Essays on the history of the Ukrainian national liberation movement of the 40s–50s of the XX century]. Lviv: LDU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Kyrychuk, Yu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian national movement of the 40–50s of the XX century: ideology and practice]. Lviv: Dobra sprava. [in Ukrainian].

Litopys neskorenoi Ukrainy. (1993). *Litopys neskorenoi Ukrainy. Dokumenty, materialy, spohady* [Chronicle of Unconquered Ukraine: Documents, Materials, Memories] / [pidhotuvaly Yaroslav Lialka, Petro Maksymchuk, Ivan Pater ta in.; avt. peredmovy Yaroslav Lialka, Roman Bachynskyi]. Lviv: Prosvita. Kn. 1. [in Ukrainian].

Litopys neskorenoi Ukrainy. (1997). *Litopys neskorenoi Ukrainy: Dokumenty, materialy, spohady* [Chronicle of Unconquered Ukraine: Documents, Materials, Memories] / [pidhotuvaly Yaroslav Lialka, Roman Korytko, Myron Onyshkevych ta in.; avt. peredmovy Yaroslav Lialka]. Lviv: Halytska vydavnycha spilka. Kn. 2. [in Ukrainian].

Patryliak, I. K. (2012). *«Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939 – 1960 rr.)* [«Stand up and fight! Listen and believe...»: Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939 – 1960)]. Lviv: Chasopys. [in Ukrainian].

Rusnachenko, A. (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh* [The people are upset: the National Liberation Movement in Ukraine and the national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». [in Ukrainian].

Serhiichuk, V. (1998). *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944 – 1953 rr. Novi dokumenty i materialy* [Ten turbulent years. Western Ukrainian lands in 1944 – 1953. New documents and materials]. Kyiv: Dnipro. [in Russian].

Serhiichuk, V. (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939 – 1955 rr.* [Ukrainian shift: Prykarpattia. 1939 – 1955]. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [in Ukrainian].

Chorna knyha Ukrainy. (1998). *Chorna knyha Ukrainy. Zbirnyk dokumentiv, arkhivnykh materialiv, lystiv, dopovidei, statei, doslidzhen, ese* [The Black Book of Ukraine. Collection of documents, archival materials, letters, reports, articles, research, essays.] / [uporiad. Fedora Zubanycha; peredm. Volodymyra Yavorivskoho]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Prosvita». [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Kantor, N. (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945 – 1954). *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 7, 173–180. [in English].

Ilnytskyi, V., & Kantor, N. (2019). Establishment of the soviet administration in the Carpathian region through the use of the open forms of punishment (1944 – 1954). *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 10, 181–192. [in English].

*Стаття надійшла до редакції 20 травня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.*

УДК 94:329.73(477.8)]»194»:930.2

DOI 10.69550/3041-1467.5.319894

Оксана МЕДВІДЬ

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-8777-9760

ResearcherID: F-9444-2018

Руслана ПОПП

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5370-1770

ResearcherID: F-9444-2018

Scopus-Author ID: 57222035521

Oksana MEDVID'

PhD (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of the Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of the Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О., & Попп, Р. (2024). Звіт ОУН як джерело щодо вивчення повсякдення населення західного регіону України наприкінці 40-х рр. XX ст. *Axis Europae*, 5, 67–83. doi: 10.69550/3041-1467.5.319894

Bibliographic Description of the Article: Medvid', O. & Popp, R. (2024). Zvit OUN yak dzherelo shchodo vuvchennia povsiakdennia naseleennia zakhidnoho rehionu Ukrainy naprykintsi 40-kh rr. XX st. [OUN's report as a source regarding the study of the population of the western region of Ukraine at the late 1940s. XX century]. *Axis Europae*, 5, 67–83. doi: 10.69550/3041-1467.5.319894 [in Ukraine].

**ЗВІТ ОУН ЯК ДЖЕРЕЛО ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ
НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ
НАПРИКІНЦІ 40-Х РР. XX СТ.**

Анотація. Пропонована публікація присвячена аналізу нововіднайденого підпільного документа «Звіт за місяць вересень 1949 р.» в контексті проблем історії повсякдення. **Мета статті** – опублікувати звітний документ ОУН «Звіт за місяць вересень 1949 р.» і показати його інформаційну наповненість для висвітлення повсякдення

населення Західного регіону України наприкінці 40-х рр. ХХ ст. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна.** Полягає у тому, що до наукового обігу вперше уводиться публікований документ. **Висновки.** Звітна документація ОУН є важливим джерелом щодо висвітлення повсякдення населення Західного регіону України наприкінці 40-х рр. ХХ ст. Вона містить інформацію, що відсутня в офіційних джерелах. «Звіт за місяць вересень 1949 р.» був укладений у жовтні 1949 р., авторство не встановлено. Донесення зберігається в Архіві центру досліджень визвольного руху і перебуває на стадії обробки. У документі подається характеристика різноманітних сфер суспільного життя в Західному регіоні України наприкінці 40-х рр. ХХ ст., які були визначальними чинниками повсякдення мешканців регіону. Матеріали звіту засвідчують, що тодішнє повсякденне життя населення було пов'язане з ідеологічним тиском та репресіями. Вони часто несло відповідальність за невдачі боротьби сталінського режиму з українським визвольним рухом, створенні та діяльності колгоспів. Політика радянської системи призвела до матеріальної скрути більшості жителів регіону. Це посилювало їх вороже ставлення до радянської влади, підтримку ОУН та УПА. Документ публікується мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Ключові слова: ОУН, звітний документ ОУН, радянська система, повсякдення, матеріальне становище, населення.

OUN'S REPORT AS A SOURCE REGARDING THE STUDY OF THE POPULATION OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE AT THE LATE 1940S. XX CENTURY

Abstract. The proposed publication is devoted to the analysis of the newly discovered underground document «Report for the month of September 1949.» in the context of problems of everyday history. **The purpose of the article** is to publish the reporting document of the OUN «Report for the month of September 1949.» and show its information content for the coverage of the everyday population of the Western region of Ukraine at the end of the 40s of the XX century. **The research methodology** is based on generally accepted principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The Scientific novelty.** It consists in the fact that a published document is introduced into scientific circulation for the first time. **The Conclusions.** The reporting documentation of the OUN is an important source of coverage of the everyday population of the Western region of Ukraine at the end of the 40s of the 20th century. It contains information that is missing from official sources. «Report for the month of September 1949.» was concluded in October 1949, the authorship has not been established. The report is stored in the Archives of the Liberation Movement Research Center and is being processed. The document provides a description of various spheres of social life in the Western region of Ukraine at the end of the 1940s, which were determining factors in the daily life of the region's residents. The materials of the report testify that the daily life of the population at that time was connected with ideological pressure and repression. They were often responsible for the failures of the Stalinist regime's struggle with the Ukrainian liberation movement, the creation and operation of collective farms. The policy of the Soviet system led to financial hardship for most of the residents of the region. This strengthened their hostile attitude towards the Soviet authorities, their support

for the OUN and the UPA. The document is published in the original language in compliance with the necessary archeographical requirements.

Key words: *OUN, reporting document of OUN, Soviet system, everyday life, material situation, population.*

Постановка проблеми. Повсякденне життя населення певного регіону є важливим виміром локальної історії в певні історичні періоди. Відображення усіх складових буття соціуму дає можливість відтворити сутність суспільно-політичних процесів, які відбувалися у західних областях України в умовах, коли у краї у перші повоєнні роки відновлювалася / утверджувався сталінський тоталітарний режим. Необхідною умовою для об'єктивного відображення життя населення, визначення усіх чинників, які на нього впливали, є залучення різноманітних за своїм походженням джерельних матеріалів.

Звітна документація ОУН, яка в радянські часи перебувала під грифом особливої секретності, дає можливість показати альтернативний зафіксованому в радянських документах погляд на тогочасні події. Це зумовлює надзвичайну важливість і актуальність оприлюднення та введення до наукового обігу матеріалів такого характеру. Вони є безстроковими свідченнями злочинів, які чинив сталінський режим на західних землях України у перші повоєнні роки, доводить його спільність з путінським режимом.

Аналіз останніх досліджень. Питання повсякдення населення західних областей України у перші повоєнні роки є актуальним серед сучасних науковців. Результати їхніх досліджень викладені, зокрема, у двох колективних монографіях (Повсякденне життя, 2016; Трансформований соціум, 2023).

Значення звітної документації ОУН для висвітлення повсякденних практик населення регіону в зазначений період, розкривають у своїх публікаціях В. Ільницький, Н. Кантор, Т. Батюк (Ільницький, Кантор, 2021; Ільницький, Кантор, Батюк, 2022), М. Галів, О. Свійонтик, Н. Ільницька, М. Гранд (Галів, Свійонтик, 2023; Свійонтик, Галів, 2021; Галів, Ільницька, Гранд, 2022), О. Медвідь (Медвідь, 2023), Р. Попп, А. Кірда (Попп, Кірда, 2023).

Мета статті. Опублікувати звітний документ ОУН та показати його інформаційну наповненість для висвітлення повсякдення населення Західного регіону України наприкінці 40-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Документ – «Звіт за місяць вересень 1949 р.» зберігається в Архіві Центру досліджень визвольного руху (Архів ЦДВР) і перебуває ще на стадії обробки. Це звіт ОУН з Журавненського району (у документі Журавненський) (Архів ЦДВР, арк. 1, 2). За структурою Карпатського краю ОУН, з травня-червня 1948 р. цей район разом з Войнилівським і Жидачівським, входив до Журавненського надрайону Калуської округи (Ільницький, 2016, с. 77). Він датується 20 жовтня 1949 р. Автора (укладача) підпільного донесення встановити не вдалося, він позначений, як «12 – 0» (Архів ЦДВР, арк. 10). Дані, які є у звітах Проводу ОУН, відображають власні спостереження авторів, інформацію, отриману від інформаторів, різних приватних розмов, чуток, тому вони мають певний елемент суб'єктивізму (Попп, 2019, с. 277).

Як бачимо з матеріалів підпільного звіту, повсякденні реалії населення регіону були пов'язані з постійним ідеологічним тиском. Мітинги, збори, гуртки з вивчення короткого курсу історії ВКП (б), біографій Леніна та Сталіна, а також політшколи, ставали невід'ємними складовими буття мешканців краю (Архів ЦДВР, арк. 7). У документі констатується усвідомлення населенням того факту, що рупорами більшовицької

пропаганди були представники партійно-комсомольського активу. А радіо, кіно, театри, преса, мітинги, які тоді активно входили в життя пересічного мешканця, були розраховані на те, щоб «своїми велетенськими розмірами вбити в народі національне почуття, а тим самим підготувати ґрунт для русифікації» (Архів ЦДВР, арк. 8).

Кіно дуже стало однією із форм повсякденних практик населення Західного регіону України у перші повоєнні роки. У підпільному звіті зазначається, що кінотеатр в районному центрі Журавно відвідують щоденно 7–150 глядачів (Архів ЦДВР, арк. 4). У селах кінофільми демонстрували «кінопересувки». Стрічки були переважно на радянську тематику, про героїзм радянських воїнів, трудові звершення народу. У звіті зазначається, що їх переглядали небагато селян – 10–15 осіб. Приїзд «кінопересувки» оплачувався з колгоспної каси, 100–150 рублів. О. Каліщук наголошує, що «поєднання найдоступнішого виду розваг для населення з потужним ідеологічним потенціалом кінорепертуару, забезпечило кіно статус феномену масової культури та інструменту конструювання суспільної свідомості» (Каліщук, 2023, с. 126).

Завдання конструювати суспільну свідомість у «правильному ідеологічному руслі» було покладено і на інші культосвітні заходи радянської системи. Обов'язковим атрибутом кожного міста регіону були будинки культури, де мешканці мали заповнювати вільне від роботи повсякдення. У звіті наголошується, що при будинку культури в райцентрі була створена «культбригада», яка виступала з концертами в населених пунктах. В сільській місцевості відкривалися клуби, при яких організовувалися бібліотеки, гуртки. Але в багатьох селах району, за повідомленнями підпільників, вони були тоді «бездіяльними» (Архів ЦДВР, арк. 4).

Звичним явищами у житті людей у Західному регіоні України у перші повоєнні роки були переслідування, арешти, провокації, облави. Як наголошується у звіті ОУН: «терор, що проводиться большевицькими поліційними бригадами в нечуваних досі формах» (Архів ЦДВР, арк. 6). У документі повідомляється про депортацію у віддалені райони СРСР 11 вересня 1949 п'яти родин із села Голешів (Архів ЦДВР, арк. 10). Чоловіче населення мобілізувалось до червоної армії, арештами та фізичними тортурами змушували його йти в «істребительні батальйони» (винищувальні батальйони) (Архів ЦДВР, арк. 1). Бійців винищувальних батальйонів місцеве населення називало «стрибками» (Архів ЦДВР, арк. 1).

Мешканці краю часто ставали заручниками більшовиків у боротьбі з українським визвольним рухом. Радянські карально-репресивні органи проводили засідки, труси, перевірки біля та у помешканнях селян (Архів ЦДВР, арк. 7). «Цілими днями в селах лунали стріли, бої, крики та плач малих дітей». (Архів ЦДВР, арк. 6).

Матеріали звітнього документа ОУН є важливими для визначення суспільних настроїв населення Західного регіону України наприкінці 40-х рр ХХ ст. За висновками підпільників, населення підтримувало визвольний рух «турбувалося ним, тішилося його успіхами та жаліло за втратами», вбачало у повстанцях «єдиний чинник, який стоїть твердо на стороні його національного, культурного та фізичного розвитку», який згуртовує «всі верстви суспільства до всеукраїнського фронту боротьби проти більшовицької системи-цілковитого національного і соціального поневолення» (Архів ЦДВР, арк. 9). Зауважується, що населення має надію, що між «Заходом і Сходом розпочнеться збройне протистояння» і пояснюють це тим, що «дві такі системи існувати в світі не можуть» (Архів ЦДВР, арк. 9).

Матеріальне становище людей звіті показано як таке, що стоїть «дальше на дуже низькому рівні». Причина цього полягала у тому, що люди були позбавлені

«можливостей вільного господарювання». Відзначається, що ситуація із забезпеченням продуктів харчування наприкінці 40-х рр. ХХ ст. дещо поліпшилася, однак одягу, взуття та інших промислових товарів суттєво бракувало, особливо у сільській місцевості (Архів ЦДВР, арк. 7). У звіті згадується випадок смерті від голоду чоловіка із села Монастирець. Він був інвалідом війни і ним опікувалася дружина, але в серпні 1949 р. її засудили на десять років виправно-трудових таборів за те, що в «в своєму горді вжала для себе два снопи жита» (Архів ЦДВР, арк. 10).

За інформацією донесення, населення було незадоволено економічною політикою влади, колгоспною системою, всі господарські розпорядження влади виконувало під примусом. Зокрема, навіть попри силові методи впливу, здача хліба державі затримувалася (Архів ЦДВР, арк. 8). Доходило до того, що цілу ніч силовики ходили селом, слухаючи, чи селяни часом не «молять, або мелють поза колгоспом збіжжя». Всіх хто з ранку вирушив на базар до Ходорова, щоб щось продати, зупиняли і відправляли примусово працювати до колгоспу» (Архів ЦДВР, арк. 7). У звіті неодноразово згадується про те, як селян силою змушували йти працювати на колгоспних полях та молотарках (Архів ЦДВР, арк. 5, 6). Автор (укладач) документа зазначає, що за всі прорахунки у діяльності колгоспів, тобто за ті завдання і норми, які реально виконати у визначені терміни було неможливо, завжди знаходили винних, і як правило, насамперед це було керівництво колгоспів (Архів ЦДВР, арк. 4). У звіті наводяться про це витяги з публікацій районної газети (Архів ЦДВР, арк. 5).

Важливою складовою матеріального становища населення західних областей України у перші повоєнні роки була заробітна плата. Найбільше грошей серед педагогічного колективу Монастирецької середньої школи, за повідомленнями підпільників, отримували директор та завуч 1527, 1445 руб., заробітні плати учителів коливалася від 775 до 356 рублів (Архів ЦДВР, арк. 3). За ці гроші можна було придбати лише найнеобхідніше. Ціни на продукти харчування та промислові товари у державних магазинах, не кажучи, вже про ринки, були високими. У матеріальній скруті опинилися особливо ті, які були відряджені із східних областей України. Як бачимо за даними підпільного звіту, вони переважали серед учителів цієї школи, як і багатьох інших в регіоні (Архів ЦДВР, арк. 3). На нових місцях вони часто починали життя з нуля, не мали підтримки родичів чи близьких, ба більше, часто допомагали своїм родинам зі східних областей України (Попп, 2020, с. 182).

У донесенні є цікаві відомості про тодішню торгівлю. Питання про стан торгівлі розглядалося на районних партійних зборах 26 березня 1949 р. Як зазвичай, визнавалися «очевидні успіхи системи споживчої кооперації». І відразу визначалися суттєві недоліки «недостатня боротьба за розгортання культурної торгівлі», що у систему влізли різні «розтратники та розкрадачі» (Архів ЦДВР, арк. 5, 6).

Висновки. Звітна документація ОУН є важливим джерелом щодо висвітлення повсякдення населення Західного регіону України наприкінці 40-х рр. ХХ ст. Вона містить інформацію, якої нема в офіційних джерелах. «Звіт за місяць вересень 1949 р.» був укладений у жовтні 1949 р., авторство не встановлено. Донесення зберігається в Архіві центру досліджень визвольного руху і перебуває на стадії обробки. У документі подається характеристика різноманітних сфер суспільного життя в Західному регіоні України наприкінці 40-х рр. ХХ ст., які були визначальними чинниками повсякдення мешканців регіону. Матеріали звіту засвідчують, що тодішнє повсякденне життя населення було пов'язане з ідеологічним тиском та репресіями. Вони часто несло відповідальність за невдачі боротьби сталінського режиму з українським визвольним рухом,

створенні та діяльності колгоспів. Політика радянської системи призвела до матеріальної скрути більшості жителів регіону. Це посилювало їхнє вороже ставлення до радянської влади, підтримку ОУН та УПА. Документ публікуються мовою оригіналу з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Перспективним напрямом дослідження є вивчення на основі звітної документації ОУН окремих складових повсякдення населення Західного регіону України у перші повоєнні роки.

Документ

Журавенський район

З В І Т

за місяць вересень 1949 р.

В О Р О Ж Е С Е Р Е Д О В И Щ Е

1. СТАН ПАРТІЇ, ПОЛІЦІЇ, АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ЙОГО ЗМІНИ

Р а й к о м л к с м у

Персональний склад райкому лксму, за винятком секретаря по пропаганді й агітації Гончаренко Василя Григоровича, є незмінним. Гончаренко В.Г. звільнено з обов'язків секретаря лксму по пропаганді й агітації тому, що поступив на вище навчання.

На його місце призначено Пируна. /Його широкі особисті та характеристичні дані ще не устійнено/.

В і й с ь к о в о - п о л і т и ч н і з а л о г и

В райцентрі начисляються понад 300 бійців рад. З них рекрутується 8 боївок, які під командою опер роб. ро мgb діють в цілому терені району.

Стан «стрибків» в звіт терені, за виїмкою сс. Мельнич, Дубравка і Чортіж, де ворогові вдалося під тиском терору зорганізувати «істребительні батальйони» та с. Яйківці, де на наш заклик 3-ох «стрибків» кинуло зброю. Є незмінний.

З початком звітнього місяця большевицькі поліційні органи арештували в с. Дубравка 10 чол., яким доручили вступати в «істребительний батальйон», який, за їх словами, мусить бути в цьому селі. Селяни відказалися. Їх забрали до району. Після 3-ох днів 6-ох, які погодилися взяти зброю, звільнено, а 4-ох – держали через 6 днів. Останнього дня тяжко їх збили та відпустили додому.

10.IX. в с. Мельнич поліційними органами призвано до с-ради 9 чол. та примушували їх взяти зброю. Селяни відмовилися брати зброю, опираючись по тому, що вони хочуть працювати на підприємствах. Большевики їх в с-раді держали через цілу добу та сильно били. Внаслідок цього 5 чол. взяло зброю.

18.IX. в с. Чортіж призвано до с-ради поліційними органами 7 чоловік та сказано їм, щоб вони брали зброю і творили «істребительний батальйон». Селяни відказувалися брати зброю, а навіть категорично заявляли, що зброї не візьмуть. Большевики держали їх в с-раді через цілу ніч та сильно били. Як наслідок цього – 3-ох хлопців взяло зброю, а саме: Богар Роман уродж. 1921 р., Савчин Михайло уродж. 1926 р. і Шевчук Володимир уродж. 1929 р.

З початком звітнього місяця «стрибкам» учасникам «істребительного батальйону» в с. Яйківці рекомендовано листівку: «До українців учасників «істребительних батальйонів», а в кілька днів пізніше – рекомендовано листівку: «До сексотів, донощиків, істребительів та інших зрадників українського народу». Внаслідок цього, через кілька днів 3-ох «стрибків» кинуло зброю.

М е р е ж а ш к і л.

В звіт терені начисляється 30 шкіл. З того: 2 СШ /в сс. Журавно і Монастирець/, 16 СШ та 12 початкових.

Учительський колектив Монастирецької СШ слідує:

1/ Сопільняк Петро Якович – директор, уродж. 1923 р. в с. Шура Мітлицька, Гайсинського р-ну, Вінницької обл., українець. Місячна зарплата 1527 руб.

2/ Карпенко Дмитро Йосифович – завпед, уродж. 1919 р. в с. Успенівка, Джамбульського р-ну Каз. ССР, українець, кандидат партії. Місячна зарплата 1557 руб.

3/ Шкільна Надія Нікіфоровна – уродж. 1928 р. в с. Глобино, Глобинського р-ну, Полтавської обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 862 руб.

4/ Барсук Анна Атанасівна – уродж. 1902 р. в м. Одеса, українка. Місячна зарплата 1445 руб.

5/ Сокирка Іван Андрійович – уродж. 1928 р. в с. Монастирець, Жур. р-ну, Дрогобицької обл. Місячна зарплата 775 руб.

6/ Вовченко Тетяна Іллічна – уродж. 1918 р. в с. Лукня, Миропільського р-ну, Сумської обл., українка. Місячна зарплата 696 руб.

7/ Глоба Марія Кирилівна – уродж. 1923 р. в с. Лобарці, Бориспільського р-ну, Київської обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 775 руб.

8/ Максак Ольга Данилівна – уродж. 1921 р. в с. Сокиренці, Срібнянського р-ну, Чернігівської обл., українка. Місячна зарплата 791 руб.

9/ Судук Меланія Федорівна – уродж. 1929 р. в с. Монастирець, Жур. р-ну, Дрогобицької обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 472 руб.

10/ Салій Анна Степанівна – уродж. в с. Старе Село, Жур. р-ну, Дрогобицької обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 349 руб.

11/ Романів Рузя Кирилівна – уродж. 1929 р. в с. Монастирець, Жур. р-ну, Дрогобицької обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 469 руб.

12/ Бараневич Марія Олексіївна – уродж. 1928 р. в с. Монастирець, Жур. р-ну, Дрогобицької обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 476 руб.

13/ Дзадзюк Степанія Степанівна уродж. в с. Монастирець, Жур. р-ну, Дрогобицької обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 386 руб.

14/ Тараненко Ніна Дмитрівна – уродж. 1925 р. в с. Турія, Нікопольського р-ну, Кіровоградської обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 476 руб

15/ Нечай Марія Іванівна – уродж. 1927 р., в с. Мала Павлівка, Грумського р-ну, Полтавської обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 690 руб.

16/ Вимніс Володимир Лукіянович – уродж. 1928 р. в с. Дубравка, Жур. р-ну, Дрогобицької обл., українець, комсомолец. Місячна зарплата 480 руб.

17/ Бойко Люба Яківна – піонервожата, уродж. 1925 р., в м. Носівка, Носівського р-ну, Чернігівської обл., українка, комсомолка. Місячна зарплата 356 руб.

18/ Піменов Іван Олексієвич – фізрук, уродж. 1918 р. в с. Перово, Соражинського р-ну, Великолунської обл., руський, партійний. Місячна зарплата 520 руб.

К у л ь т у р н о - о с в і т н е ж и т т я .

В райцентрі працює одно кіно. В ньому висвітлюються такі кінофільми: «Золоті дороги», «Без вини винуваті», «Два бійці» і т.п. Відвідує кіно щоденно майже від 70 – 150 глядачів.

У селах звіт терену перебуває постійно кінопересувка, яка щоденно переїжджає з села до села. В той спосіб в кожному селі звіт терену один раз на місяць висвітлюються кінопересувкою такі кінофільми: «Боевий розвідчик», «Оборона Царицина»,

«Позбавлені хліба», «Золоті зерна». Такі кінокартини висвітлюються надворі під читальною залогою.

За кожний приїзд до села кінопересувки платиться 100–150 руб. Ця сума видається з колгоспної каси за рахунок колгоспників. Большевики до цього методу вдалися тому, що селяни кіно взагалі не відвідували. Кіно не справляло серед селян найменшого захоплення. Дуже часто така кінопересувка висвітлювала кінокартини при присутності 10–15 глядачів. Але і цей більшовицький найновіший метод не приніс їм сподіваних результатів, селяни і далі кіно не відвідували, а якщо так – то не у великій кількості.

При будинку культури в райцентрі працює культбригада. Її силами час від часу дається в райцентрі, а також і по деяких селах району, концерти. В звітньому місяці концерти цією бригадою було дано в таких селах: Подорожно, Володимирці і Сулятичі.

Майже по всіх селах звіт терену клуби впорядковані. В них є також більші чи менші бібліотеки. Крім сіл Подорожне, Володимирці, Сулятичі, Мельнич і Дубравка – всі вони стоять бездіяльні.

В с. Подорожне 25 вересня силами драматичного гуртка відіграно п'єсу «Безталанна».

М і л і т а р н а п і д г о т о в к а.

У другій половині місяця вересня відбувся побір до ча. Він зобов'язував тільки чоловіків, роджених 1928 р., які працювали по різних установах, а в час побору, що відбувався в м. березні 1949 р., були від нього звільнені.

В н у т р і п а р т і й н е ж и т т я.

Як констатують факти, партійні чинуші в звітньому місяці далі присвячували увагу популяризації своїх рішень та абсолютно намагалися досягнути дострокове їх виконання. В тому напрямі верховоди партії посилили сильну контроль, спрямовану на практичне їх переведення.

Не меншу увагу верховоди райкому звернули в напрямі політично-виховної та культурно-освітньої роботи секретарям первинних комуністичних організацій та деяким поодиноким комуністам.

Як видно, большевики всіма силами намагаються маскувати ззовні свою внутрішню слабкість. Орієнтуючись добре про поставу мас, вони передають її ніде в обличчя громадськості в фактичному відношенні, бо де, очевидно, заставило їх признатися, що маси наставлені до них вповні ворожо і, в такому випадку, вони самі себе поставили б в становище їхнього окупанта. Адже це для большевиків, як для «визволителів» невигідно, неполітично – це було б цілком по-большевицькому.

Щоб не викрити цієї безодні, яка відмежовує маси від них, большевики прикривають її власним коштом. Всякі саботажеві акти, які зазнають з боку селян-колгоспників не приписують їм, хоч свідомі цього, що це ними зроблено, але приписують їх управі села та колгоспу. Може це тому, що селяни ніби цього й не робили б, якщо б керівника села їх відповідно зорганізували, власним приміром повчили, повели на боротьбу за вищий клас роботи в молодих артілях.

Для кращого підтвердження повищого хай послужить райгазета «Вільне життя від дня 4 вересня 1949 р. В ній, між іншим, читаємо: «...Чи могли на сьогодні виконати першу заповідь всі колгоспи району? Так, могли і мали всі можливості. Візьмемо такі колгоспи, як ім. Івана Франка, – голова Івасинин, ім. Ковпака, – голова тов. Маслін, ім. Паризької Комуні – голова тов. Мамок, «Авнгарт» /хут. Соснівка/ – голова тов. Костюк, ім. Жданова – голова тов. Вітрів. В цих колгоспах працювало, а в деяких і зараз працюють складні молотарки. Але як вони працюють? Через невміння, або вірно не

хотіння курівників колгоспів організувати безперервну молотьбу вдень і вночі, правильно розставити людей – молотарки в цих колгоспах, як правило, денних норм не виконують.

В Лобші, наприклад, до молотарки виходить людей навіть більше, як треба. Але через відсутність будь-якої організованості, правильної розстановки, багато з них ходять по току без діла. Немає тут і постійних барабанщиків. В наслідок такої «організації» праці молотарка при щоденній нормі в 12 тон намолочує 7–8 тонн.

Є голови колгоспів, які відставання з хлібоздачею намагаються пояснити тим, що їм, мовляв, треба допомогти складними молотарками. Безумовно, що таке пояснення причини відставання не має під собою ніякого ґрунту.

...Відповідно, рішень керівних органів вже час розпочинати сівбу озимини, копання цукрових буряків. Кожному зрозуміло, що ці роботи заберуть багато людей, тягла. Як же будуть «викручуватись» голови тих колгоспів, які щойно розрахувалися з державою? Зволікати сівбу та збирання буряків їм ніхто не дозволить. Здача хліба – першочергове завдання. Значить треба напружити всі зусилля, молотити вдень і вночі на токах і в стодолах, молотити складними й кінними молотарками, молотити ціпами, за день-два завершити здачу хліба державі».

Так само всю вину за зрив хлібоздачі колгоспами верховоди райкому партії приписують виключно керівникам колгоспів. Ось що пише на цю тему райгазета «Вільне життя» від дня 15 вересня 1949 р.: «Ганебно зволікають хлібозаготівлі колгоспи ім. Будьонного /Чортіж/ – голова тов. Височан, ім. Паризької Комуни /Лобша/ – голова тов. Мамок, ім. Коротченка /Голешів/ – голова тов. Матвіїв, ім. Жданова /Сулятичі/ – голова тов. Вітрів. Ці колгоспи ще давно могли б виконати свої зобов'язання перед державою, але бездіяльність керівників призвела їх до відставання».

Адже це все вони, партійні чинуші, відважуються висловлювати тоді, коли одні, і другі знають фактичну поставу селян, наочно переживали той час, що не то що управа села чи колгоспів, але і поліційні органи в числі 30–60 чол. не могли «о селян до колгоспної роботи».

26-го вересня відбулися районні партійні збори. На зборах обговорено такі питання: 1. «Про стан торгівлі в районі», 2. «Про розгортання мережі партійної освіти». По першому питанню з доповіддю виступив секретар райкому кп/б/у І. А. Хамелюк. Вичисливши досягнення, здобуті системою споживчої кооперації в справі розгортання торгівлі, доповідач піддав гострій критиці голову правління райспоживспілки Шульгу за те, що він зовсім недостатньо організовує працівників кооперації на боротьбу за розгортання культурної торгівлі.

Непадалко, виступаючи по питанню райспоживспілки, піддав гострій критиці Шульгу, який, за його словами, дозволяє влізати в систему споживчої кооперації різним розтратникам та розкрадачам.

В обговоренні доповіді виступали Попкович, Юдін, Зосімова, Швадчин, Рібун, Симус і представник кп/б/у Коновалов. Всі вони гостро критикували керівництво споживчої кооперації, а зокрема Шульгу, за пропущені недоробки в роботі кооперації.

По другому питанню з доповідь виступив завідуючий відділом пропаганди й агітації Шайдак. Зупиняючись на 1949 – 50 навчальним роком говорить:

«В 1949 – 50 навчальному році в системі партійної освіти будуть працювати: одна партійна школа, 17 гуртків по вивченню «Короткого курсу історії ВКП /б/», 26 політшкіл, 21 гурток по вивченню біографій товаришів Леніна і Сталіна. Всього в гуртках

буде навчатися понад 400 чол. членів і кандидатів партії та безпартійного активу. Рай-газета «Вільне життя» від дня 29 вересня 1949 р.

В час обговорення доповіді пропагандист Мірошник та секретар райкому кп/б/у Ющенко викрили всі істотні недоліки в минулому навчальному році та намітили ряд заходів до їх усунення.

П о л і ц і й н и й т е р о р , п р о в о к а ц і я , с у д і в н и ц т в о .

В звітньому місяці сили ворожого поліцейного апарату, поруч з проваджуваними бойовими актами проти українського визвольного-революційного руху, посилювали сильні терористичні акції супроти українського суспільства.

У зв'язку з зіванням селянами планів жнивної кампанії, сили районного поліцейного апарату та адміністрації перебували постійно в селах звіт терену. Цілими днями і ночами в селах лунали стріли, побої, крики та плач малих дітей, які дуже часто без батьківської опіки /батьків забрали до колгоспу на роботу або придержали в с-радї/ залишалися голодними на господарстві.

Оперативні лоївки позначалися особливою рухливістю в терені. Їх дії переважно починалися надвечором та держали до перед полудня. Нічцю держали засідки і охороняли урожай, а ранком ловили та виганяли селян до роботи в колгосп.

У звітньому часі ворог провів в терені декілька облав. Облави відбувалися в селах, де найбільше діяв наш рух. Їх проводила обласна оперативна лоївка під ком. капітана /прізвище не устійнено/, та опербоївки даного терену. Основну перевірку проводили тільки в поодиноких господарствах, на які мали точну вожку. По інших господарствах роблено тільки поверхневі труси. Господарства, на які мали точні матеріали, обкладали ще нічцю заставами та держали, аж поки не скінчилася перевірка. Мешканців тих господарств з хат не випускали ніде. В тому часі по селах арештували підозрілих їм людей та їх на місці допитували. Після допитів їх звільнювали.

Для кращого підтвердження хай послужать слідуочі факти:

24 вересня до лісу «Бакоцин» зайшла опербоївка в числі 30 чол. під ком. капітана /прізвище не устійнено/. В лісі злучилася з боївкою опер роб. мґб Краснова та робили через три дні перевірку. Провіряли осипані місця та секції молодняку. Всякі щовби та інші замітні місця пікували дротами. Ночами держали на перехідних лініях чи стоянках застави.

Харчі носили з собою в наплічниках. Третього дня надвечором відійшли в напрям райцентру.

2.IX. до с. Яйківці о год. 22 зайшла опербоївка в числі 15 чол. під ком. Орлова. В селі обложили господарство Іваник Михайла і Кос Михайла та держали до рана. Рано до них приїхало автомашиною ще 30 бійців та почали перевірку. В час перевірки копали в будинках глибокі ями. З ям на боки і в-спід били штанґлі. По подвір'ю в замітних місцях пікували дротами.

Після переведеної перевірки, яка закінчилася перед полуднем, розійшлись по селі та робили поверхневі труси. В час трусів знайдено в госп. Гоманчук Федя два халати та ровфони на суму 500 руб. Господарів арештували та забрали до райцентру. Вечером їх звільнено.

19.IX. о год. 22 до хут. Морди с. Новошичи прийшла боївка під ком. опер роб. Краснова та зробила засідку під лісом в потоці біля госп. Зкварок Петра. Засідку держали до рана. Рано відійшли до с. Лукавець Журівський, Букачівського р-ну та за квартирували в госп. Волошин Володимира. Вечером вернулись з-під с. Новошичи та

зробили засідку біля скиртів збіжжя. На засідці просиділи до рана. Рано зайшли в село та виганяли селян до роботи в колгосп. Біля полудня відійшли до лісу «Бакоцин».

14.IX. в с. Голешів лоївка в числі 7 чол. під команд опер роб. Краснова через цілу ніч ходили по господарствах та підслухували чи господарі молотять або мелять збіжжя. Надраном зробили заставу на краю села, біля госп. Кухарського Олекси та всіх жителів того села, які йшли на торг до Ходорова, задержували та відправляли до хати того господаря. Їх в хаті сторожило два бійці. Селяни мали йти в колгосп до роботи. Коли бійці вийшли на подвір'я, селяни, які були в хаті придержані, всі через противні двері повтікали. Бійці, коли прийшли до хати і побачили, що селян уже немає, побили господиню за те, що вона їх не повідомила як вони тікали та відійшли до сільради. Того дня вдалося їм зловити 25 осіб, яких після полудня відправлено під оскортою на поле та заставлено їх до роботи.

В л а с н е с е р е д о в и щ е.

Матеріальне життя населення стоїть даліше на дуже низькому рівні. Пролетаризація, яка заввужується, поступає в усіх прошарках суспільства. Населення позбавлено можливостей вільного економічного діяння не в силі підвестися з крайнього стану.

Хоч проблема прохарчування стала останнім часом дещо легша до розв'язання, то за те, справа одягу, взуття та інших господарських потреб досягає крайніх меж. Ця справа набрала різкого вияву найбільше серед селян-колгоспників. Вони то уже за всіх приречені сов. владою на постійне нужденне життя.

Населення на культурно-освітньому рівні стоїть не дуже то на високому рівні. Воно в цій галузі, серед московсько-большевицької неволі, не може навіть вдержати осягнутого вже ним рівня. На кожному кроці окупант будує її занепад.

Організує большевиками культурно-освітнє життя населення і даліше зустрічає вороже. В цій роботі і воно бачить русифікаційну політику Москви, яка останнім часом реалізується з силовим натиском. Бачать також і те, що ця справа лежить також в руках партчиновників та комсомолу, і що ці – як одні так і другі не жаліють свого труду, щоб тільки задовільнити вимоги Москви. Радіо, кіно, театри, пресу, мітинги – все це народ оцінює як виключну брехню окупанта, розраховану на те, щоб своїм велетенським розміром вбити в народі національне почуття, а тим самим – підготувати підхожий ґрунт для русифікації.

Населення звіт терену даліше відзначає різку ненависть до окупанта. Постава його, як констатують факти, є наскрізь ворожа. Причиною цього явища є сильний національний гніт та нечувана експлуатація всіх верств суспільства. Насильна пролетаризація українських мас, що здійснюється на їх очах, підтверджує кожному, що большевизм не для України, бо він її зіпхав в становище російської колонії.

Населення на всякі большевицькі зарядження відповідає пасивністю. Жодні большевицькі зарядження не виконуються з обов'язку, а тільки під кутом примусу. Мають місце також і цілковиті зриви большевицьких заряджень. Так, наприклад, здача хліба державі колгоспниками, мимо всіх старань окупанта, була спізнана майже на 10 днів. Для кращого підтвердження хай послужить райгазета «Вільне життя» від дня 15 вересня 1949 р. В ній, між іншим, читаємо:

«Строки для здачі хліба вже минули, а наш район вже далеко від вивершення хлібоздачі.

...Ми мали всі можливості вже давно закінчити здачу хліба державі, але цих можливостей не виконали.»

Агітація, яку більшовики проводять в найширшому розмірі, не дала ніякого впливу на маси. Маси свідомі цього, на якій брехні вона оперта, тому ставляться до неї з обмеженням. Коли заставлені – сприймають її вороже.

Терор, що проводиться більшовицькими поліційними органами в нечуваних досі формах, вже не приносить їм оживаючих результатів. Суспільство, яке перебуває серед нього вже довший час, вишукує усе нові, кращі засоби для боротьби з ним. Він заставляє кожного жителя пригадати над існуючим сьогоднішнім станом та визнати його крайнім, наскрізь ворожим українському народові, як такий, котрий змагає до цілковитого його винищення.

Дуже важливим для українського суспільства є наявність провокацій, які також кружляють в широкому колі дій. Вони також зароджують в суспільстві ще більшу ненависть до окупанта, який заставляє несвідомі або м'які елементи нищити свій народ, проводити братовбивчу боротьбу. Цей підлий метод, який окупант намагається застосовувати якнайширше, непомірно дратує українське суспільство. Це щось найтяжчого в його переживанні.

Ідейно-моральний стан українського суспільства держиться ще на досить високому рівні. Ще краще стоїть справа національної свідомості серед українських мас. Сьогодні вони проявляють її досить широко і всі прошарки суспільства. Немає сьогодні ще і дитини, не то старшого чоловіка, щоб не знав хто він є.

Населення звіт терену запізнано з нашими ідеями досить широко, але однак, ще не цілковито. Все-таки воно добре знає за що ми боремося і чому саме в той спосіб ведемо свою боротьбу. Приглядаючись йому в цій ділянці, можна ствердити факт, що у нього не спостерігається інших ідей, які могли б бути передовіші. Вони всеціло видають свої почуття тільки в сторону наших ідеалів. Можна завважити серед населення дуже часто широкі говоріння, спрямовані на співчуття нашої боротьби проти окупанта. Воно, як констатують факти, турбується нами, тішиться нашими успіхами та жаліють за втратами.

Цю поставу до нас населення виявляє тому, що воно бачить нас як єдиного чинника, який стоїть твердо на стороні його національно-ідейного, культурного та фізичного розвитку, згуртовуючи всі верстви суспільства до всеукраїнського фронту боротьби проти більшовицької системи – цілковитого національного і соціального поневолення.

Населення щораз ширше переконується, що існування нашої боротьби є конечно, бо без неї воно відчувало б весь тягар більшовицької окупації. Всі канібальські прийоми ворожої апаратури, звернені супроти українського суспільства, капіталізують довкруги Організації щораз то ширші маси.

Визвольна боротьба, яку ми ведемо проти московського окупанта, лишає за собою великий вплив на суспільство. Воно, коли бачить наші успіхи, чує себе сильним, витривалим, задоволеним. В тому часі зуміє себе протиставити на всякі більшовицькі намагання, які спрямовані на роз'єднання та сильніше їх поневолення.

Не менший вплив залишає також за собою ведення політично-пропагандивної роботи серед населення; вона активізує суспільство, сталить йому характер, наповняє його свіжою енергією та спрямовує на дальше ще більш завзяте ведення боротьби.

Заклики практичної боротьби суспільство зустрічає задоволено та виконує їх щиро. В тому часі воно почуває себе щасливо, що може дати і свій певний вклад на шляху до визволення.

Помічається, що населення звіт терену не орієнтується вповні на свої власні сили. Воно собі пояснює сьогоднішній стан і виводить, що сили зараз є ще замалі, щоб

дати смертельний удар окупантові, а поширення їх серед московської неволі є тяжко до здійснення. Однак, все таки, воно в більшій мірі керується нашими поглядами, а навіть на їх підставі виробляє собі власне розуміння. Однак передовою побажаною думкою є в них – побудова своїх власних сил до максимум. Як спостерігається, це питання пояснює собі майже цілість українського суспільства. Воно свято вірить в це, що без своїх власних сил буде нам тільки змінюватись окупант. Щоб стати гідним, певним претендентом до УССД, треба бути самим сильним, уповні приготовленим.

Населення розчисляє також дуже широко на сили західного блоку. Воно вірить, що між Заходом і Сходом до удару мусить дійти, бо дві такі системи існувати в світі не може.

З ХРОНІКИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ

8 вересня 1949 р. о год. 24 виконано атентат на участкового мвд – Августа Лейбу, який в тому часі виконував обов'язки начальника «істребительного батальйону» в с. Которини. При цьому здобуто кріс типу «Маузар» та пістоль типу «Токарова».

ВТРАТИ УКРАЇНЦІВ

3-го вересня в с. Монастирець помер голодовою смертю Мазур Іван – інвалід з австрійської війни. /Мазур Іван був на одержанню своєї жінки Жінку його – Мазур Мотрю в м. серпні Нарсуд в с. Журавно засудив на 10 років до «Трудового поправного табору» за те, що вона в своєму городі зжала для себе два снопи жита/.

11-го вересня о год. 3 в с. Голешів відбувся вивіз селян на Сибір. Вивіз проводив начальник мgb Прибитко, опер роб. мgb Краснов, опер роб. мgb Кутляев та 15 бійців мвд. Вивезли 5-ох господарів, а саме: Микитин Якова і 4-ох членів родини, Кісіль Катерину з чотирма дітьми, Бацик Ілька і 5 чл. родини, Кісіль Марію з одною дитиною і Когут Івана і 3-ох чл. родини.

Постій, дня 20 жовтня 1949 р.

/ – / 14 – 0

Джерело: Архів Центру досліджень визвольного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі*. Дрогобич: Посвіт.

Ільницький, В., Галів, М. (2015). До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобиччині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, Спецвипуск II*, 475–485. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dkz_2015_Spets

Ільницький, В., Кантор, Н. (2021). Повсякденне життя на Дрогобиччині (1946 р.): нове документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 120–155. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234424>

Ільницький, В. (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945 – 1952 рр.)*. Дрогобич: Вимір.

Ільницький, В. (2017). Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945 – 1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, Спецвипуск III*, 300–311.

Ільницький, В. (2019). Молодіжна націоналістична організація у Дрогобицькому учительському інституті. *Літопис Бойківщини. Журнал, присвячений дослідкам історії, культури і побуту бойківського племені*, 1/96 (107), 79–86.

Ільницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т. (2020). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946 – 1949). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 342–364. DOI: [10.24919/2312-2595.6/48.228501](https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228501)

Ільницький, В., Старка, В. (2022). Повсякдення терору: репресивно-депортаційні заходи радянської влади на території Східної Галичини у 1944 – 1953 рр. *Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять : колективна монографія*, (сс. 149–166). Riga, Latvia: «Baltija Publishing».

Ільницький, В., Ярушак, М. (2020). До історії діяльності молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобицькій сільськогосподарській школі та Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950 – 1951). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 427–449.

Галів, М., Свійонтик, О. (2023). До історії повсякденного життя Жидачівщини улітку 1946 р.: нові документальні свідчення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 436–459. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.2837>

Галів, М., Гранд, М. (2021). Два документи до історії повсякденного життя населення Станіслава у перші повоєнні роки (1946 – 1947). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 46 (1), 4–13. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-1>

Галів, М., Ільницька, Н., Гранд, М. (2022). Повсякденне життя населення Дрогобищини (1947 – 1948): нове документальне свідчення. *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944 – 1953): повсякденне життя: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький, (сс.).* Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 183–242. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.272630>

Галів, М., Свійонтик, О., Гранд, М. (2022). Повсякденне життя робітників Дрогобищини в перші повоєнні роки (1945–1950). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 11/53, 292–309. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.11/53.272630>

Калішук, О. (2023). Кіно як елемент повсякдення волинян (1944 – 1953 рр.) (за матеріалами газети «Радянська Волинь»). *Трансформований соціум: повсякденне життя населення західних земель України у перші післявоєнні роки (1944 – 1953) : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький, М. Галів, (сс. 126–147).* Riga, Latvia: «Baltija Publishing». DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.12/54>

Медвідь, О. (2023). Нове документальне свідчення про утвердження радянської влади на Станіславщині навесні 1947 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету Івана Франка. Серія Історія*, 12/54, 578–600. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.12/54>

Повсякденне життя. (2021). *Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944 – 1953): колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький.* Львів – Торунь: Liha-Pres. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36994>

Попп, Р., Кірда, А. (2023). Звітний документ ОУН як джерело вивчення повсякдення населення Закарпаття (1949 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових*

праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. *Серія Історія*, 12/54, 487–525. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283765>

Попп, Р. (2019). Ставлення населення до діяльності ОУН і УПА у перші повоєнні роки (на матеріалах підпільних звітів). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 270–286. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.2/44.184679>

Попп, Р. (2020). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українсько-го націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 168–185. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986>

Трансформований соціум. (2023). *Трансформований соціум: повсякденне життя населення західних земель України у перші післявоєнні роки (1944 – 1953) : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький, М. Галів.* Riga, Latvia: «Baltija Publishing». DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.12/54>

REFERENCES

Пнытський, В. (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954)* [The Carpathian region of the OUN in Ukrainian liberation movement (1945 – 1954)]. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].

Пнытський, В. (2009). *Drohobyt'ska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945 – 1952 rr.)* [Drohobyt'sky District OUN: structure and leadership (1945 – 1952)]. Drohobych: Vymir. [in Ukrainian].

Пнытський, В. (2017). Diialnist molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobychi (1945 – 1952) [Activities of youth nationalist organizations in Drohobych (1945 – 1952)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection, Spetsvyypusk III*, 300–311. [in Ukrainian].

Пнытський, В. (2019). Molodizhna natsionalistychna orhanizatsiia u Drohobyt'skomu uchytelskomu instytuti [Youth nationalist organization at the Drohobyt'sk Teachers' Institute]. *Litopys Boikivshchyny. Zhurnal, prysviachenyi doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny*, 1/96 (107), 79–86. [in Ukrainian].

Пнытський, В., Kantor, N., & Batiuk, T. (2020). Povsiakdenne zhyttia u Drohobyt'skomu uchytelskomu instytuti: novyi dokument do istorii (1946 – 1949) [Everyday life at the Drohobych Teachers' Institute: a new document to history (1946 – 1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 342–364. [in Ukrainian].

Пнытський, В., & Starka, V. (2022). Povsiakdennia teroru: represyvno-deportatsiini zakhody radianskoï vlady na terytorii Skhidnoi Halychyny u 1944 – 1953 rr. [Everyday terror: repressive and deportation measures of the Soviet authorities on the territory of Eastern Galicia in 1944 – 1953]. *Radianski represii u zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939 – 1953): istoriia, osobystosti, pamiat: kolektyvna monohrafiia* [Soviet repressions in the western regions of Ukraine (1939 – 1953): history, personalities, memory: collective monograph], (pp. 149–166). Riga, Latvia: «Baltija Publishing». [in Ukrainian].

Пнытський, В., & Yarushak, M. (2020). Do istorii diialnosti molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobyt'skii silskohospodarskii shkoli ta Drohobyt'skomu naftovomu tekhnikumii (1950 – 1951) [To the history of the activity of youth nationalist

organizations in the Drohobyt'sk Agricultural School and the Drohobyt'sk Oil Technical College (1950 – 1951)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47, 427–449. [in Ukrainian].*

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2015). Do istoriyi diyal'nosti molodizhnykh ukraiyins'kykh natsionalistychnykh orhanizatsiy na Drohobychchyni: nove dokumental'ne svichennya. [To the history of activity of youth Ukrainian nationalist organizations in Drohobych region: new documentary evidence]. *Drohobyt's'kyi kraveznavchyy zbirnyk – Drohobych Local History Collection, Spetsvypusk II, 475–485. [in Ukrainian].*

Ilnytskyi, V., & Kantor, N. (2021). Povsyakdenne zhyttya na Drohobychchyni (1946 r.): nove dokumental'ne svichennya. [Everyday life in Drohobych region (1946): new documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobyt's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 7/49, 120–155. [in Ukrainian].*

Haliv, M., & Svyontyk, O. (2023). Do istoriyi povsyakdennoho zhyttya Zhydachivshchyny ulitku 1946 r.: novi dokumental'ni svichennya. [o the history of everyday life in the Zhydachevo region in the summer of 1946: new documentary evidence]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobyt's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 12/54, 436–459. [in Ukrainian].*

Haliv, M., & Hrand, M. (2021). Dva dokumenty do istorii povsiakdennoho zhyttia naseleння Stanislava u pershi povienni roky (1946 – 1947) [Two Documents On the History of Everyday Life of the Population of Stanislav in the First Post-War Years (1946 – 1947)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanitarian Sciences, 46 (1), 4–13. [in Ukrainian].*

Haliv, M., Ilnytska, N., & Grand, M. (2022). Povsiakdenne zhyttianaseleння Drohobychchyny (1947 – 1948): nove dokumentalne svichennia [Everyday Life of the Population of Drohobychchyna (1947 – 1948): New Documentary Evidence]. *Zakhidni zemli Ukrainy u pershi pisliavoienni roky (1944 – 1953): povsiakdenne zhyttia: kolektyvna monohrafiia [Western Lands of Ukraine in the First PostWar Years (1944 – 1953): Everyday Life: Collective Monograph] / ed. V. Ilnytskyi, (pp. 183–242). Riga, Latvia: «Baltija Publishing». [in Ukrainian].*

Haliv, M., Svyontyk, O., & Grand, M. (2022). Povsiakdenne zhyttia robitnyts'tva Drohobychchyny u pershi pisliavoienni roky (1945 – 1950) [Everyday Life of Workers in the Drohobych Region in the First Post-War Years (1945 – 1950)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 11/53, 292–309. [in Ukrainian].*

Kalishchuk, O. (2023). Kino yak element povsyakdennoho volynyan (1944 – 1953 rr.) (za materialamy hazety «Radyans'ka Volyn») [Cinema as an element of the everyday life of Volynhians (1944 – 1953) (according to the materials of the newspaper «Soviet Volyn»)]. *Transformovanyy sotsium: povsiakdenne zhyttya naseleння zakhidnykh zemel' Ukrainy u pershi pislyavoyenni roky (1944 – 1953): kolektyvna monohrafiya [Transformed society:*

everyday life of the population of the western lands of Ukraine in the first post-war years (1944 – 1953): collective monograph] / vidp. red. V. Il'nyts'kyu, M. Haliv, (pp. 126–147). Riga, Latvia: «Baltija Publishing». [in Ukrainian].

Medvid', O. (2023). Nove dokumental'ne svidchennya pro utverdzhennya radyans'koyi vlady na Stanislavshchyni navesni 1947 r. [New documentary evidence about the establishment of Soviet power in the Stanislav region in the spring of 1947]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu Ivana Franka. Seriya Istoryia, 12/54, 578–600* [in Ukrainian].

Povsyakdenne zhyttya naseleennya zakhidnykh zemel' Ukrayiny u pershi povoyenni roky (1944 – 1953) [Everyday Life of the Population of the Western Lands of Ukraine in the First Postwar Years (1944 – 1953)]: kolektyvna monohrafiya / vidp. red. V. Il'nyts'kyu. L'viv – Torun': Liha-Pres, 2021. 380 s. [in Ukrainian].

Popp, R., & Kirda, A. (2023). Zvitnyy dokument OUN yak dzhерело vyvchennya povsyakdennya naseleennya Zakarpattya (1949 r.). [Report document of the OUN as a source of studying the everyday population of Transcarpathia (1949)] *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoryia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 12/54, 487–525.* [in Ukrainian].

Popp, R. (2019). Stavlennya naseleennya do diyal'nosti OUN i UPA u pershi povoyenni roky (na materialakh pidpil'nykh zvitiv). [Attitude of the population towards the activities of the OUN and the UPA in the first post-war years (on the basis of underground reports)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoryia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44, 270–286.* [in Ukrainian].

Popp, R. (2020). Povoyenne shkil'nytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrayins'koho natsionalistychnoho pidpillya. [Postwar schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats' Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoryia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 3/45, 168–185.* [in Ukrainian].

Transformovanyy sotsium. (2023). *Transformovanyy sotsium: povsyakdenne zhyttya naseleennya zakhidnykh zemel' Ukrayiny u pershi pisyavoyenni roky (1944 – 1953)* [Transformed society: everyday life of the population of the western lands of Ukraine in the first post-war years (1944 – 1953)]: kolektyvna monohrafiya / vidp. red. V. Il'nyts'kyu, M. Haliv. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 2 травня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.*

УДК 94:329.73(477)(092):070(477)»1964/1967»
DOI 10.69550/3041-1467.5.319878

Микола КОСТИРКО

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (kostimikola@dspu.edu.ua)

ORCID: 0009-0006-5617-9283

Mykola KOSTYRKO

Postgraduate Student, Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (kostimikola@dspu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Костирко М. (2024). Журнал «Воля і Батьківщина» (1964 – 1967): організаційна та технічна складові. *Axis Europae*, 5, 84–93. doi: 10.69550/3041-1467.5.319878

Bibliographic Description of the Article: Kostyrko M. (2024). Zhurnal «Volia i Batkivshchyna» (1964 – 1967): orhanizatsiyna ta tekhnichna skladovi [The Periodical «Volia I Batkivshchyna» (1964 – 1967): Organizational And Technical Features]. *Axis Europae*, 5, 84–93. doi: 10.69550/3041-1467.5.319878 [in Ukraine].

**ЖУРНАЛ «ВОЛЯ І БАТЬКІВЩИНА» (1964 – 1967):
ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ТЕХНІЧНА СКЛАДОВІ**

Анотація. Мета статті – розкрити історію виникнення та функціонування журналу «Воля і Батьківщина» як одного із ключових складових підпільної діяльності Українського Національного Фронту, а також проаналізувати технічні й організаційні аспекти друку. **Методологічною основою** є застосування комплексного підходу, що поєднує якісні та кількісні методи аналізу (джерелознавчий аналіз, контент-аналіз, порівняльно-історичний метод, метод реконструкції). **Наукова новизна статті** полягає у тому, що на основі вивчення невідомих і маловідомих архівних джерел було виявлено та введено до наукового обігу особливості друку журналу «Воля і Батьківщина», оприлюднено унікальні архівні світлини. **Висновки.** Журнал «Воля і Батьківщина» став одним із найважливіших інструментів ідеологічного спротиву Українського Національного Фронту у 1964 – 1967 рр. Саме він відіграв вирішальну роль у поширенні програмних документів УНФ, висвітленні політичних вимог і формуванні громадської думки. Публікації видання містили не лише політичні програми, але й аналітичні матеріали, які обґрунтовували необхідність спротиву радянській окупації. Використовуючи досвід українських націоналістів 1940 – 1950-х рр. – конспірацію та криївку учасникам Українського Національного Фронту вдалося налагодити друк та поширення журналу навіть у найскладніших умовах. Видання слугувало потужним засобом поширення програмних ідей, висвітлення політичних вимог і підтримання національної свідомості в умовах радянської репресивної системи. Особиста відданість Дмитра Квеця і Зеновія Красівського, їхні технічні й організаційні здібності стали ключовими факторами успіху підпільної діяльності. УНФ заклала основу для подальшого

розвитку національно-визвольного руху в Україні. Надалі були створені такі підпільні організації, як УНФ-2 і Український національно-визвольний фронт, які взяли за взірець діяльність УНФ.

Ключові слова: Український Національний Фронт, «Воля і Батьківщина», Дмитро Квєцко, Зеновій Красівський, рух опору.

THE PERIODICAL «VOLIA I BATKIVSHCHYNA» (1964 – 1967): ORGANIZATIONAL AND TECHNICAL FEATURES

Abstract. The purpose of the research is to reveal the history of the emergence and functioning of the periodical «Volia i Batkivshchyna» as one of the key features of the underground activities of the Ukrainian National Front, as well as to analyze the technical and organizational aspects of the printing. **The methodology** of the research is based on the application of a comprehensive approach that combines qualitative and quantitative methods of analysis (source analysis, content analysis, comparative historical method, reconstruction method). The scientific novelty of the research lies in the fact that, based on the study of unknown and little-known archival sources, there have been found out and introduced into the scientific circulation the peculiarities of printing the periodical «Volia i Batkivshchyna». Furthermore, there have been published the unique archival photographs. **The Conclusions.** The periodical «Volia i Batkivshchyna» has become one of the most important instruments of the Ukrainian National Front ideological resistance in 1964 – 1967. It was the periodical that played a decisive role in the UNF program documents' dissemination, stressing out the political demands and shaping public opinion. There have been not only the publications dedicated to the political programs, but also the analytical materials that substantiated the drastic need to resist the Soviet occupation in the periodical. Taking into consideration the Ukrainian nationalists of the 1940s and 1950s – in particular, conspiracy and hiding, the participants of the Ukrainian National Front have managed to establish the printing and distribution of the periodical even in the most difficult conditions. The publication has served as a powerful means of disseminating the program ideas, highlighting the political demands and maintaining the national consciousness under the conditions of the Soviet repressive system. It should be mentioned that due to Dmytro Krevetsko's and Zinoviy Krasivsky's personal devotion, their technical and organizational abilities, which have become the key factors in the underground activities success. The UNF has laid the foundation for the further development of the National Liberation Movement in Ukraine. As the time passed by, the UNF's activities have been set as a role model for the following underground organizations as the UNF-2 and the Ukrainian National Liberation Front, which have been established later.

Keywords: Ukrainian National Front, «Volya i Batkivshchyna», Dmytro Kvetsko, Zinoviy Krasivsky, resistance movement.

Постанова проблеми. У статті розглядається історія створення і функціонування підпільного журналу «Воля і Батьківщина» (1964 – 1967) як ключового елемента діяльності Українського Національного Фронту (УНФ). Проблема, що досліджується, полягає у розкритті організаційних та технічних аспектів друку цього видання в умовах радянської репресивної системи, що вимагало конспірації і самовідданості в організації підпільної роботи.

Аналіз досліджень. Проблемі діяльності УНФ присвятив дослідження Анатолій Русначенко, у якому коротко описав процес його створення (Русначенко, 1998).

Олег Бажан та Юрій Данилюк проаналізували зародження українського національного руху у 1950 – 80-х рр., зокрема і діяльність УНФ (Бажан, Данилюк, 2000). Особливу цінність має праця Юрія Зайцева, у якій зібрані матеріали з особистих архівів, а також власні інтерв'ю з учасниками УНФ (Зайцев, 2000). Важливими є праці колишніх учасників УНФ – Івана Губки (Губка, 2007, 2009, 2011), Мирослава Меленя (Мелень, 2009), Зеновія Красівського (Красівський, 2021). Також варто відзначити В. Овсієнка, який записав декілька інтерв'ю з учасниками УНФ, які були опубліковані на порталі «Віртуальний музей Дисидентського руху в Україні». Однак в історіографії відсутнє окреме дослідження присвячене питанням організації друку та поширення журналу «Воля і Батьківщина». Саме цим і зумовлюється актуальність нашого дослідження.

Мета статті – розкрити історію виникнення та функціонування журналу «Воля і Батьківщина» як одного з ключових складових підпільної діяльності Українського Національного Фронту, а також проаналізувати технічні й організаційні аспекти друку.

Виклад основного матеріалу. Журнал «Воля і Батьківщина» видавався від імені Українського Національного Фронту (УНФ) у період від жовтня 1964 до червня 1966 р. Ідейним засновником УНФ був уродженець села Слобода Болехівська Калуського району – Дмитро Квецко. Влітку 1963 р. він знайомиться із Зеновієм Красівським, і з цього часу розпочинається активна робота над створенням організації як такої та над виданням журналу (Овсієнко, 2005). В останнього була власна друкарська машинка, але вони не могли нею користуватися, оскільки міліція мала відбитки її шифру. Також, З. Красівський не хотів починати друк у 1963 р., позаяк будівництво його будинку у м. Моршин ще тривало, а саме там планувався випуск журналу. У жовтні 1964 р. З. Красівський, повертаючись з Москви, на кошти які йому дав Д. Квецко купив іншу друкарську машинку «Optima» №510524. Про це зізнавався він сам (Управління Служби безпеки України у Івано-Франківській області. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 72) і цю інформацію підтвердив Д. Квецко (Овсієнко, 2005). Машинку довелось допрацювати, оскільки вона мала російський шрифт. З. Красівський вилучив відповідні літери і відвіз друкарку до майстерні у Львові, де їй зробили заміну літер на українські «і» та «е»; літери «ї» в майстерні не було, тому машинка так і залишилась без цієї літери (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 6. Арк. 57).

Невдовзі (жовтень 1964 р.) виходить перший номер журналу під назвою «Воля і Батьківщина». Автором більшості статей у ньому був Д. Квецко. Також подавав окремі матеріали З. Красівський. Він або писав їх сам, або збирав від інших учасників УНФ. Наприклад, Мирослав Мелень, маючи власні радіоприймачі, прослуховував іноземні радіоканали, занотовував важливу інформацію і передавав її З. Красівському. Варто зазначити, що у журналі були опубліковані також програмні документи УНФ: тактика УНФ, програмові вимоги УНФ, політика УНФ, статут УНФ, заявка УНФ.

Спершу журнал друкувався в будинку З. Красівського у м. Моршин. Варто зазначити, що у своїх спогадах «3 років боротьби» Д. Квецко вказував, що у жовтні 1964 р. тут було надруковано 4 числа, а взимку 1965 р. додрукували ще 3–5 чисел (Зайцев, 2000, с. 569–570). В інтерв'ю Юрію Зайцеву, Д. Квецко зазначав, що всього в будинку З. Красівського було надруковано близько 5 чисел, а то й більше (Зайцев, 2000, с. 635). Натомість М. Мелень вказував, що надрукували тільки 3 числа (Овсієнко, 2005). Друкували Д. Квецко і З. Красівський разом у комірчині на стриху. Дружина З. Красівського в той час була «на варті»: якщо хтось заходив до будинку, вона піднімала слухавку телефону, роблячи вигляд, що хоче зателефонувати. У цей час на іншому телефоні, який також був у

будинку, лунав шум сигналу. У разі отримання такого попередження машинку швидко ховали в спеціальну нішу, облаштовану під час будівництва, брали книги й удавали, що читають (Зайцев, 2000, с. 635).

Зимку 1965 р. З. Красівський відмовляється друкувати журнал у себе вдома, оскільки це стало дедалі небезпечніше. Розглядався варіант перенесення друку в інше село, але з метою конспірації цю ідею відкинули. Тому Дмитро Квецко разом з Дмитром Юсипом побудували спеціально облаштовану криївку на узбіччі гори Люта біля с. Слобода Болехівська для подальшого друку журналу (Овсієнко, 2005).

Облаштування криївки допомогло зберегти випуски журналу «Воля і Батьківщина» та продовжити його друк ще на півтора року – до середини літа 1966 р. Дорога до самої криївки була нелегка. Для того, щоб добратись до неї З. Красівський їхав до Д. Квецка в Слободу Болехівську, звідки вони разом уночі вирушали в дорогу. Умови у самій криївці були складні: сирість, вологість, ґрунтові води, які постійно просочувались, та обмежений простір впливали на їхнє самопочуття. Ситуацію поліпшувала саморобна залізна піч, яку вони разом встановили (зварив піч Богдан Криса у м. Стрий, З. Красівський привіз її в с. Слободу Болехівську, звідки разом з Д. Квецком перенесли у криївку). Після прибуття вони розпалювали піч і чекали, поки криївка нагріється. Опісля запалювали свічку і починали друкувати. За ніч вони встигали надрукувати одне число, яке складалося із 6 примірників (всього вийшло 16 чисел, 96 примірників) (Зайцев, 2000, с. 634). Сам журнал – це зшитий чорними нитками зошит, обсягом 11-17 сторінок розміром 202 мм. на 289 мм. Так, нижче подаємо повний список номерів, які були надруковані УНФ:

- Число 1 – жовтень 1964 р.
- Число 2 – листопад 1964 р.
- Число 3 – грудень 1964 р.
- Число 4 – січень 1965 р.
- Число 5 – лютий 1965 р.
- Число 6 – березень 1965 р.
- Число 7 – квітень 1965 р.
- Число 8 – червень 1965 р.
- Число 9 – серпень 1965 р.
- Число 10 – жовтень 1965 р.
- Число 11 – січень 1966 р.
- Число 12 – лютий 1966 р.
- Число 13 – березень 1966 р.
- Число 14 – квітень 1966 р.
- Число 15 – травень 1966 р.
- Число 16 – червень 1966 р.

З. Красівський брав собі 1–3–5 примірники (з яких, перший йшов в архів УНФ, який він вів самостійно). Д. Квецко забирав 2–4–6 примірники. Залежно від кількості матеріалів, друкувались по 2–3 номери наперед. Взимку друк припинявся, оскільки криївка, як уже йшлося, була в горах і йти у цей період туди було небезпечно, адже через сліди на снігу був великий ризик виявлення видавців (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 3. Арк. 737–738). Учасники УНФ поширювали журнал «з рук в руки» серед своїх колег, друзів та перевірених людей, ознайомлюючи їх з ідейною політикою УНФ. Якщо інші агітаційні матеріали (листівки, брошури) розповсюджувалися шляхом роздачі в людних місцях, то через обмежений наклад поширювати журнал «Воля і Батьківщина» у такий спосіб не було можливості.

Про існування криївки УНФ КДБ дізналося під час допиту З. Красівського 7 квітня 1967 р. (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 3. Арк. 121). Інформація про наявність укриття викликала неабияку зацікавленість у представників слідчого управління. Уже наступного дня, 8 квітня 1967 р., було проведено додатковий допит обвинуваченого, який тривав загалом чотири години. Основна мета допиту полягала в отриманні більш детальної інформації про укриття, технічні деталі друку та осіб, які знали про криївку.

15 квітня 1967р. відбувається реконструкція подій. Слідча група у складі начальника слідчого відділу УКДБ Львівської області підполковника Сергадєєва, старшого слідчого УКДБ капітана Клименка, оперативного працівника УКДБ майора Гальського, старшого лейтенанта Дідора, експерта Озюменка, солдатів-саперів військової частини 3238 під командою капітана Сметаніна разом зі З. Красівським (якого супроводжували два конвоїри) вирушили в с. Слобода Болахівська для встановлення місця розташування криївки та вилучення доказів, які там могли зберегтись (УСБУ ІФО. Спр. 7536, Т. 3. Арк. 150).

Криївка розташовувалася на відстані близько 6–7 км від села Слобода Болахівська, на схилі гори Люта, між двома глибокими ярами, у важкодоступному місці. Її розташування нагадувало невеликий пагорб, зверху покритий листям і поваленими деревами, що робило її невидимою серед навколишнього середовища.

Під час обшуку було виявлено різні предмети (металева піч, поштові конверти, папір для друку, інструкція для друкарської машинки «Optima» та ін.). У самій справі зберігся детальний опис криївки: «Вхід знаходиться у північно-західному кутку бункера, який зверху накритий двома половинками дерев'яної кори. До зовнішніх кутів вхідного люка цвяхами прибиті дві хвойні сухі гілки. Люк трапецієподібний зі основами 56 см, 46 см і бічними сторонами розміром 56 см. Кути люка укріплені чотирма стовпчиками діаметром 10 см, стінки люка обшиті дошками із ящикової тари. При спуску в бункер є одна сходинка на відстані 40 см від зовнішнього краю люка, висота сходинки 30 см.

Бункер являє собою «яму» довжиною 270 см, шириною 180 см, висота південної стінки 170 см, північної 130 см. Вона вирита на схилі гори в суглинистому ґрунті. Стінки бункера обкладені «кругляками» діаметром 5–7 см, який встановлено вертикально. Дах бункера двосторонній, нахил з півдня на північ. Уздовж бункера по центру прокладено балку діаметром 22 см. На балку та стіни бункера укладені колоті горбилі довжиною 88 см. Висота від балки до підлоги 160 см. Горбилі, які утворюють дах бункера, зовні засипані шаром землі товщиною до 10 см, покриті толем і знову засипані землею, а поверх цього всипані листям та хмизом. В 40 см від люка, в стелі бункера, виготовлено круглий отвір для димохідної труби. У північно-східному кутку бункера, паралельно до люка, викопана ніша у вигляді неправильного чотирикутника зі сторонами довжиною 135 см і 105 см, шириною 88 см і 48 см, висотою 130 см. Стіни і стеля ніші, як і весь бункер, обкладені кругляком, а зверху засипані землею, листям і хмизом.

По стінах бункера, на землі і особливо у ніші просочувалася вода. Поперек підлоги бункера розташовані жердини, на яких покладено дошки з ящикової тари. Навпроти люка, біля південної стінки на висоті 130 см від підлоги, укріплена полицка розміром 50x24 см. Біля тієї ж стіни, в протилежному по діагоналі від люка куті, розташовані нари, виготовлені з жердин довжиною 163 см, шириною 65 см та висотою від підлоги 50 см. Біля нар, посередині бункера, стояв стіл, виготовлений з дошок ящикової тари, який стояв на ніжках з жердин. Розміри столу: довжина 77,5 см, ширина 61 см, висота 85 см» (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 3. Арк. 152–153).

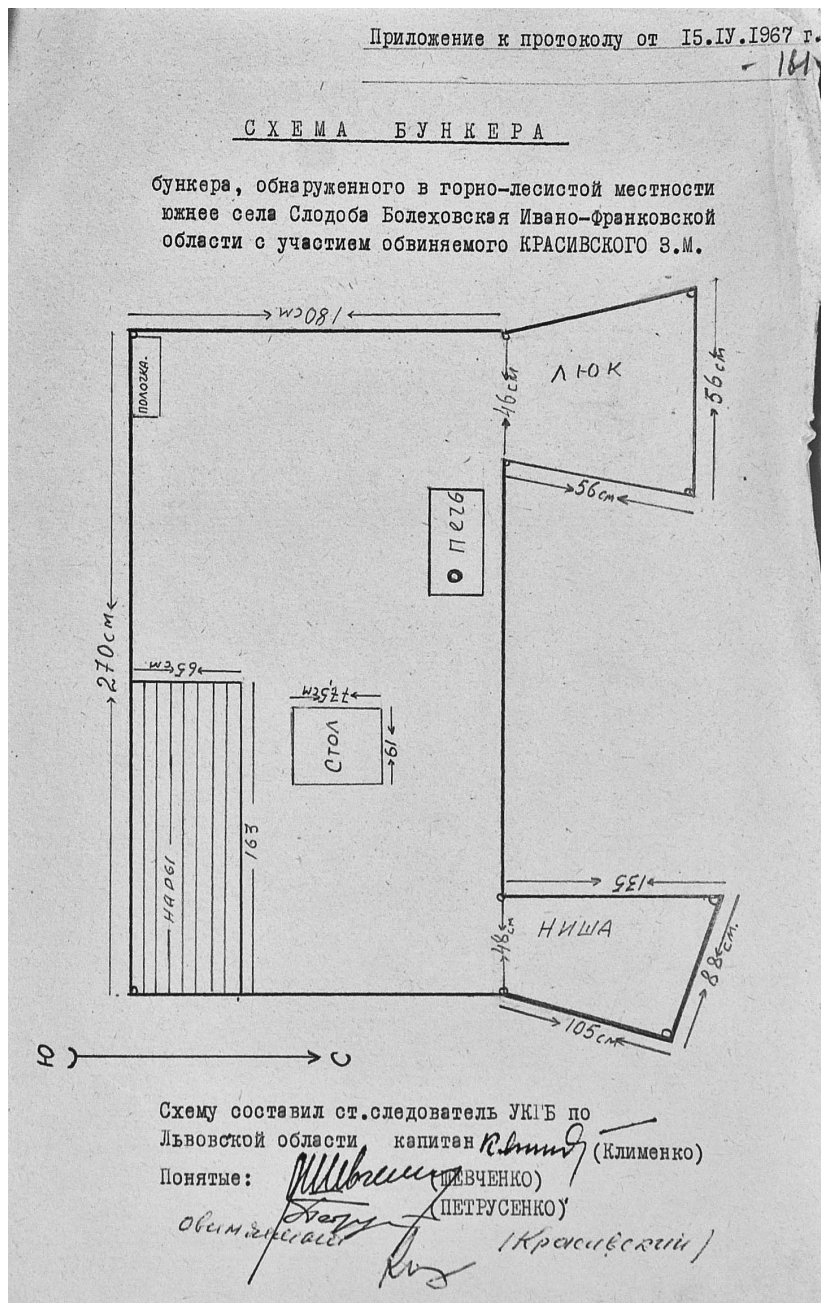

Рис. 1.

Схема кріівки УНФ. 1967 рік (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 3. Арк. 161).

Після завершення обшуку криївку було знищено: її підірвали та засипали, а стіл та лежак спалили.

Рис.2.

Знищена криївка УНФ (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 3. Арк. 174).

Варто зазначити, що під час обшуку криївки друкарську машинку не знайшли. Д. Квецко її переховав шойно дізнався про те, що на Донеччині був заарештований Микола Качур (колишній політв'язень, учасник УНФ, потрапив у поле зору КДБ через те, що не дотримувався правил конспірації, зокрема поширював літературу там, де проживав). Зокрема у своїх спогадах Д. Квецко зазначав: «Як тільки я дізнався, що Качур заарештований, то машинку з бункера я переховав під виверт у лісі. А під час слідства, коли виявив, що вже все викрито, то я подумав: нащо та машинка? Якщо я буду сидіти в криміналі, то вона все одно там заіржавіє, нікому не буде потрібна. А так я, може, здам, то мені це трохи допоможе, бо ніби і я вже трохи поступився. Я повів їх туди, де була схована машинка, і віддав їй» (Овсієнко, 2005).

5 червня 1967 р. був проведений огляд місцевості з метою пошуку друкарської машинки. Її було виявлено на відстані приблизно 100 м від криївки під великим поваленим деревом, де вона була ретельно у спеціально обладнаній ніші в корені дерева (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 2. Арк. 123–124). Тож її було знайдено майже через два місяці після того, як було виявлено саму криївку.

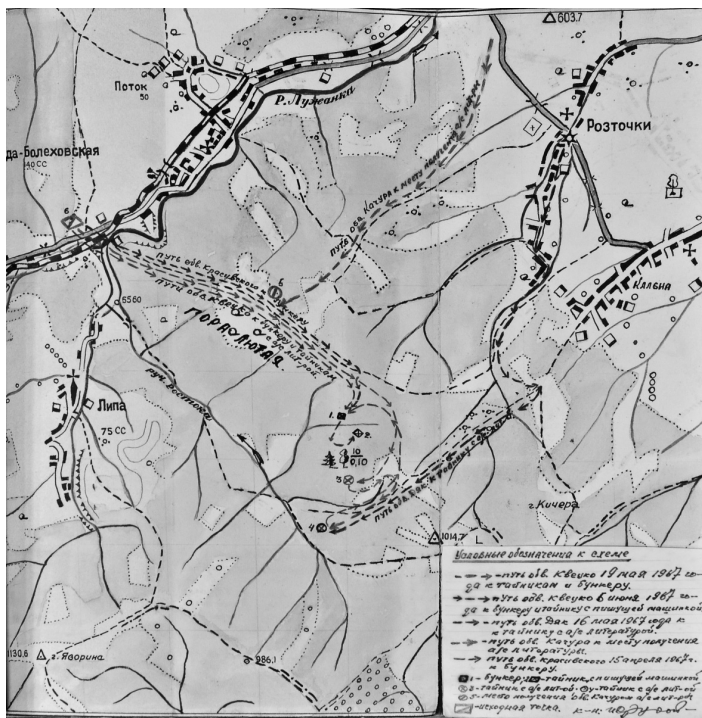

Рис. 3.

Місце розташування криївки УНФ та схрону з машинкою (УСБУ ІФО. Спр. 7536, Т. 2. Арк. 131).

Рис. 4.

Д. Квечко показує місце, де була захована друкарська машинка (УСБУ ІФО. Спр. 7536. Т. 2. Арк. 127).

У березні 1966 року, окрім журналів, у кривці був надрукований ще один важливий документ – «Меморандум Українського національного Фронту XXIII з'їзду КПСС», в якому його автори вимагали таке:

- надати можливість насильно депортованим українцям повернутись на батьківщину;
- тим хто не бажає повертатись, надати всі умови для їх національного розвитку;
- припинити посилення української молоді після закінчення начальних закладів на працю поза межі України, а в Україну надсилати чужинецьку молодь;
- зняти сталінську заборону з української культури, реабілітувати замордованих сталінським терором українських наукових і культурних діячів і перевидати їхні праці;
- припинити переслідувати українську інтелігенцію за її патріотизм, покласти край арештам і закритим судовим переслідуванням;
- у всіх дитячих садках, виховних закладах, школах і вузах України навчання і викладання вести виключного українською мовою;
- всім науковим і літературним видавництвам України випускати свою продукцію тільки українською мовою. Це саме стосується українських кіностудій, радіо, телебачення та репертуару театрів (Зайцев, 2000, сс. 274–275).

Це звернення було поширено у Москві під час з'їзду, але влада вирішила, що це була провокація зі сторони української інтелігенції, яка перебувала закордоном і для цього організувала спеціальну конференцію для зарубіжних журналістів у м. Київ 19 квітня 1966 р. УНФ надрукував у кривці 50 примірників листівок під назвою «Заява Українського Національного Фронту» і в ніч на 19 квітня розповсюдив їх у м. Києві. Після цього УКДБ стало посилено шукати учасників УНФ.

У липні 1966 р. УНФ знову заявляє про себе документом «Вищим урядовим чинником на Україні». Це були три листи однакового вмісту, які надрукували у кривці Д. Квецко і З. Красівський, і адресували їх Петрові Шелесту (перший секретар ЦК КПУ), Володимирові Щербицькому (голова Ради Міністрів УРСР) та Дем'янові Коротченку (голова Президії Верховної Ради УРСР) (Зайцев, 2000, с. 571). Щойно П. Шелест отримав це звернення, він одразу направив його до голови УКДБ Віталія Нікітченка з позначкою «особисто доложити» (Зайцев, 2000, с. 326). А паралельно 20 липня 1966 р., з антирадянською літературою спіймали М. Качура: його заарештували і він почав зізнаватися (Русначенко, 1998, с. 132). Так КДБ вийшов на Д. Квецка, за яким встановив постійне стеження.

Після цих подій роботу у кривці було припинено. Усі важливі папери, що там були, Д. Квецко знищив, а машинку заховав в іншому місці, про що вже згадувалося раніше. Коли дозволяла ситуація (за відсутності стеження від агентів КДБ), велася звичайна робота з окремими кадрами. Також проводилася підготовка до переходу УНФ на нелегальне становище, яке планувалося здійснити у травні 1967 р. Але співробітники КДБ довідалися про ці плани, тож зірвали їх. Вже 23 березня 1967 р. почались арешти та обшуки тих учасників УНФ, які були відомі слідству на той момент.

Висновки. Журнал «Воля і Батьківщина» став одним із найважливіших інструментів ідеологічного спротиву Українського Національного Фронту у 1964 – 1967 рр. Саме він відіграв вирішальну роль у поширенні програмних документів УНФ, висвітленні політичних вимог і формуванні громадської думки. Публікації видання містили не лише політичні програми, але й аналітичні матеріали, які обґрунтовували необхідність спротиву радянській окупації. Використовуючи досвід українських націоналістів 1940 – 1950-х рр. – конспірацію та кривку учасникам Українського Національного

Фронту вдалося налагодити друк та поширення журналу навіть у найскладніших умовах. Видання слугувало потужним засобом поширення програмних ідей, висвітлення політичних вимог та підтримання національної свідомості в умовах радянської репресивної системи. Особиста відданість Дмитра Квецка і Зеновія Красівського, їхні технічні та організаційні здібності стали ключовими факторами успіху підпільної діяльності. УНФ заклала основу для подальшого розвитку національно-визвольного руху в Україні. Надалі були створені такі підпільні організації як УНФ-2 і Український національно-визвольний фронт, які перед собою ставили за взірць діяльність УНФ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Овсієнко, В. (2005, липень, 15). Інтерв'ю Дмитра Миколайовича Квецка. *Віртуальний музей Дисидентський рух в Україні*. [Електронний ресурс]. URL: <https://museum.khpg.org/1121317525>

Архів управління Служби безпеки України по Івано-Франківській області (далі – АУСБУ ІФО).

Зайцев, Ю. (2000). *Український Національний Фронт: Дослідження, документи, матеріали*.

Овсієнко, В. (2005, листопад, 10). Інтерв'ю Мирослава Олексійовича Меленя. *Віртуальний музей Дисидентський рух в Україні*. [Електронний ресурс]. URL: <https://museum.khpg.org/1131630150>

Русначенко, А. (1998). *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років*. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги.

REFERENCES

Ovsiienko, V. (2005, lypen, 15). Interviu Dmytra Mykolaiovycha Kvetska. Virtualnyi muzei Dysydentskyi rukh v Ukraini [Interviu Dmytra Mykolaiovycha Kvetska. Virtualnyi muzei Dysydentskyi rukh v Ukraini]. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://museum.khpg.org/1121317525> [in Ukrainian].

Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy po Ivano-Frankivskii oblasti [Archives of the Directorate of the Security Service of Ukraine for the Ivano-Frankivsk region] (dali – AUSBU IFO).

Zaitsev, Yu. (2000). *Ukrainskyi Natsionalnyi Front: Doslidzhennia, dokumenty, materialy [Ukrainskyi Natsionalnyi Front: Doslidzhennia, dokumenty, materialy]*. Lviv. [in Ukrainian].

Ovsiienko, V. (2005, lystopad, 10). Interviu Myroslava Oleksiiiovycha Melenia [Interviu Myroslava Oleksiiiovycha Melenia]. Virtualnyi muzei Dysydentskyi rukh v Ukraini. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://museum.khpg.org/1131630150> [in Ukrainian].

Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv [National Liberation Movement in Ukraine: Mid-1950s – Early 1990s]*. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihiy. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2024 р.

Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.

УДК 737:336.76

DOI 10.69550/3041-1467.5.319882

Віктор КОЦУР

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, Київська область, м. Переяслав, Україна, індекс 08401 (kotsurv@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-4968-4813

Researcher ID: 1760067/victor-kotsur/

Scopus ID: 57273634000

Микола ТУПЧІЄНКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи, Центральноукраїнський національний технічний університет, просп. Університетський, 8, м. Кропивницький, Україна, індекс 25006 (tupchy_mp@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-7076-4861

Researcher ID: ABG-2006-2020

Scopus ID: 57459998100

Viktor KOTSUR

PhD hab. (History), Professor, Professor of the Department History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav, 30 Sukhomlynsko Str., Kyiv region, Pereiaslav city, Ukraine, postal code 08401 (kotsurv@ukr.net)

Mykola TUPCHIIENKO

PhD (History), Associate Professor, Central Ukrainian National Technical University, 8 Universytetskyi Ave., Kropyvnytskyi city, Ukraine, postal code 25006 (tupchy_mp@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Коцур, В., Тупчієнко, М. (2024). Сучасний стан інституалізації цифрової нумізматики в Україні: огляд літератури. *Axis Europae*, 5, 94–105. doi: 10.69550/3041-1467.5.319882

Bibliographic Description of the Article: Kotsur, V., & Tupchiienko, M. (2024). Suchasnyi stan instytualizatsii tsyfrovoi numizmatyky v Ukraini: ohliad literatury [The current state of institutionalization of digital numismatics in Ukraine: literature review]. *Axis Europae*, 5, 94–105. doi: 10.69550/3041-1467.5.319882 [in Ukraine].

**СУЧАСНИЙ СТАН ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВОЇ НУМІЗМАТИКИ
В УКРАЇНІ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ**

Анотація. З початку 2010-х рр. в Україні активно розвивається новий напрям досліджень під назвою «цифрова нумізматика», що зміг перейти на українському просторі від процесу зародження до становлення на шлях до інституалізації окремого

напряму. У середовищі дослідників та науковців активно порушувалися питання про виникнення потреби в розробці національних стандартів і методологій для точного оцифрування й надійного зберігання нумізматичних даних, створення єдиної цифрової бази, використання сучасних технологій для аналізу та вивчення монетних штемпелів, що підтверджує початок активного процесу інституалізації цифрової нумізматики в Україні. **Мета статті** – дослідити процес інституалізації цифрової нумізматики як наукової дисципліни в Україні, оцінити її сучасний стан, етапи розвитку та перспективи, визначивши проблеми і виклики, з якими стикаються українські дослідники в цій галузі. **Методологічне підґрунтя.** Під час написання статті застосовані критичний, порівняльний та інші історіографічні методи дослідження, що дозволило визначити напрям та загальні тенденції у процесі становлення інституалізації цифрової нумізматики в Україні. У процесі дослідження здійснено історіографічний аналіз праць українських науковців та українських періодичних видань, у яких висвітлюються проблеми діджиталізації нумізматики як невід’ємної складової інституалізації нового напрямку досліджень у нумізматиці. **Наукова новизна та практична цінність** цієї роботи в її історіографічному аспекті полягає у систематизації та аналізі сучасних досліджень із цифровізації нумізматики, що створює методологічну базу для подальшого наукового вивчення, сприяє осмисленню ролі цифрових технологій у збереженні й інтерпретації історико-культурної спадщини, стимулює розвиток нових підходів у вивченні нумізматичних джерел. **Підсумки** дослідження свідчать про важливість процесу інституалізації цифрової нумізматики в Україні як окремого напрямку розвитку нумізматичної науки. Це зумовлено історичним контекстом розвитку нумізматики, застосуванням нових цифрових технологій, перспективами розвитку, потребою в розробці правових та етичних питань, відповідних рамок, забезпечення достатнього фінансування цього процесу як з боку держави, так і приватних організацій.

Ключові слова: цифровізація, історіографія, діджиталізація, вебсайт, інституалізація, цифрова нумізMATика, нумізматичні об’єкти.

THE CURRENT STATE OF INSTITUTIONALIZATION OF DIGITAL NUMISMATICS IN UKRAINE: LITERATURE REVIEW

Abstract. Since the beginning of the 2010s, a new research area called «digital numismatics» has been actively developing in Ukraine, which has been able to move from the process of emergence to the formation of a separate direction in the Ukrainian space. Among researchers and scientists, the issue of the need to develop national standards and methodologies for accurate digitization and reliable storage of numismatic data, the creation of a single digital database, the use of modern technologies for the analysis and study of coin stamps has been actively raised, which confirms the beginning of an active process of institutionalization of digital numismatics in Ukraine. **The purpose of the article** is to investigate the process of institutionalization of digital numismatics as a scientific discipline in Ukraine, to assess its current state, stages of development and prospects, identifying the problems and challenges faced by Ukrainian researchers in this field. **Methodological basis.** When writing the article, critical, comparative and other historiographic research methods were applied, which made it possible to determine the direction and general trends in the process of institutionalization of digital numismatics in Ukraine. In the process of research, a historiographic analysis of the works of Ukrainian scientists and Ukrainian periodicals was carried out, which highlight the problems of digitization of numismatics as an integral

component of the institutionalization of a new direction of research in numismatics. **The scientific novelty** and practical value of this work in its historiographic aspect lies in the systematization and analysis of modern research on the digitization of numismatics, which creates a methodological basis for further scientific study, contributes to the understanding of the role of digital technologies in the preservation and interpretation of historical and cultural heritage and stimulates the development of new approaches in the study of numismatic sources. **The results** of the study indicate the importance of the process of institutionalization of digital numismatics in Ukraine as a separate direction of development of numismatic science. This is due to the historical context of the development of numismatics, the application of new digital technologies, development prospects, the need to develop legal and ethical issues, appropriate frameworks, and ensure sufficient funding for this process from both the state and private organizations.

Key words: digitization, historiography, digitization, website. institutionalization, digital numismatics, numismatic objects.

Постановка проблеми. Історична наука в Україні почала формуватися на початку XIX ст., пройшовши тривалий і непростий шлях вироблення методологічних засад формування відношення, аналізу й оцінок історичного минулого.

Цей період характеризувався багатьма складними процесами, серед яких інституалізація історичної науки була одним з найголовніших, оскільки інституалізація наукової дисципліни – це процес набуття нею офіційного статусу, формування її структури, норм та механізмів, що згодом зможуть забезпечити розвиток і підтримку та визнання наукової діяльності академічним суспільством та соціумом (Дідух, 2003).

Він є визначальним у розвитку тієї чи тієї науки, тому продуковані нею майбутні знання, які ще не встигли сформуватися в повноцінну дисципліну, набувають методологічно упорядкованої форми. Цей процес позначений такими етапами: зародження нових ідей, концепцій та теорій, проведення перших досліджень із публікацією їх результатів у наукових виданнях, формування певних наукових спільнот та зародження співпраці між науковими представниками різних галузей. Для обміну знаннями, досвідом, інформацією й обговорення результатів власних досліджень починають організовуватися перші присвячені новому напрямку конференції, семінари та зустрічі. Такі заходи дають змогу дослідникам отримувати суспільні ресурси для проведення досліджень, об'єднують науковців зі спільними ідеями, спільною метою й практикою, сприяють більшій координації між ними та створенню нового наукового напрямку досліджень і традицій. Паралельно до цього процесу відбувається розробка навчальних програм, матеріалів, курсів та підготовка фахівців, наукових кадрів у новому напрямі знань, які спроможні й надалі презентувати та просувати визнання суспільством важливості нової дисципліни та використання результатів її досліджень у практиці. У ході перетворення наукових досліджень у спеціалізовану суспільну діяльність відбувається становлення різноманітних наукових інституцій, які сучасна історіографія поділяє за такою типологією, наприклад, як: професійні інституції у закладах вищої освіти, інституції з проведення наукових досліджень, внутрішньої наукової комунікації, ті, у яких поєднуються аматорський та фаховий дискурси тощо.

Після того, як галузь отримує офіційне визнання на рівні наукових установ та організацій, відбувається створення наукових відділів і кафедр в університетах та інститутах і починається розробка, встановлення та впровадження дослідницьких стандартів, етичних норм, принципів проведення досліджень, що регулюватимуть наукову

діяльність і відкриють двері до співпраці з іншими науковими галузями та суспільством загалом. Саме це забезпечує стабільний розвиток наукової дисципліни, здорову конкуренцію, дотримання високих стандартів якості студій, її інтеграцію, широке визнання та майбутню спадковість у науковій спільноті й суспільстві, перешкоджаючи можливому поширенню неперевіраних наукових концепцій, порушень етики та принципів науки загалом (Стельмах, 2005). У період становлення історичної науки в Україні окремий інтерес науковці почали проявляти до методологічних проблем історії, розширення кола її джерельної бази, зокрема до джерел, споріднених з історією дисциплін, таких як археологія, нумізматики, сфрагістика тощо. Нумізматики пройшла шлях інституалізації через включення її до кола спеціальних історичних дисциплін, а згодом і перетворення на окрему галузь історичної науки (Дідух, 2003).

Мета статті: дослідити процес інституалізації цифрової нумізматики як наукової дисципліни в Україні, оцінити її поточний стан, етапи розвитку та перспективи, приділивши увагу проблемам і викликам, що стоять перед українськими дослідниками в цій сфері.

Виклад основного матеріалу.

Інституалізація нумізматики як наукової дисципліни в Україні: історичний аспект

Процес інституалізації нумізматики як навчальної дисципліни та її розвиток у контексті загальноєвропейських процесів розвитку історичної науки в Україні розпочався вже наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Варто зауважити, що становлення нумізматики тісно пов'язане із загальним рівнем розвитку історичної науки в Австро-Угорській та Російській імперіях, до складу яких у ті часи входили українські землі. І саме вказаний період був початком шляху нумізматики від вузькоспеціалізованого дослідження до важливої складової історичної науки в Україні, коли першими основними центрами викладання нумізматики стали Львівський, Київський та Харківський університети, відігравши ключову роль у формуванні цієї наукової та навчальної дисципліни (Зразюк, 2021).

Однак, беручи до уваги наявність робіт українських дослідників, присвячених історіографічному аналізу становлення нумізматики як наукової дисципліни та аналізу історії її викладання, І. Хромова зазначала, що такі проблеми, як, наприклад, стан збереженості архівних матеріалів, створюють значні труднощі для сучасних дослідників у вивченні цієї теми, зокрема щодо внеску кожного навчального осередку, і залишають це питання недостатньо дослідженим (Хромова, 2019). Історія ж класичної нумізматики в Україні бере свій початок у 1960 – 1970-х рр., але згадки про українські нумізматики дослідження в радянській історіографії існували лише в контексті розвитку загальнонорадянських досліджень.

Історія нумізматики в Україні як окремої цілісної наукової дисципліни певний період не була достатньо розробленою, і, як зазначив Л. Дідух, одним із важливих завдань української історіографії має стати висвітлення розвитку окремих спеціальних історичних дисциплін, зокрема нумізматики, у контексті української історичної науки (Дідух, 2003).

Усе вищезгадане стимулює подальші дослідження в цьому напрямі, підкреслюючи необхідність узагальнення всієї наявної інформації про розвиток нумізматики в Україні. На думку О. Богушка, у незалежній Україні процес інституалізації нумізматики ознаменувався саме виходом у 1997 р. першого

довідково-інформаційного журналу «Нумізматика і фалеристика» (Нумізматика та фалеристика, 2024), який був заснований 1996 року в Києві з ініціативи М. Загреби, та видання каталогу-щорічника «Монети України» (Монети України, 2024), який друкується від 2005 р. (Богушка, 2021).

У 2009 р. відбувся випуск ілюстрованого посібника зі словником нумізматичних термінів Р. Шуста «Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні» (Шуст, 2009). У праці автор приділяє увагу карбуванню, обігу монет та виникненню і розвитку товарно-грошових відносин на українських землях, а також висвітлює роль і місце нумізматики як науки серед інших спеціальних історичних дисциплін. Викладання нумізматики як самостійної навчальної дисципліни в пострадянський період розпочалося (або продовжилося) у таких закладах вищої освіти, як Центральноукраїнський національний технічний університет, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Сумський державний університет та багатьох інших. Це створило умови для захисту дисертацій винятково з цієї теми. Їхньому переліку, огляду та аналізу (за період 1991 – 2018 рр.) приділено основну увагу в праці І. Хромової «Нумізматичні студії в Україні: академічний вимір» (Хромова, 2018). У ній авторка схарактеризувала основні напрями й проблеми дисципліни, визначила актуальні питання сучасної української нумізматики та окреслила перспективні напрями, такі як узагальнюючі та вузькопредметні дослідження, а також студії, присвячені історії інституалізації нумізматики як науки (у регіональному плані з подальшим узагальненням у межах держави).

Досліджуючи історичні аспекти та ключові етапи інституалізації нумізматичної науки в Україні, автори висвітлювали важливість зародження наукових осередків, зокрема університетів як центрів її формування, де нумізматика пройшла шлях від вузькоспеціалізованої галузі до виокремлення в окрему навчальну дисципліну в незалежній Україні. У процесі огляду основних наукових публікацій, дисертацій і навчальних посібників, що стали фундаментом для сучасної української нумізматичної науки, особливу увагу приділено викликам, пов'язаним із недостатньою збереженістю архівних матеріалів та обмеженою кількістю напрацювань з історії нумізматики в радянській і пострадянській Україні.

Це дає змогу створити ґрунтовну картину інституалізації нумізматики й одночасно акцентувати на її недостатній розробленості в зазначені вище історичні періоди та необхідності комплексного узагальнення даних для формування цілісного бачення розвитку дисципліни, що надає дослідженню перспективного виміру й окреслює напрями подальших наукових досліджень.

Процес інституалізації цифрової нумізматики в Україні: практичний аспект

Одним із важливих етапів процесу інституалізації нумізматики як наукової та навчальної дисципліни стала також поява окремих фахових журналів, присвячених цьому напрямку, таких як, наприклад, «Український Нумізматичний Щорічник» (The Ukrainian Numismatic Annual, 2024). Засновниками видання є Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Центральноукраїнський національний технічний університет та Українське нумізматичне товариство. Видання друкується з 2017 р. з періодичністю один раз на рік. Журнал присвячений актуальним проблемам нумізматики, питанням історії нумізматичних колекцій та грошового обігу, експертної діяльності тощо. У

таких фахових виданнях почали з'являтися перші українські праці, присвячені цифровізації нумізматики досліджень.

Із розвитком цифрових технологій нумізматики перейшла на наступну сходинку власного розвитку та трансформації, виокремивши новий напрям досліджень під назвою «цифрова нумізматики», що відкрив для дослідників і вчених безліч нових наукових пошуків.

Початок процесу інституціоналізації цього окремого напрямку в Україні припадає на початок 2010-х рр. та за останні декілька років активно набирає обертів, а його дослідники безупинно підкреслюють значущість й актуальність цього напрямку, обґрунтовуючи свою позицію прикладом досягнень та розвитку нумізматики наукових досліджень і спільнот Європи та США. Тоді ж в Україні почали з'являтися перші цифрові колекції на сайтах державних установ (на прикладі сайту НБУ), віртуальні колекції музеїв, проекти та ініціативи в галузі цифрової нумізматики.

Перші роботи українських дослідників щодо загальних аспектів використання цифрових технологій з'явилися на початку 2013 р. Їм присвячена спільна праця М. Тупчійенка, О. Коломієць та А. Сустретова (2023) «Становлення досліджень з цифрової нумізматики в Україні (2013 – 2021 рр.)» (Тупчійенко, Коломієць, Сустретова, 2023). Але основні питання та обговорення стосовно формування певних структур і норм регулювання напрямку цифрової нумізматики почали активно обговорюватися дещо раніше, починаючи з 2021 р.

Початок 2020-х рр. загалом став досить продуктивним у поглибленому дослідженні напрямку оцифрування нумізматики об'єктів дослідження та цифровізації української нумізматики науки. У науковій спільноті активно підіймалися проблеми створення стандартів для оцифрування та зберігання цифрових нумізматики колекцій, розробки програмного забезпечення і баз даних, платформ, а також почалося формування окремої професійної спільноти.

У 2005 р. «Архівні інформаційні системи» першими в Україні розпочали масштабне оцифрування та впровадження інформаційних технологій в архівній і бібліотечній галузях. Саме це свого часу поклато початок оцифруванню джерел історичних досліджень в Україні, тому вже у 2022 р. Міністерство культури України успішно ініціювало проєкт «Впровадження електронної системи реєстру Музейного фонду України» (MSCS, 2024), покликаний створити платформу, яка підтримає оцифрування та інвентаризацію музейних експонатів, включаючи нумізматики об'єкти.

Питання необхідності розробки перших окремих стандартів для оцифрування та зберігання нумізматики даних висвітлювала О. Швець у праці «Стандартизація процесу оцифрування нумізматики об'єктів» (Швець, 2022). У ній авторка зазначала, що впровадження сучасних технологій у процеси історичних досліджень – великий крок, але без чітко встановлених кордонів, обмежень та вимог, а також відсутності нормативних документів, що регламентують процес оцифрування, ми ризикуємо втратити час та отримати багато недостовірної або неповної інформації.

Також, посилаючись на вже чинні традиційні нумізматики стандарти (ідентифікації, оцінки, визначення металів, монетних дворів, датування, тиражу, штемпелів, зважування, сформовану систему номінальної вартості і т.д.), вона звертала увагу на існування гострої необхідності створення низки українських стандартів системи цифрової фільтрації. Авторка також наголошувала на необхідності розробки методики і методології оцифрування нумізматики об'єктів та їх різновидів, які можна було б оперативно розширювати й вдосконалювати відповідно до потреб науковців, що могло

б стати першим кроком для побудови потужного єдиного масиву точними та офіційними нумізматичними даними.

Вивченню методів збереження оцифрованих нумізматичних об'єктів, що можуть бути використані в наукових дослідженнях у 2023 р., була присвячена ще одна стаття О. Швець, – «Зберігання віртуальних нумізматичних досліджуваних даних». У ній дослідниця відзначала, що розробка певних єдиних державних стандартів та регламентів для довгострокового коректного та структурованого зберігання, а також забезпечення конфіденційності й безпеки вже оцифрованих нумізматичних об'єктів може стати однією з перших сходинок у подальшій побудові єдиної якісної всеукраїнської цифрової нумізматичної бази даних (Швець, 2023). Створення та правильна реалізація такого цифрового джерела посприяє збереженню історичного і культурного спадку України, а вільний доступ до неї не тільки допоможе українським дослідженням, а й відкриє нам кордони до співробітництва з іноземними колегами, збагатить світову нумізматичну науку.

Крім того, аналіз теоретико-методологічних та джерелознавчих проблем нумізматичної науки, які пов'язані з розвитком цифрових технологій, провели В. Коцур, С. Орлик та О. Бондаренко у спільній праці «Оцифрування» і «цифровізація» в нумізматичній теоретико-методологічній та джерелознавчій аспектах» (Коцур, Орлик, Бондаренко, 2023). Цей аналіз став першим українським дослідженням, у якому розглянуто взаємозв'язок процесів оцифрування нумізматичних джерел, цифровізації нумізматичних досліджень та їхні перспективи. Стверджуючи, що використання цифрових технологій та концепцій у нумізматичній «є не просто модною тенденцією, а фундаментальним процесом», у проведеному аналізі автори засвідчили існування сьогодні значного комплексу оцифрованих нумізматичних об'єктів, низки проєктів з цифрової нумізматичної бази даних, засобів моніторингу інтернет-ресурсів та сервісів, що сприяють підвищенню рівня продуктивності нумізматичних досліджень, уможливаючи збереження для науки інформації про монетні знахідки.

Але, незважаючи на те, що цифрова нумізматика вже сьогодні надає певний інструментарій для проведення сучасних досліджень, відкритим усе ж залишається питання розробки спеціальних методологічних підходів до збору, аналізу й критичного ставлення до інформації, що міститься у відкритому доступі (особливо тієї, яка виходить від любителів приладового металопошуку), а також відсутності у вільному доступі спеціалізованого програмного забезпечення для автоматизованого визначення, ідентифікації та порівняння монет і монетних штемпелів (Коцур, Орлик, Бондаренко, 2023).

Оскільки вивчення монетних штемпелів є одним з основних методів нумізматичної науки, то практиковані сьогодні способи та перспективи його проведення з використанням сучасного програмного забезпечення і нейронних мереж у 2023 р. було також розглянуто О. Швець у статті «Штемпельний аналіз: сучасний стан застосування та перспективи цифровізації методу» (Швець, 2023). У ній, окрім загального огляду традиційних та сучасних інструментів його проведення, авторка акцентувала увагу на тому, що вільне та доступне використання спеціалізованого програмного забезпечення, нейронних мереж і штучного інтелекту в процесі аналізу штемпелів «вже давно перестало бути питанням гіпотетичним, а стало лише питанням часу».

Процес інституалізації цифрової нумізматичної науки в Україні є важливим етапом розвитку нумізматичної науки, що формує підґрунтя для подальших міждисциплінарних досліджень. З початку 2013 р. було створено низку наукових праць, які заклали

підгрунтя для цифрової трансформації нумізматики в Україні. У них автори висвітлювали основні етапи становлення цифрової нумізматики як окремого напрямку досліджень в Україні, починаючи від перших цифрових ініціатив у галузі до сучасних наукових досліджень і практичних досягнень, та її взаємозв'язок із глобальними тенденціями цифровізації історичних дисциплін. Також особливу увагу приділено питанню виникнення профільних цифрових платформ і наукових проєктів, що сприяли популяризації та розвитку нумізматичної науки. Але попри стрімкий розвиток, нагальними проблемами залишилися створення єдиних стандартів оцифрування, системи класифікації та методології збереження цифрових даних.

Процес інституалізації цифрової нумізматики в Україні: порівняльний аналіз

З розвитком цифрових технологій нумізматики перейшла на новий етап власного розвитку, виокремивши новий напрям досліджень – цифрову нумізматику. Цей напрям відкрив широкі можливості для дослідників та науковців. Перші кроки інституалізації цифрової нумізматики в Україні було зроблено на початку 2010-х рр., і за останні кілька років цей процес значно активізувався. Українські науковці активно досліджували перші появи цифрових колекцій на сайтах державних, а також віртуальних колекцій музеїв і проєктів, спрямованих на оцифрування нумізматичних об'єктів, а також використання їх та цифрових технологій у нумізматиці. Від загального та теоретичного дослідження інституалізації нумізматичної дисципліни в українському науковому просторі дослідники перейшли до активного вивчення практичної частини інтеграції цифрових технологій у нумізматичні наукові та дослідницькі процеси, зіткнувшись із викликами щодо офіційного нормативного врегулювання задля отримання достовірних результатів, вільного доступу і забезпечення збереженості цифрових матеріалів. У працях також було наголошено на потребі розробки спеціалізованого програмного забезпечення для автоматизованого визначення та ідентифікації монет, штемпелів й інших об'єктів досліджень і відзначалося, що в процесі такого стрімкого розвитку та інтеграції сучасних технологій у нумізматичну науку, використання спеціалізованого програмного забезпечення та нейронних мереж у цій сфері на офіційному рівні стало питанням часу, а не гіпотетичним припущенням. Важливість і актуальність цифровізації нумізматичної науки в Україні була наголошена майже в кожній науковій праці, присвяченій цьому напрямку, а її інституалізація висвітлювалася фундаментальним процесом для сучасної науки, що аргументувалося прикладами досягнень та розвитку цифрової нумізматики в Європі та США.

За останнє десятиліття українські дослідники зробили значний крок уперед, перейшовши від опису загальних можливостей цифрових технологій в нумізматиці до їхнього активного впровадження у власних наукових роботах, про що йдеться у працях А. Бойка-Гагаріна (Бойко-Гагарін, 2017) та В. Орлика (Orlyk, 2021; 2022). Особливої уваги заслуговує тенденція присвячувати окремі дослідження аналізу й адаптації зарубіжних цифрових проєктів у нумізматиці (Пузык, 2021), таких як інтерактивні каталоги та міжнародні бази даних монет (Shvets, 2023c). Це сприяло як розширенню можливостей для обробки й збереження нумізматичних матеріалів, так і залученню українських учених до глобальної наукової спільноти. Такий підхід дає змогу не лише інтегрувати інноваційні методики в українську науку, а й розробляти унікальні рішення, що відповідають потребам формування нової наукової дисципліни.

Висновки. Процес інституалізації цифрової нумізматики в Україні розпочався та активно триває з початку 2010-х рр., і в 2020-х отримав великий потенціал на її повноцінну реалізацію.

Перебуваючи на перших сходинках шляху до досягнення власної мети та незважаючи на виклики, перспективи розвитку цієї сфери обіцяють нові можливості та відкриття, сприяючи збереженню й популяризації культурної та історичної спадщини людства. Важливим етапом для українського простору стали активні спроби використання сучасних технологій у нумізматичних дослідженнях обговорення розробки єдиних стандартів, регламентів та методології для оцифрування і зберігання даних, забезпечення точності й надійності цифрових нумізматичних даних, а також інших ключових складових для підтримки процесу становлення цифрової науки.

Для подальшої успішної інституалізації напряму цифрової нумізматики в Україні необхідно зосередитися на кількох ключових аспектах, до яких входять розробка технологічної бази, інвестування в сучасне технічне обладнання для проведення наукових досліджень, розробка правових та етичних питань, відповідних рамок, забезпечення достатнього фінансування як державного, так і приватного.

Також найважливішим етапом є підготовка фахівців, які зможуть працювати з новими технологіями, створення освітніх програм і спеціальних курсів підвищення кваліфікації, а також постійна міжнародна співпраця, що уможливить впроваджувати найкращі практики й технології та вивести українську цифрову нумізматику, окрім державного, і на глобальний міжнародний науковий рівень.

Подальші дослідження процесу інституалізації цифрової нумізматики в Україні відкривають перед науковцями широкі перспективи. Зокрема дослідження цього процесу допоможуть виявити оптимальні моделі співпраці між музеями, архівами, університетами та приватними колекціонерами, що стане основою для розвитку міждисциплінарних підходів і підвищення доступності нумізматичних матеріалів для освітніх і наукових потреб.

Перспективи подальших досліджень процесу інституалізації цифрової нумізматики в Україні включають аналіз сучасного стану цифрових платформ, баз даних і онлайн-інструментів для вивчення монет та інших артефактів, а також вивчення міжнародного досвіду інтеграції цифрових технологій у нумізматичну науку з метою адаптації найкращих практик до українських реалій. Окрему увагу варто було б приділити розробці методологій та створенню умов для ефективного використання цифрових ресурсів у музейній, освітній та науковій діяльності. Саме такий підхід у подальшому дасть змогу закласти фундамент для формування окремої та самостійної наукової дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бойко-Гагарин, А. (2017). *Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени*. Киев: «Украинская конфедерация журналистов».

Богушко, А. (2021). НумізMATика і фалеристика. *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ. URL: <https://esu.com.ua/article-73888>

Дідух, Л. (2003). Нумізматичні дослідження М. Ф. Біляшівського, *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*, 18–24. URL: <https://>

ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1906d629-3c51-4722-b158-ef04eb73c156/content

Коцур, В., Орлик, С., Бондаренко, О. (2023). «Оцифрування» і «цифровізація» в нумізматиці: теоретико-методологічні та джерелознавчі аспекти. *Український нумізматичний щорічник*, 7, 258–276.

МКСК. (2024). *У Києві презентували реєстр Музейного фонду України*. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/u-kyyevi-prezentuvaly-reyestr-muzejnogo-fondu-ukrayiny/>

Монети України. (2024). *Монети України*. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008266>

Нумізматики та фалеристика. (2024). *Нумізматики та фалеристика*. URL: <https://www.numismatics.kiev.ua/>

Стельмах, С. (2005). Інституціоналізація історичної науки. *Енциклопедія історії України*. Інститут історії України. Київ : Наукова думка. URL: http://resource.history.org.ua/cgi_bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Instytucjonalizacija_istor_nauky

Хромова, І. (2018). Нумізматичні студії в Україні: академічний вимір, *Історіографічні дослідження в Україні*, 29, 272.

Хромова, І. (2019). Нумізматики у закладах вищої освіти України: дослідження історії становлення навчальної дисципліни. *Історіографічні дослідження в Україні*, 30, 362–385.

Швець, О. (2022). Стандартизація процесу оцифрування нумізматичних об'єктів. *Relacje Polsko-Ukraińskie: numizmatyka-medalistyka-falerystyka: IX Forum numizmatyczne Polska – Wschód, 08–10 grudnia 2022*, Białystok: Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej, 56–59.

Швець, О. (2023a). Зберігання віртуальних нумізматичних досліджуваних даних. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, 63, 137–153.

Швець, О. (2023b). Штемпельний аналіз: сучасний стан застосування та перспективи цифровізації методу, *Український нумізматичний щорічник*, 7, 288–306. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-288-306>

Зразюк, З. (2021). Нумізматики. *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ. URL: <https://esu.com.ua/article-73889>

Orlyk, V. (2021). Coins In Byzantine Style With The Latin Letters R-E-X. *The Royal Numismatic Society, The Numismatic Chronicle 181 Offprint*, 233–246.

Orlyk, V. (2022). Copper Emissions of Taulara From the Time of Mithridates VI Eupator Steppe and Forest-Steppe of Eastern Europe. *Stratum Plus*, 6. *Arheologiya I Kul'turnaya Antropologiya: Mistika Povsednevnosti*, 149–159.

Pyzyk, M. (2021). Regional Bias In Late Antique And Early Medieval Coin Finds And Its Effects On Data: Three Case Studies. *The Ukrainian Numismatic Annual*, 5, 197–210. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-197-210>

Shvets, O. (2023c). Digital Numismatics Of Ancient Rome: The Current State And Prospects For The Development Of Online Databases. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 69, 71–75. DOI: <https://doi.org/10.26485/AAL/2023/69/8>

The Ukrainian Numismatic Annual. (2024). *The Ukrainian Numismatic Annual*. URL: <https://numismatic-journal.com/index.php/journal>

Tupchiienko, M., Kolomiets, O., & Sustrietov, A. (2023). The digital numismatics research development in Ukraine (2013 – 2021). *Society. Document. Communication*, 8(4), 46–53. DOI:10.69587/sdc/4.2023.46.

REFERENCES

Boiko-Haharin, A. (2017). *Falshyvomonetnychestvo v Tsentralnoi y Vostochnoi Evrope v epokhu Srednevekovia y ranneho Novoho vremeny* [Counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle Ages and Early Modern Times]. Kyiv. [in Russian].

Bohushko, A. (2021). Numizmatyka i falerystyka [Numismatics and Faleristics]. *Encyclopedia of Modern*. Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. URL: <https://esu.com.ua/article-73888> [in Ukrainian].

Didukh, L. (2003). Numizmatychni doslidzhennia M. F. Biliashivskoho [Numismatic studies of M. F. Bilyashivskyi]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska Akademiia» – Scientific notes of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»*. *Historical sciences*, 21, 18–19. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1906d629-3c51-4722-b158-ef04eb73c156/content>

Khromova, I. (2018). Numizmatychni studii v Ukraini: akademichnyi vymir [Numismatic studies in Ukraine: academic dimension]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historical studies in Ukraine*, 29, 272–292. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160410/15-Khromova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Khromova, I. (2019). Numizmatyka u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy: doslidzhennia istorii stanovlennia navchalnoi dystsypliny [Numismatics in institutions of higher education of Ukraine: a study of the history of the formation of the academic discipline]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historical research in Ukraine*, 30, 362–385. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/182258/19-Khromova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Kotsur, V., Orlyk, S., & Bondarenko, O. (2023). «Otsyfruvannia» i «tsyfrovizatsiia» v numizmatytsi: teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi aspekty [«Digitization» And «Digitalization» In Numismatics: Theoretical, Methodological And Source Studies Aspects]. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (7), 258–276. DOI:10.31470/2616-6275-2023-7-258-276 [in Ukrainian].

Monety Ukrainy. (2024). *Monety Ukrainy* [Coins of Ukraine]. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008266> [in Ukrainian].

MSCS. (2024). *U Kyievi prezentuvaly reiestr Muzeinoho fondu Ukrainy* [The register of the Museum Fund of Ukraine was presented in Kyiv] URL: <https://mcs.gov.ua/news/u-kyievi-prezentuvaly-reyestr-muzejnogo-fondu-ukrayiny/> [in Ukrainian].

Numizmatyka ta falerystyka. (2024). *Numizmatyka ta falerystyka* [Numismatics and phalerology]. URL: <https://www.numismatics.kiev.ua/>. [in Ukrainian].

Orlyk, V. (2021). Coins In Byzantine Style With The Latin Letters R-E-X. *The Royal Numismatic Society, The Numismatic Chronicle 181 Offprint*, 233–246. [in English].

Orlyk, V. (2022). Copper Emissions Of Taulara From The Time Of Mithridates Vi Evpator Steppe And Forest-Steppe Of Eastern Europe], *Stratum Plus*, 6: *Arheologiya i Kulturnaya Antropologiya: Mistika Povsednevnosti*, 149–159. [in English].

Pyzyk, M. (2021). Regional Bias In Late Antique And Early Medieval Coin Finds And Its Effects On Data: Three Case Studies. *The Ukrainian Numismatic Annual*, 5, 197–210. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-197-210> [in English].

Shust, R. (2009). *Numizmatyka: istoriia hroshovoho obihu ta monetnoi spravy v Ukraini. Navchalnyi posibnyk* [Numismatics: history of monetary circulation and coin business in Ukraine. Study guide], 2nd ed. Lviv. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shust_Roman/Numizmatyka_istoriia_hroshovoho_obihu_ta_monetnoi_spravy_v_Ukraini/ [in Ukrainian].

Shvets, O. (2022). Standartyzatsiia protsesu otsyfrovuvannia numizmatychnykh ob'ektiv [Standardization of the digitization process of numismatic objects]. *Polish-Ukrainian relations: numismatics-medalistics-phaleristics: 9th Poland-East Numismatic Forum, December 8–10, 2022*, (pp. 56–59). Białystok. [in Ukrainian].

Shvets, O. (2023a). Zberihannia virtualnykh numizmatychnykh doslidzhuvanykh danykh [Storage of virtual numismatic research data]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Izmil State Humanitarian University*, (63), 137–153. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/items/7994c397-02b8-4f5d-9923-0e3dea2f0b30> [in Ukrainian].

Shvets, O. (2023b). Shtempelnyi analiz: suchasnyi stan zastosuvannia ta perspektyvy tsyfrovizatsii metodu [Die Analysis: Current State of Application and Prospects of Digitalization of the Method]. *The Ukrainian Numismatic Annual*, (7), 288–306. DOI: <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2023-7-288-306> [in Ukrainian]

Shvets, O. (2023c). Digital Numismatics Of Ancient Rome: The Current State And Prospects For The Development Of Online Databases. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 69, 71–75. DOI: <https://doi.org/10.26485/AAL/2023/69/8> [in English].

Stelmakh, S. (2005). Institutionalization of historical science [Instytutsionalizatsiia istorychnoi nauky]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy –Encyclopedia of Ukrainian History*. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. URL: http://resource.history.org.ua/cgi_bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Instytucionalizacija_istor_nauky [in Ukrainian].

The Ukrainian Numismatic Annual. (2024). *The Ukrainian Numismatic Annual*. URL: <https://numismatic-journal.com/index.php/journal> [in Ukrainian and English].

Tupchiienko, M., Kolomiets, O., & Sustrietov, A. (2023). The digital numismatics research development in Ukraine (2013 – 2021). *Society. Document. Communication*, 8(4), 46–53. DOI: <https://doi.org/10.69587/sdc/4.2023.46> [in English].

Zraziuk, Z. (2021) Numizmatyka [Numismatics]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. National Academy of Sciences of Ukraine, Shevchenko Scientific Society. Kyiv: The NASU institute of Encyclopedic Research. URL: <https://esu.com.ua/article-73889> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 27 березня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.*

УДК 373.014.5(477)«2014/2022»
DOI 10.69550/3041-1467.5.319880

Парасковія ДВОРЯНИН

кандидатка наук з соціальних комунікацій, доцентка кафедри радіомовлення і телебачення, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7858-3563

Scopus ID: 57445402200

Paraskoviya DVORIANYN

PhD (Social Communications), Associate Professor, Department of broadcast and television, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (paraskadvoryanyn@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Дворянин, П. (2024). Мовна проблематика у мас-медійному дискурсі України (2014 – 2022): макроструктурні компоненти. *Axis Europae*, 5, 106–118. doi: 10.69550/3041-1467.5.319880

Bibliographic Description of the Article: Dvorianyn, P. (2024). Movna problematyka u mas-mediinomu dyskursi Ukrainy (2014 – 2022): makrostrukturni komponenty [Language issues in the mass media discourse of Ukraine (2014 – 2022): macrostructural components]. *Axis Europae*, 5, 106–118. doi: 10.69550/3041-1467.5.319880 [in Ukraine].

**МОВНА ПРОБЛЕМАТИКА У МАС-МЕДІЙНОМУ
ДИСКУРСІ УКРАЇНИ (2014 – 2022):
МАКРОСТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ**

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати макроструктурні компоненти мовної проблематики як складової українського медійного дискурсу в роки сучасної російсько-української війни. Хронологічні рамки дослідження (2014 – 2022) зумовлені: а) завершенням Революції Гідності та приходом до влади просвітопейських урядів в Україні, б) початком повномасштабної війни Росії проти України, яка змусила державу і суспільство переглянути традиційні підходи до мовної політики. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах науковості, системності, а також використанні дискурс-аналізу як міждисциплінарного підходу до студіювання мас-медійного простору. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше розкрито макроструктурні компоненти мовної проблематики як складової українського медійного дискурсу в роки сучасної російсько-української війни. **Висновки.** Отже, мовне питання загалом та мовна політика української влади зокрема часто слугували предметом аналізу журналістів, письменників-публіцистів, громадських діячів. В українських ЗМІ неодноразово піднімалося питання «другорядності» української мови в Україні, описувалася історія мовного законодавства в Україні. Значну увагу українських мас-медіа викликали громадські активісти, які виступали на захист української мови (зокрема, С. Литинський). Одним із напрямів презентації питань важливості української мови

у вітчизняних мас-медіа стали розповіді про іноземців, які опанували українську мову. У роки російсько-української війни актуалізувалося питання національно-культурного, зокрема й мовного травматичного досвіду українців, які виростили в російськомовному середовищі. Статті-блоги низки вчених і письменників спрямовувалися на деконструкцію аргументів проросійських політичних сил і «громадських активістів» щодо неактуальності змін у мовній політиці. Крім того, українські ЗМІ неодноразово розкривали скандальні випадки наплюснення української мови, порушення державними чиновниками вимог законодавства щодо функціонування української мови. Зазначені проблемно-тематичні аспекти виступають макроструктурними компонентами мовної проблематики в українському медійному дискурсі у роки сучасної російсько-української війни.

Ключові слова: засоби масової інформації (ЗМІ), російсько-українська війна, мовна політика, мас-медійний дискурс.

LANGUAGE ISSUES IN THE MASS MEDIA DISCOURSE OF UKRAINE (2014 – 2022): MACROSTRUCTURAL COMPONENTS

Abstract. The purpose of the article is to analyze the macrostructural components of language issues as a component of Ukrainian media discourse during the years of the modern Russian-Ukrainian war. The chronological framework of the study (2014 – 2022) is determined by: a) the completion of the Revolution of Dignity and the coming to power of pro-European governments in Ukraine, b) the beginning of Russia's full-scale war against Ukraine, which forced the state and society to reconsider traditional approaches to language policy. **The research methodology** is based on the principles of scientificity, systematicity, and the use of discourse analysis as an interdisciplinary approach to studying the mass media space. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time the macrostructural components of language issues as a component of Ukrainian media discourse during the years of the modern Russian-Ukrainian war have been revealed. **Conclusions.** Thus, the language issue in general and the language policy of the Ukrainian authorities in particular have often served as a subject of analysis by journalists, writers-publicists, and public figures. The Ukrainian media have repeatedly raised the issue of the «secondaryness» of the Ukrainian language in Ukraine, and described the history of language legislation in Ukraine. Considerable attention in the Ukrainian mass media was attracted by public activists who spoke out in defense of the Ukrainian language (in particular, S. Litynsky). One of the directions of presentation of the issues of the importance of the Ukrainian language in the domestic mass media was stories about foreigners who mastered the Ukrainian language. During the years of the Russian-Ukrainian war, the issue of national-cultural (including linguistic) traumatic experience of Ukrainians who grew up in a Russian-speaking environment became relevant. Articles-blogs by a number of scientists and writers were aimed at deconstructing the arguments of pro-Russian political forces and «public activists» regarding the irrelevance of changes in language policy. In addition, Ukrainian media have repeatedly revealed scandalous cases of defamation of the Ukrainian language, violations by state officials of the requirements of the legislation on the functioning of the Ukrainian language. The above-mentioned problematic and thematic aspects act as macrostructural components of language issues in Ukrainian media discourse during the years of the modern Russian-Ukrainian war.

Key words: mass media, Russian-Ukrainian war, language policy, mass media discourse.

Постановка проблеми. У роки сучасної російсько-української війни, яка почалася у лютому 2014 р., в українському суспільстві активізувалася увага до проблеми державного і культурного утвердження української мови. Виразником цього процесу стало зростання публікацій аналітичного рівня в українських ЗМІ. Безумовно, мовна проблематика стала одним із провідних напрямів в українському медійному дискурсі окресленого періоду, що було пов'язано із суспільним резонансом законодавчих ініціатив, спрямованих на розширення функціонування української мови як державної, а також активної і відкритої позиції багатьох представників громадськості, ЗМІ та академічного середовища. Відтак особливості функціонування мовної проблематики в українському медійному дискурсі потребують окремої наукової рефлексії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мовної політики в Україні, функціонування української мови в ЗМІ цікавлять українських та закордонних учених. Так, австрійська славістка Джуліана Бестерс-Ділгер проаналізувала рівень присутності української мови в освіті і ЗМІ наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. (Besters-Dilger, 2007). Український дослідник Володимир Кулик у 2013 р. охарактеризував «мовні настрої» у незалежній Україні, їхній взаємозв'язок з непослідовною мовною політикою державної влади (Kulyk, 2017). Аналіз українського мовного законодавства, зокрема напередодні та під час сучасної російсько-української війни, здійснив український мовознавець Богдан Ажнюк Bohdan Azhniuk (Azhniuk, 2017). Статус державної мови в Україні та появу «мовних конфліктів» розкрив професор Університету в Оттаві (Канада) Домінік Арель (Arel, 2017). Практику мовного активізму в сучасній Україні охарактеризувала Надія Кіс (Kiss, 2020). Професорка Вашингтонського університету (США) Лаада Біланюк дослідила, як мовні ідеології в Україні були пов'язані з ширшими політичними та соціальними проблемами (Bilaniuk, 2017). Доводиться констатувати, що макроструктурні компоненти мовної проблематики в українському медійному дискурсі потребують додаткових досліджень. Низку публікацій, присвячених вивченню бачення аналітиками Центру східних студій імені Марека Карпа досліджуваної проблематики, підготували Василь Ільницький та Віталій Тельвак (Telvak & Ilnytskyi, 2023; Ilnytskyi & Telvak, 2024). Зауважимо, що деякі методологічні аспекти нашого дослідження запозичені з праць Василя Ільницького, Миколи Галіва та Володимира Старки (Haliv & Ilnytskyi, 2021; Ільницький, Старка, Галів, 2022; Haliv & Ilnytskyi, 2023).

Мета статті – проаналізувати макроструктурні компоненти мовної проблематики як складової українського медійного дискурсу в роки сучасної російсько-української війни. Хронологічні рамки дослідження (2014 – 2022) зумовлені: а) завершенням Революції Гідності та приходом до влади проєвропейських урядів в Україні, б) початком повномасштабної війни Росії проти України, яка змусила державу і суспільство переглянути традиційні підходи до мовної політики.

Виклад основного матеріалу. Мовне питання загалом та мовна політика української влади зокрема часто слугували предметом аналізу журналістів, письменників-публіцистів, громадських діячів. Їхню увагу особливо привертали питання мовної політики в Україні, дискусії і суперечки з приводу оновлення мовного законодавства (мовні квоти на телебаченні і радіо, мовні статті у законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», обговорення норм закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»). Загалом, зазначені аспекти нами висвітлено в окремій статті (Dvorianyn & Teliachyi, 2024).

Однак відзначимо, що в українських ЗМІ неодноразово піднімалося питання «другорядності» української мови в Україні. Для прикладу, у травні 2016 р. невідомою

авторка статті «На мовному фронті без змін», яка була опублікована на сайті Телевізійної служби новин (ТСН), наголосила на необхідності появи закону про мови і захисту прав не лише російськомовних, але й україномовних українців. Водночас викривала наклепницькі маніпуляції журналістів і блогерів щодо сучасних українських письменників. Авторка визнала, що й досі в Україні російська мова, попри позірну двомовність, залишається на першому місці. «Куди не поткнешся поза Західною Україною, моя мова, скромного аборигена, завжди ДРУГА. І це я, а не вони, прошу офіціанта, продавчиню, дідька лисого обслужити мене ДЕРЖАВНОЮ мовою. Прошу!!! І часто отримую відмову», – йшлося у статті. Авторка назвала двомовність ярмом для української мови, яке не дає змоги їй вільно розвиватися (На мовному фронті без змін, 2016).

У листопаді 2016 р. соціолінгвіст Надія Трач на сайті новин ТСН опублікували статтю «Правила мовного руху», в якій коротко окреслила історію мовного законодавства в Україні, вказала на визначальні складові українського «мовного менеджменту», охарактеризувала ситуацію навколо прийняття Закону «Про засади державної мовної політики» у 2012 р. Дослідниця відзначила маніпулятивне використання в цьому документі деяких положень Європейської хартії регіональних мов. Зокрема, неадекватне використання поняття «регіональна мова», під якою в хартії розуміють мови національних меншин. Вона помітила, що автори закону С. Ківалов та В. Колесніченко навіть не приховували, інтереси якої мови відстоюють, оскільки у тексті закону часто вживалися поняття «російська або інша регіональна мова». Положення щодо впровадження регіональних мов у законодавчу та освітню сферу Н. Трач назвала абсурдними. Йшлося про норму щодо публікації нормативних актів одразу 18 мовами, крім державної, та викладання в ЗВО навчальних дисциплін на вимогу студентів регіональними мовами. Вона метафорично порівняла цей закон із водієм, який на великій швидкості і всупереч правилам дорожнього руху виїхав на зустрічну смугу. Окреслюючи зауваження Венеціанської комісії до цього закону, його прийняття і скасування Верховною Радою України у лютому 2014 р., продовження дії і перспектив розгляду у Конституційному Суді, авторка висловила сподівання про перемогу здорового глузду і двічі підкреслила думку відомого соціолінгвіста Бернарда Спольського: існування мовного закону не означає його дотримання. Відзначивши вагу і вплив мовних активістів, Н. Трач закликала вдосконалити «правила мовного руху» і визнала актуальність цього завдання в умовах затяжного воєнного конфлікту (Трач, 2016).

Один з найбільш вдалих історичних аналізів української мовної політики за роки незалежності здійснила у листопаді 2020 р. журналістка Анастасія Курило, окресливши її у категоріях «маніпуляції» та «мовне протистояння». Вона розкритикувала позицію Конституційного Суду України щодо ухвали проти антикорупційних реформ, а також відзначила загрозу прийняття ним рішення з приводу неконституційності деяких статей закону про функціонування української мови. Також вона охарактеризувала мовну політику президентів Леоніда Кравчука, Леоніда Кучми, Віктора Ющенка, Віктора Януковича. Характеризуючи мовну політику Петра Порошенка, журналістка акцентувала на його гаслі «Армія, мова, віра», розповіла про прийняття «мовного закону» і закону про освіту, згадала про заборону з 1 січня 2017 р. ввозити до України російські книги з антиукраїнським змістом, а також про заборону демонструвати серіали і фільми, які пропагують російські силові органи. Коротко окреслила ситуацію щодо нової редакції українського правопису (2019), але більш детально висвітлила обставини подання народним депутатом від партії «Слуга народу» Максимом Бужанським законопроекту, який передбачав відтермінування щодо переходу шкіл з російської на

українську мову до 2023 р. А. Курило підкреслила, що у разі ухвалення цього законопроекту буде скасоване обов'язкове вивчення у школах 80 % предметів українською мовою, і тоді річний обсяг навчального часу для викладання предметів державною мовою у базовій школі становитиме всього 20 %, а в профільній середній школі – 60 %. Крім того, журналістка навела думки експертів-політологів та філологів щодо мовного питання, які підкреслили конфліктогенний характер законопроекту М. Бужанського (Курило, 2020).

Значну увагу українських ЗМІ викликали громадські активісти, які виступали на захист української мови. У червні 2017 р. журналістка Галина Терещук опублікувала статтю про львівського науковця і програміста Святослава Літинського, який став відомим завдяки активній судовій боротьбі за права української мови. Від 2012 р., коли було схвалено закон Ківалова-Колесніченка, він відстоював українську мову у судах. Першою справою, яку розпочав С. Літинський, був судовий позов проти компанії Samsung, яка маркувала свої товари в Україні іноземними мовами, хоч закон вимагав робити це українською. Судова боротьба тривала півтора року й завершилася перемогою громадського активіста. Загалом він подав близько 15 судових позовів, які стосувалися мови, і більшість з них були задоволені. С. Літинський згодом став відомий через судовий позов проти міністра внутрішніх справ України Арсена Авакова, який на державній службі послуговувався російською мовою. Відповідачами у судах з приводу позовів С. Літинського були і Національна рада з питань телебачення та радіомовлення, і Національна поліція України, і Кабінет Міністрів України, українські банки, автомобільна компанія «Фальксваген» тощо. Зважаючи на послідовну позицію громадського активіста у мовній сфері, ЗМІ прозвали його «мовним суперменом» (Терещук, 2017).

Розповідаючи про свою позицію, С. Літинський наголосив, що майже усі двомовні країни мають проблеми на внутрішньополітичному ґрунті. Водночас він зауважив, що окупованими й анексованими є ті українські території, де, згідно з переписом населення 2001 р., було понад 50 % людей, які не вважали українську мову рідною. «Мовний кордон сильніший, аніж військовий...», – зауважив він з цього приводу. Відтак підкреслював, що захист української мови для суспільства і держави має бути пріоритетним завданням. На думку С. Літинського, питання української мови в Україні треба було врегулювати ще в 1991 р. (Терещук, 2017).

Одним із напрямів презентації питань важливості української мови у вітчизняних мас-медіа стали розповіді про іноземців, які опанували українську мову. Так, у квітні 2017 р. журналіст «Радіо Свобода» Владислав Яценко розповів про кореянку На Йон, яка вивчила українську мову, захоплювалася її мелодійністю. Вона викладала корейську мову в Японії, згодом переїхала до України, мешкала у Львові, де опанувала українську мову через спілкування. Вона була неприємно здивована поширенням російської мови в Україні, особливо її використанням чиновниками в державних установах. Кореянка критично поставилася до існування в Україні сайтів, де російська мова визначена за замовчуванням. «Мова несе душу народу. Тому те, якою мовою говорити, дуже важливо. Не можна сказати, що немає різниці», – наголосила На Йон, пригадавши історію переслідування корейської мови у роки іноземної окупації Кореї (Яценко, 2017).

У квітні 2019 р. журналісти ТСН зняли сюжет про італійця Фабріціо Кошче, котрий два роки перед тим відкрив ресторан у середмісті Запоріжжя. У своєму закладі він запровадив правило – обслуговувати клієнтів українською мовою. Він наголосив,

що розмовляти мовою тієї країни, в якій живеш – це нормальне явище, а також висловив нерозуміння того, чому в Україні розмовляють мовою іншої держави (Носков, 2019).

У роки російсько-української війни актуалізувалося питання національно-культурного, зокрема й мовного травматичного досвіду українців, які виростили в російськомовному середовищі. У квітні 2017 р. відомий український співак Олег Скрипка в інтерв'ю «Українській правді» розкритикував домінування російської мови в суспільстві й навіть емоційно запропонував створити окремі гетто для тих, хто, живучи в Україні, не може вивчити української мови (Василенко, 2017). Російськомовні медіа різко засудили митця за такі висловлювання. Натомість на його захист виступила журналістка Мирослава Барчук, яка, згадуючи своє дитинство і юність в російськомовному місті, переповіла історії приниження українців, які спілкувалися рідною мовою у школі, інституті, на вулиці. «Я і десятки моїх знайомих україномовних пам'ятаємо кожну деталь, кожну підколку, хамство, кожен наш бій і кожну поразку на цих нескінченних барикадах. Ви не повірите, але я бачу україномовних людей перед тим, як вони відкриють рота. Ми навчилися бачити і розпізнавати одне одного без слів, по очах. Так мало нас завжди було. Таким малим був і далі є наш український світ», – писала журналістка, акцентуючи на почутті безсилості, незахищеності, соціальній ролі жертви. Водночас вона підкреслила необхідність проговорити свої травми та неврози, заподіяні «імперським катком» (Барчук, 2017). Журналістку підтримала й відома українська письменниця Оксана Забужко, назвавши покоління українців, які зростали у зрусифікованих містах, «дітьми гетто» (Забужко, 2017).

На деконструкцію аргументів проросійських політичних сил і «громадських активістів» щодо неактуальності змін у мовній політиці були спрямовані статті-блоги низки вчених і письменників. Так, у липні 2015 р. журналістка Наталія Палій розкритикувала тезу «мова не на часі», якою оперували деякі українські політики. За цією «мантрою» вона побачила небезпечні маніпуляції, покликані зберегти принижене становище української мови. Визнавши, що мовна проблематика у політичному просторі України зазвичай має спекулятивний і популістський характер, авторка статті «За мову без мантр і кулаків» викрила ще один наратив проросійських блогерів, експертів і громадських діячів, які намагаються представити придушення російським царизмом української мови як «щось ретроградне», характерне для позаминулого століття, але не актуальне для сучасності. На їхню думку, мова не є головною складовою ідентичності, а тому немає потреби оглядатися на неї, на історію, а будувати нову модерну країну. Н. Палій риторично запитує: «Чи можна щось побудувати без фундаменту, котрий закладений і вистражданий історично? Чию культуру і державу ми будуватимемо, якщо ігноруватимемо українську історію та культуру?». Авторка виступила проти тези про розвиток «російськомовної української культури», а також проти аргументів про коріння російської мови в Україні – такі твердження приводять до хибних міркувань про те, що українці просто зобов'язані вживати російську мову. Надалі розкрила проблему двомовності у низці європейських країн, вказала на сумний досвід Білорусі, де внаслідок офіційної двомовності білоруська мова перебуває у вкрай занедбаному стані. У статті вказано, що зневажливе ставлення в інформаційному просторі до тих активістів, які виступають за утвердження української мови, призводить до дискредитації «здорової мовної політики і стратегії» (Палій, 2015).

Письменник Андрій Любка у статті для сайту «Радіо Свобода» у 2017 р. навів декілька прикладів з недавньої історії щодо змін у мовному просторі. Так, лунали

голоси проти збільшення квот для української музики на радіо, бо немає відповідної української продукції, а тому радіостанції не зможуть наповнити ефір. Проте ці побоювання не виправдалися, а на радіо з'явилася нова українська якісна музика, популярність якої зростала, що позначилося й на прибутках радіостанцій. Схожі міркування висловлювалися й проти україномовного дубляжу іноземних фільмів. Серед «аргументів» були думки про нецікавість іноземних фільмів українською мовою для споживачів, відсутність відповідної апаратури і дикторів, нездатність української мови адекватно відтворити американський сленг тощо. Проте український дубляж виявився якісним, а кінотеатри заповнили глядачі. Схожі застереження лунали й щодо обмеження завезення російських книг в Україну, що деякі діячі намагалися представити як прояв цензури, а також вказували на нездатність українського ринку заповнити цю прогалину саме українськими виданнями. Проте реальність виявилася іншою, і український книжковий ринок переживає піднесення (Любка, 2017).

Значно більш критично до наративів проросійських громадських і політичних сил у Україні поставився письменник і публіцист Андрій Бондар, опублікувавши свій текст у ЗМІ. Насамперед він розкритикував тезу про те, що становлення української нації відбудеться не за мовно-культурним принципом, тобто не на основі української мови і культури. Відзначивши, що проросійські сили не бажають об'єднуватися навколо української мови і культури, А. Бондар намагався пояснити їхню мотивацію. На його переконання, сама думка про об'єднання в українську політичну націю навколо української мови викликає їхній внутрішній спротив, оскільки для них цікавішою є інша мова і культура – російська, а все українське для них нецікаве, недолуге, етнографічне, хутірське. Письменник акцентував на лукавості такої позиції. «Якщо становлення української нації відбудеться *БЕЗ* української мови та культури, значить, воно відбудеться *З* російською мовою та культурою. Такі реалії. Бо становлення нації у принципі неможливе без мови та культури. Нація не може бути безликою і без'язикою, хоч як її не називай – громадянською, політичною чи суперкультурною» (Бондар, 2017), – наголосив автор статті. Тому теза «нація без мови і культури» є пасткою, оскільки вона передбачає усунення українського і панування всього російського. Бо «Україна без українського – це Україна з російським». У подібний спосіб А. Бондар викривав вороже ставлення частини громадян України до українського націоналізму. Як він вважає, у них просто є інша альтернатива, а саме – російський націоналізм. Вони ніколи не визнаватимуть це, однак для них більш прийнятно триматися в колі «московсько-петербурзьких інтересів» й ізолюватися від української культури. Будь-які спроби поширення впливу української мови і культури вони сприймають як звуження власних інтересів і прав, які не називають національними, але саме такими вони і є. Усе українське – для них загрозове, страхітливе і потенційно небезпечне (Бондар, 2017).

Публіцист Олег Романчук у 2017 р. негативно поставився до ідеї, висунутої одним із українських журналістів (вочевидь йдеться про Андрія Куркова), «привласнити російську мову», оголосити її надбанням України, сформувати інститут російської мови та здійснити кодифікацію українського варіанту цієї мови. На думку публіциста, не можна вимагати толерантності до мови агресора в умовах війни і загибелі українських вояків, використання цієї мови в інформаційній війні проти України (Романчук, 2017). Однак, треба відзначити, що ідея А. Куркова продовжувала функціонувати в медійному просторі й у 2021 р. потрапила до промови Президента України Володимира Зеленського, який наголосив, що, оскільки російською мовою розмовляють багато українців, то її «ми не дамо приватизувати і нікому не подаруємо» (Нікому не дамо приватизувати, 2021).

Українські ЗМІ неодноразово розкривали скандальні випадки паплюження української мови. Так, на початку 2021 р. з'явилися публікації і телевізійні сюжети про антиукраїнські висловлювання Євгенії Більченко, викладачки Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (Шевченко, 2021). Вона назвала закон про функціонування української мови як державної «опухлим лімфовузлом», а Україну – «американською колонією». Незабаром з'явилося повідомлення про її відсторонення від викладання у ЗВО, а згодом і звільнення (Поперечна, 2021).

Увага ЗМІ була прикута й до випадків порушення державними чиновниками української мови. Для прикладу, телевізійна служба новин каналу «1+1» у березні 2021 р. повідомила про використання російської мови державним службовцем Олександром Арестовичем, який виконував обов'язки речника української делегації в Тристоронній контактній групі. З цього приводу депутат Львівської міської ради Євген Бойко звернувся до мовного омбудсмена з проханням дати правову оцінку такій поведінці державного службовця (Депутат зі Львова, 2021). Вочевидь, це питання не оминуло увагу політиків. Президент В. Зеленський в одному з коментарів для медійників висловив думку, що державна мова в Україні достатньо захищена, а усі, хто порушують мовне питання, – розколюють суспільство (Курило, 2021).

Висновки. Отже, мовне питання загалом та мовна політика української влади зокрема часто слугувала предметом аналізу журналістів, письменників-публіцистів, громадських діячів. Їхню увагу особливо привертало питання мовної політики в Україні, дискусії і суперечки з приводу оновлення мовного законодавства (мовні квоти на телебаченні і радіо, мовні статті у законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», обговорення норм закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»). В українських ЗМІ неодноразово піднімалося питання «другорядності» української мови в Україні, описувалася історія мовного законодавства в Україні. Значну увагу українських мас-медіа викликали громадські активісти, які виступали на захист української мови (зокрема, С. Літинський). Одним із напрямів презентації питань важливості української мови у вітчизняних мас-медіа стали розповіді про іноземців, які опанували українську мову. У роки російсько-української війни актуалізувалося питання національно-культурного, зокрема й мовного травматичного досвіду українців, які виростили в російськомовному середовищі. Статті-блоги низки вчених і письменників спрямовувалися на деконструкцію аргументів проросійських політичних сил і «громадських активістів» щодо неактуальності змін у мовній політиці. Крім того, українські ЗМІ неодноразово розкривали скандальні випадки паплюження української мови, порушення державними чиновниками вимог законодавства щодо функціонування української мови. Зазначені проблемно-тематичні аспекти виступають макроструктурними компонентами мовної проблематики в українському медійному дискурсі у роки сучасної російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Барчук, М. (2017). Про мовну психотравму і українське гетто. Українська журналістка заступилася за Олега Скрипку. *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28448867.html>

Бондар, А. (2017). Нація і мова. Українське для них чуже, їхня замаскована альтернатива – російський націоналізм. *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28641834.html>

Василенко, С. (2017). Олег Скрипка: Для людей, які не можуть вивчити мову, треба створити гетто. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/04/20/223718/>

Галів, М., Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 47–73. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164>

Депутат зі Львова. (2021). Депутат зі Львова поскаржився на Арестовича мовному омбудсмену. *TCH*. URL: <https://lviv.tsn.ua/poslav-na-cherez-prohannypisati-ukrayinskoju-deputat-z-lvova-poskarzhivsya-na-arestovicha-movnomu-ombudsmenu-1746067.html>

Забужко, О. (2017). Діти гетто. URL: <https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko/posts/10155208475388953/>

Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian]

Курило, А. (2020). Маніпуляції президентів і бенефіс КСУ: як в Україні майже 30 років триває мовне протистояння. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/velikiy-element-politichnoyi-gri-movne-pitannya-v-ukrayini-vid-kravchuka-do-zelenskogo-1587364.html>

Курило, А. (2021). Зеленський заявив, що ті, хто порушують мовне питання, «хочуть хайпанути». *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/zelenskiy-zayaviv-scho-ti-htopogushuyut-movne-pitannya-hochut-haipanuti-1740682.html>

Любка, А. (2017). Тест на державність для політиків. Битва за українську мову. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28706468.html>

На мовному фронті без змін (2016). На мовному фронті без змін. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/politics/na-movnomu-fronti-bez-zmin-642648.html>

Нікому не дамо приватизувати. (2021). «Нікому не дамо приватизувати російську мову» – Зеленський. *BBC Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55955042>

Носков, Я. (2019). Італієць тримає у Запоріжжі ресторан, де клієнтів обслуговують лише українською мовою. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/italiyec-trimaye-u-zaporizhzh-restoran-de-kliyentiv-obslugovuyut-lishe-ukrayinskoju-movoyu-1336188.html>

Палій, Н. (2015). За мову без мантр і кулаків. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/analitika/za-movu-bez-mantr-i-kulakiv-455373.html>

Поперечна, Д. (2021). Викладачку, яка назвала закон про мову «поухлим лімфовузлом», відсторонили від викладання. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/02/8/243883/>

Романчук, О. (2017). Коли українська мова стане державною не лише за статусом, а й за функцією? *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/digest/koli-ukrajinska-mova-stane-derzhavnoyu-ne-lishe-za-statusom-a-y-za-funkcijeyu-439402.html>

Терещук, Г. (2017). Мовний супермен Святослав Літинський: мовний кордон сильніший від військового. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28536297.html>

Трач, Н. (2016) Правила мовного руху. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/politics/pravila-movnogo-ruhu-807300.html>

Шевченко, Ю. (2021). «Біжить звідси, тут – дно дна»: що наговорила про Україну скандальна викладачка Драгоманова Більченко. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/bizhit-zvidsi-tut-dno-dna-scho-nagovorila-pro-ukrayinu-skandalna-vikladachka-dragomanova-bilchenko-1715197.html>

Яценко, В. (2017). Кореянка вивчила українську. Її дивують російськомовні чиновники України. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28410076.html>

Arel, D. (2017). Language, Status, and State Loyalty in Ukraine. *Harvard Ukrainian Studies*, 35(1/4), 233–263. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983543> [in English]

Azhniuk, B. (2017). Ukrainian Language Legislation and the National Crisis. *Harvard Ukrainian Studies*, 35 (1/4), 311–329. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983546> [in English]

Besters-Dilger, J. (2007). The Ukrainian Language in Education and Mass Media. *Harvard Ukrainian Studies*, 29 (1/4), 257–293. URL: <http://www.jstor.org/stable/41304508> [in English]

Bilaniuk, L. (2017). Purism and Pluralism: Language Use Trends in Popular Culture in Ukraine since Independence. *Harvard Ukrainian Studies*, 35 (1/4), 293–309. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983545> [in English]

Dvorianyn, P., & Teliachyi, Yu. (2024). War and Language: Language Policy Issues of Ukraine in Domestic Mass Media Discourse (2014 – 2022). *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 33, 239–252. DOI: 10.24919/2519-058X.33.317463 [in English]

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281–297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14> [in English]

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2023). Education between «class» and «nation»: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139. DOI: <https://doi.org/10.31648/ep.9671> [in English]

Pnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 31, 218 – 237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344 [in English]

Kiss, N. (2020). «Language matters»: Language Activism in Contemporary Ukraine. In A. Jašina-Schäfer & M. Wingender (Eds.), *Kulturelle Kontakt- und Konfliktzonen im östlichen Europa: Abschlusskonferenz des gleichnamigen thematischen Netzwerks in Gießen (1. und 2. Dezember 2016)*, (pp. 105–124). Harrassowitz Verlag. URL: <http://www.jstor.org/stable/jj.2225681.11> [in English]

Kulyk, V. (2017). Language Attitudes in Independent Ukraine: Differentiation and Evolution. *Harvard Ukrainian Studies*, 35 (1/4), 265–292. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983544> [in English]

Telvak, V., & Pnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552 [in English]

REFERENCES

Barchuk, M. (2017). Pro movnu psykhotravmu i ukrainske getto. *Ukrainska zhurnalistka zastupylasia za Oleha Skrypku* [On language trauma and the Ukrainian ghetto. A Ukrainian journalist stood up for Oleg Skrypka]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28448867.html> [in Ukrainian]

Bondar, A. (2017). Natsiia i mova. *Ukrainske dlia nykh chuzhe, yikhnia zamaskovana alternatyva – rosiiskyi natsionalizm* [Nation and language. Ukrainian is alien to them, their disguised alternative is Russian nationalism]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28641834.html> [in Ukrainian]

Vasylenko, S. (2017). Oleh Skrypka: Dlia liudei, yaki ne mozhut vyvchyty movu, treba stvoryty hetto [Oleg Skrypka: For people who cannot learn the language, a ghetto should be created]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.ppravda.com.ua/culture/2017/04/20/223718/> [in Ukrainian]

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohrafichniy diskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023): the Ukrainian historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia–Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 13/55*, 47–73. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283164> [in Ukrainian].

Deputat zi Lvova. (2021). Deputat zi Lvova poskarzhivsya na Arestovycha movnomu ombudsmenu [A deputy from Lviv complained about Arestovych to the language ombudsman]. *TSN*. URL: <https://lviv.tsn.ua/poslav-na-cherез-prohannya-pisati-ukrayinskoyu-deputat-z-lvova-poskarzhivsya-na-arestovycha-movnomu-ombudsmenu-1746067.html> [in Ukrainian]

Zabuzhko, O. (2017). Dity hetto [Children of the ghetto]. URL: <https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko/posts/10155208475388953/> [in Ukrainian]

Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 5*, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian]

Kurylo, A. (2020). Manipuliatsii prezydentiv i benefis KSU: yak v Ukraini maizhe 30 rokiv tryvaie movne protystoiannia [Manipulations of presidents and the benefit of the Constitutional Court of Ukraine: how the language confrontation has been going on in Ukraine for almost 30 years]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/velikiy-element-politichnoyi-gri-movne-pitannya-v-ukrayini-vid-kravchuka-do-zelenskogo-1587364.html> [in Ukrainian]

Kurylo, A. (2021). Zelenskyi zaiavyv, shcho ti, khto porushuiut movne pytannia, «khochut khaipanuty» [Zelensky said that those who raise the language issue «want to hype»]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/zelenskiy-zayaviv-scho-ti-hto-porushuyut-movne-pitannya-hochut-haypanuti-1740682.html> [in Ukrainian]

Liubka, A. (2017). Test na derzhavnist dlia politykiv. Bytva za ukrainsku movu [Statehood test for politicians. The battle for the Ukrainian language]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28706468.html> [in Ukrainian]

Na movnomu fronti bez zmin. (2016). Na movnomu fronti bez zmin [On the language front without changes]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/politics/na-movnomu-fronti-bez-zmin-642648.html> [in Ukrainian]

Nikomu ne damo pryvatyzuvaty. (2021). «Nikomu ne damo pryvatyzuvaty rosiisku movu» – Zelenskyi [«We will not let anyone privatize the Russian language» – Zelensky]. *BBC Ukraina – BBC Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55955042> [in Ukrainian]

Noskov, Ya. (2019). Italiets trymaie u Zaporizhzhii restoran, de kliientiv obsluhovuiut lyshe ukrainskoiu movoiu [An Italian runs a restaurant in Zaporizhia where customers are served only in Ukrainian]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/italiyec-trimaye-u-zaporizhzhii-restoran-de-kliientiv-obslugovuyut-lishe-ukrayinskoyu-movoyu-1336188.html> [in Ukrainian]

Palii, N. (2015). Za movu bez mantr i kulakiv [For a language without mantras and fists]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/analitika/za-movu-bez-mantr-i-kulakiv-455373.html> [in Ukrainian]

Poperechna, D. (2021). Vykladachku, yaka nazvala zakon pro movu «opukhlym limfovuzlom», vidstoronyly vid vykladannia [A teacher who called the law on language a «swollen lymph node» was suspended from teaching]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/02/8/243883/?> [in Ukrainian]

Romanchuk, O. (2017). Koly ukrainska mova stane derzhavnoiu ne lyshe za statusom, a y za funktsiieiu? [When will the Ukrainian language become the state language not only in status, but also in function?]. *Hlavkom*. URL: <https://glavcom.ua/digest/koli-ukrajinska-mova-stane-derzhavnoiu-ne-lishe-za-statusom-a-y-za-funkcijeyu-439402.html> [in Ukrainian]

Tereshchuk, H. (2017). Movnyi supermen Svyatoslav Litynskyi: movnyi kordon sylnishyi vid viiskovoho [Language Superman Svyatoslav Litynsky: The Language Border is Stronger than the Military Border]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28536297.html> [in Ukrainian]

Trach, N. (2016) Pravyly movnoho rukhu [Rules of Language Movement]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/politics/pravyly-movnoho-ruhu-807300.html>

Shevchenko, Yu. (2021). «Bizhit zvidsy, tut – dno dna»: shcho nahovoryla pro Ukrainu skandalna vykladachka Drahomanova Bilchenko [«Run from here, here is the bottom of the bottom»: what the scandalous teacher Drahomanova Bilchenko said about Ukraine]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/bizhit-zvidsi-tut-dno-dna-scho-nagovorila-pro-ukrayinu-skandalna-vykladachka-dragomanova-bilchenko-1715197.html> [in Ukrainian]

Yatsenko, V. (2017). Koreianka vvychyla ukrainsku. Yii dyvuiut rosiiskomovni chynovnyky Ukrainy [Korean woman learned Ukrainian. She is surprised by Russian-speaking officials of Ukraine]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28410076.html> [in Ukrainian]

Arel, D. (2017). Language, Status, and State Loyalty in Ukraine. *Harvard Ukrainian Studies*, 35(1/4), 233–263. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983543> [in English]

Azhniuk, B. (2017). Ukrainian Language Legislation and the National Crisis. *Harvard Ukrainian Studies*, 35 (1/4), 311–329. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983546> [in English]

Besters-Dilger, J. (2007). The Ukrainian Language in Education and Mass Media. *Harvard Ukrainian Studies*, 29 (1/4), 257–293. URL: <http://www.jstor.org/stable/41304508> [in English]

Bilaniuk, L. (2017). Purism and Pluralism: Language Use Trends in Popular Culture in Ukraine since Independence. *Harvard Ukrainian Studies*, 35 (1/4), 293–309. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983545> [in English]

Dvorianyn, P., & Teliachyi, Yu. (2024). War and Language: Language Policy Issues of Ukraine in Domestic Mass Media Discourse (2014 – 2022). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 33, 239–252. DOI: 10.24919/2519-058X.33.317463 [in English]

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281–297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14> [in English]

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Education between «class» and «nation»: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s). *Echa Przeszlosci*, 24 (2), 123–139. DOI: <https://doi.org/10.31648/ep.9671> [in English]

Ilnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 31, 218–237. Doi: 10.24919/2519-058X.31.306344 [in English]

Kiss, N. (2020). «Language matters»: Language Activism in Contemporary Ukraine. In A. Jašina-Schäfer & M. Wingender (Eds.), *Kulturelle Kontakt- und Konfliktzonen im östlichen Europa: Abschlusskonferenz des gleichnamigen thematischen Netzwerks in Gießen (1. und 2. Dezember 2016)*, (pp. 105–124). Harrassowitz Verlag. URL: <http://www.jstor.org/stable/jj.2225681.11> [in English]

Kulyk, V. (2017). Language Attitudes in Independent Ukraine: Differentiation and Evolution. *Harvard Ukrainian Studies*, 35 (1/4), 265–292. URL: <http://www.jstor.org/stable/44983544> [in English]

Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552 [in English]

*Стаття надійшла до редакції 29 березня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.*

УДК [929.52(477)(092):347.67»15»]:930(477)(092)
DOI 10.69550/3041-1467.5.319879

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: 0000-0001-7068-3124

ResearcherID: F-3855-2018

Scopus ID: 57212151942

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Галів, М. (2024). Студенти Михайла Грушевського: нова джерелознавча студія. *Axis Europae*, 5, 119–127. doi: 10.69550/3041-1467.5.319879

Bibliographic Description of the Article: Haliv, M. (2024). Studenty Mykhaila Hrushevskoho: nova dzhereloznavcha studiia [Students of Mykhailo Hrushevsky: a new source study]. *Axis Europae*, 5, 119–127. doi: 10.69550/3041-1467.5.319879 [in Ukrainian].

**СТУДЕНТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО:
НОВА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА СТУДІЯ**

(рецензія на: Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету / упоряд. В. Тельвак, В. Качмар, С. Журавльов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 358 с.)

Анотація. Мета статті – представити результати рецензування та історіографічного й джерелознавчого аналізу нової праці науковців-істориків Віталія Тельвака, Володимира Качмара, Святослава Журавльова, присвяченої студентам Львівського університету кінця XIX – початку XX ст., які слухали лекції та практикувалися у науковому семінарії професора Михайла Грушевського. Рецензована праця, безумовно, є вагомим здобутком у джерелознавчій площині грушевськознавства й загалом історичного українознавства. Упорядники змогли опрацювати велетенський масив університетського архіву, частина якого зберігається в Державному архіві Львівської області. Їм вдалося виявити й укласти перелік студентів Львівського університету, які впродовж 1894 – 1914 рр. записувалися і відвідували навчальні дисципліни та науковий семінар М. Грушевського. Окрім археографічної цінності, рецензована книга має й важливе значення як біографічний довідник до історії суспільно-політичного і культурно-освітнього життя Галичини кінця XIX – початку XX ст., оскільки містить тисячі імен студентів, які згодом стали відомими або менш відомими діячами у різних сферах суспільного життя. Безумовно, усі вони були учнями М. Грушевського, хоч інтелектуальні та ціннісні інспірації їхнього вчителя по-різному сприймалися: хтось ставав палким послідовником та прихильником наукових (і не тільки) ідей видатного

історика, а хтось критично або ж негативно ставився до тез ученого. Цінною ця праця буде й для істориків-краснавиців, які зможуть привідкрити сторінки біографії багатьох активних діячів чи не кожного повіту Східної Галичини першої половини ХХ ст.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Львівський університет, студенти, науковий семінар, освітній процес, історична школа, джерелознавство.

STUDENTS OF MYKHAILO HRUSHEVSKY: A NEW SOURCE STUDY

(review on: *Catalog of students of Mykhailo Hrushevsky at Lviv University* / Compiled by V. Telvak, V. Kachmar, S. Zhuravlev. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2023. 358 p.)

Abstract. *The purpose of the article is to present the results of the review and historiographical and source analysis of the new work by Vitaliy Telvak, Volodymyr Kachmar, Sviatovlav Zhuravlev, dedicated to students of Lviv University of the late 19th – early 20th centuries who attended lectures and practiced in the scientific seminary of Professor Mykhailo Hrushevsky. The reviewed work is undoubtedly a significant achievement in the source study area of Hrushevsky studies and Ukrainian studies in general. The compilers were able to process a huge array of university archives, part of which is stored in the State Archives of Lviv Region. They managed to identify and compile a list of Lviv University students who, during 1894 – 1914, enrolled in and attended M. Hrushevsky's academic disciplines and scientific seminar. In addition to its archeographic value, the reviewed book is also of great importance as a biographical guide to the history of the socio-political and cultural-educational life of Galicia in the late 19th – early 20th centuries, as it contains thousands of names of students who later became famous or less famous figures in various spheres of public life. Of course, they were all students of M. Hrushevsky, although the intellectual and value inspirations of their teacher were perceived differently: someone became an ardent follower and supporter of the scientific (and not only) ideas of the outstanding historian, while someone was critical or negative about the theses of the scientist. This work will also be valuable for historians and local historians, who will be able to open the pages of the biography of many active figures of almost every county of Eastern Galicia in the first half of the 20th century.*

Key words: *Mykhailo Hrushevsky, Lviv University, students, scientific seminar, educational process, historical school, source studies.*

Нещодавно у видавництві Львівського національного університету імені Івана Франка побачила світ надзвичайно цікава з погляду українознавства загалом і грушевськознавства зокрема праця про каталог студентів Михайла Грушевського, які навчалися на філософському, правничому, теологічному та медичному факультетах протягом 1894 – 1914 рр. Упорядниками книги виступили знані у науковому світі дослідники-грушевськознавці професори Віталій Тельвак, Володимир Качмар, доцент Святослав Журавльов.

Книга споряджена вступною статею ректора Львівського університету професора Володимира Мельника «Історична школа Михайла Грушевського у Львівському університеті», в якій окреслено вагому роль видатного історика як науковця і викладача зазначеного закладу вищої освіти. В. Мельник вказав на завдання і напрями науково-дослідницької діяльності М. Грушевського, сформульовані, зокрема в інавгураційній

лекції молодого професора, виголошеній 12 жовтня 1894 р. Також коротко окреслив методологічну основу школи М. Грушевського, виокремивши у такі складові: наукові здобутки і дослідницькі настанови Володимира Антоновича; сучасні підходи європейських учених, уведені до наукового дискурсу наприкінці XIX – на початку XX ст., дослідницька традиція історичної школи Ксаверія Ліске, що сформувалася у Львівському університеті в останній третині XIX ст. (Каталог, 2023, с. 4–5).

Крім того, В. Мельник відзначив унікальну роль історичної школи М. Грушевського для розвитку науки, вказав на особливе місце у підготовці студентів-істориків семінарів-вправ, які проводив учений, назвав найвідоміших учнів професора – випускників Львівського університету: Івана Крип'якевича, Степана Томашівського, Івана Кревецького, Івана Джиджору, Мирона Кордубу, Омеляна Терлецького та ін. Цілком слушно автор вступної статті наголосив на тому, що представники історичної школи М. Грушевського у Львівському університеті відстоювали політичні, національні та культурні гасла, вплили у суспільно-політичні процеси краю та України першої половини XX ст., стали натхненниками національно-визвольних рухів (Каталог, 2023, с. 6).

Кількісну динаміку, етнічний і гендерний склад, дидактичні преференції студентської аудиторії Михайла Грушевського розкрито у ширшій ввідній статті Віталія Тельвака та Володимира Качмара. Передусім автори наголосили на тому, що навіть найбільш досліджений період біографії М. Грушевського, яким є його двадцятирічна діяльність у Львові, досі сповнений малознаних сюжетів, а також стереотипних трактувань певних аспектів життя видатного вченого. Серед останніх, зокрема, думка про непопулярність Грушевського-викладача серед львівського студентства, низька відвідуваність його лекцій і семінарів. Забігаючи наперед, відзначимо, що цей міф доволі повно спростовано рецензованою книгою, де представлено деканатські каталоги студентів Львівського університету, які обирали навчальні дисципліни українського історика і записувалися на них.

Згідно з підрахунками упорядників книги, упродовж 20-ти років праці М. Грушевського у Львівському університеті його лекції відвідали 504 студенти філософського факультету. Кожного семестру на навчальні дисципліни професора записувалися 20 – 40 студентів-філософів, що складало від 4 до 7 % здобувачів освіти філософського факультету. На перший погляд, це небагато, але важливо брати до уваги декілька обставин: 1) на філософському факультеті навчалися не лише майбутні історики, але і філологи, філософи, фармацевти та ін.; 2) для з'ясування кількісної «ваги» студентської аудиторії М. Грушевського доцільно було б порівняти її з чисельністю студентів в інших професорів філософського факультету (проте такі дослідження наразі, не проводилися); 3) кафедра М. Грушевського була додатковою історичною кафедрою, а значить її навчальні дисципліни не належали до обов'язкових (Каталог, 2023, с. 10–11). Будучи вибірковими, ці дисципліни, говорячи сучасною мовою, складали «індивідуальну освітню траєкторію» студента, проте на той час вони не зараховувалися до обов'язкового мінімуму навчальних годин, які впродовж тижня мав відвідати кожен здобувач вищої освіти.

Аналіз динаміки наповнюваності студентської аудиторії М. Грушевського дав змогу упорядникам дійти висновку, що у 1894 – 1900 рр. кількість студентів-філософів на заняттях в українського історика зменшувалася, а з 1902 рр. постійно зростала, сягнувши напередодні Першої світової війни більше сотні осіб. Найменша кількість студентів (5 осіб) зафіксована у каталогах 1901 – 1902 н. р., що було пов'язано зі сецесією студентів-українців, які покинули Львівський університет на знак протесту проти

інтенсивної полонізації своєї alma mater. Зменшилася кількість студентів М. Грушевського і в зимовому семестрі 1910 – 1911 н. р., коли через студентські заворушення, спричинені вбивством Адама Коцка, чимало здобувачів освіти призупинили навчання (Каталог, 2023, с. 12–13).

Опрацьовані каталоги розширили уявлення дослідників про перелік навчальних дисциплін, які М. Грушевський пропонував студентам. Упродовж усього часу праці у Львівському університеті він викладав за періодами курси історії України та Східної Європи від найдавніших часів до ранньомодерної доби включно. Найчастіше студенти записувалися на курс «Вибрані питання з історії Східної Європи». Крім того, вчений викладав чимало спецкурсів: «Історія устрою і побуту Великого Новгороду», «Історіографія руська, період давній», «Огляд джерел до історії Руси XII – XIII ст.», «Великий рух народів», «Історія Криму XIII – XVII в.», «Економічне і культурне життя українсько-руських земель», «Українсько-руська палеографія», «З історії Східної Європи XVI – XVII ст.», «Церковні відносини Східної Європи», «Суспільно-політичні і економічні відносини українсько-руських земель» та інші (Каталог, 2023, с. 15, 59, 61). Деякі студенти записувалися лише на один курс протягом семестру, інші обирали всі дисципліни вдатного історика й відвідували їх упродовж кількох років навчання. Крім того, частина студентів відвідували науковий семінар «Історичні вправи», який вів автор «Історії України-Руси».

Аналізуючи каталоги найбільш чисельного щодо студентів правничого факультету, В. Тельвак, В. Качмар і С. Журавльов встановили: заняття М. Грушевського за 20 років його праці у Львівському університеті відвідали 3490 студентів-правників, обравши його як свого викладача сумарно 4230 разів. У 1910 – 1911 н. р. приблизно 13 % студентів правничого факультету відвідували навчальні дисципліни українського історика. Найбільша кількість студентів-правників записалися на заняття до М. Грушевського у літньому семестрі 1911 – 1912 н. р. – 485 осіб, що у декілька разів перевищувало чисельність студентів-філософів, які обирали дисципліни історика. Більшість студентів правників обирали курс з історії Східної Європи, а деякі записувалися на історичний семінар ученого.

Значно менше записувалися на навчальні дисципліни М. Грушевського студенти теологічного факультету. Як зауважують упорядники, студенти-теологи не мали права без дозволу ректора або ж церковних властей вивчати позафакультетські курси. Проблемою є те, що частина каталогів цього факультету не дійшла до нашого часу, збереглася лише документація за 1906 – 1914 рр. На її основі встановлено імена та прізвища 13 студентів-теологів, які записалися на навчальні дисципліни М. Грушевського (Каталог, 2023, с. 20, 354–355). Однак навіть ці обмежені дані дали змогу В. Тельваку і В. Качмару поставити під сумнів поширену у діаспорному грушевськознавстві думку про значну популярність викладів українського професора серед студентів-теологів.

Ще меншу кількість слухачів М. Грушевський міг отримати з-поміж студентів медичного факультету, який було відновлено у Львівському університеті 1894 р. Це пояснюється як професійною специфікою самого факультету, так і тим, що його студентський контингент був найменший порівняно з іншими факультетами. Відповідно до каталогів цього факультету, від 1894 до 1914 рр. на виклади М. Грушевського записалися лише чотири студенти, які сім разів обирали його курси (Каталог, 2023, с. 20, 356–357).

Узагальнюючи здобуту на основі джерельної евристики інформацію, упорядники реконструювали студентську аудиторію М. Грушевського в загальноуніверситетському вимірі. Вони встановили, що упродовж 20 років науково-педагогічної праці вченого

4005 студентів записувалося на вивчення дисциплін українського історика, обравши їх сумарно 5436 разів. Серед вихованців історика домінували українці (3472 особи, або 86,6 %), відтак євреї (290 осіб, або 7,3 %) і поляки (229 осіб, або 5,7 %). Серед студентів інших національностей були шість росіян, чотири німці, два чехи, один білорус і один словенець. Гендерну більшість склали чоловіки (3953 особи, або 98,7 %), а жінок налічувалося 51 особа (1,3 %). Усі жінки, які навчалися у М. Грушевського, студіювали на філософському факультеті. На 1913 – 1914 н. р. у Львівському університеті навчався 5871 студент, з них 768 студентів упродовж двох семестрів цього року обирали навчальні дисципліни видатного українського історика, що складало 13 % від загальної кількості здобувачів університетської освіти (Каталог, 2023, с. 20–21). Безумовно, це доволі серйозний показник популярності Грушевського-викладача.

З приводу підрахунку етнічної належності студентів М. Грушевського упорядники вказують на те, що від зимового семестру 1909 – 1910 н. р. у каталогах перестали зазначати етнічне походження здобувачів освіти, подаючи замість цього їхню рідну мову. Тож упорядникам довелося встановлювати національність студентів за поданими даними стосовно рідної мови: української (руської), польської, німецької тощо. Щоправда, студенти-євреї вказували польську, німецьку, зрідка українську мову як рідну, тож у цьому випадку довелося враховувати не мову, а релігійний критерій для визначення національної належності студентів (Каталог, 2023, с. 13–14). Однак незрозуміло, чому студента-правника Озію Маєра потрактовано як українця (Каталог, 2023, с. 146).

На жаль, В. Тельвак, В. Качмар та С. Журавльов не знайшли відповіді на питання, чому прізвище М. Грушевського у каталогах неодноразово було перекреслене. Вони висунули декілька припущень для пояснення цього факту: 1) відмова студента від відвідування навчальної дисципліни; 2) відсутність викладача у певному семестрі, оскільки М. Грушевський брав тривалі наукові відрядження і відкликав викладання своїх курсів; 3) дисциплінарні моменти, пов'язані з відрахуванням студента за певні провини (щоправда, виникає питання чому тоді викреслювалося прізвище викладача). Дослідники зауважили: ця проблема потребує додаткового розв'язання в загальному контексті дослідження практик університетської бюрократії того часу (Каталог, 2023, с. 22). На нашу думку, найбільш вірогідним є перше припущення, що змушує до коригування встановленої упорядниками кількості студентів М. Грушевського. До цієї думки, схоже, схиляються й самі упорядники, бо зуміли підрахувати кількість таких закреслень (910), що складало шосту частину від загальної кількості зголошень (5436) на дисципліни видатного історика.

Як і В. Мельник, упорядники акцентували на іменах студентів, які раніше не завжди упали в око дослідникам. Так, серед студентів М. Грушевського вони називають ідеолога українського націоналізму Дмитра Донцова, Провідника УВО та ОУН Євгена Коновальця, полковників армії УНР Романа Дашкевича і Василя Дідушка, голови уряду ЗУНР Сидора Голубовича, державного секретаря військових справ ЗУНР Дмитра Вітовського, президента Руської народної республіки лемків Ярослава Качмарчика, одного з лідерів українського студентського руху Адама Коцка (Каталог, 2023, с. 23).

До цих імен додамо й відомого публіциста та державного секретаря закордонних справ ЗУНР Василя Панейка (Каталог, 2023, с. 129), правника і чільного діяча Союзу українських адвокатів Олександра Надрагу (Каталог, 2023, с. 129, 134; Kurylyshyn & Haliv, 2024), голову Земельного іпотечного банку Теодора Олесницького (Каталог, 2023, с. 134), правника і люблінського воєводу Станіслава Фелікса Брилу (Каталог, 2023, с. 138), лідера УНДО Василя Мудрого (Каталог, 2023, с. 108), педагога Євгена Жарського

(Каталог, 2023, с. 124), письменника і педагога Василя Пачовського (Каталог, 2023, с. 51, 55), митців Левка Лепкого (Каталог, 2023, с. 205, 252) і Нестора Нижанківського (Каталог, 2023, с. 302), правника, громадського діяча Омеляна Пацлавського (Каталог, 2023, с. 209, 233, 257, 303, 325), редактора Івана Белея (Каталог, 2023, с. 216) тощо.

Серед студенток, які записувалися у різний час на заняття до М. Грушевського, упорядники зауважили відомих згодом військових, громадських, культурних, освітніх діячок Олену Степанів, Анастасію Грінченко, Дарію Шухевич, Олену Охримович, Варвару Літинську, Євстахію Тишинську. Вказали упорядники і на імена відомих польських істориків Адама Шельонговського, Наталії Гонсьоровської, Теофіля Еміля Модельського, знаного інтелектуала Леопольда Ленарда, білоруської поетеси і громадської діячки Алоїзи Пашкевич (Каталог, 2023, с. 23–24). До когорти відомих українок – студенток М. Грушевського додамо й Олену Федак, доньку знаного українського адвоката і громадсько-політичного діяча Степана Федака, згодом активну діячку «Союзу українок», провідну членкиню УНДО. У 1912 – 1913 н. р. вона студіювала курс «Вибрані питання з історії Східної Європи», у 1913 – 1914 н.р. – дисципліни «Хмельниччина», «Вибрані питання з історії Київської держави в X – XI вв.» (Каталог, 2023, с. 98, 102, 106, 109).

Погоджуємося з думкою В. Тельвака і В. Качмара, які підкреслили важливість студентських каталогів Львівського університету як історичного джерела з огляду на можливість відкласти на бік емоційно-спекулятивну складову питання студентської аудиторії М. Грушевського, надавши йому фактологічне підґрунтя. Завдяки цим документам автор «Історії України-Руси» постає перед нами авторитетним і затребуваним представником академічної корпорації Львівського університету (Каталог, 2023, с. 24).

У рецензованій монографії уміщено й «Археографічну передмову» (автори – В. Тельвак та С. Журавльов), хоч деякі археографічні аспекти опрацювання та публікації каталогів були представлені у попередньому підрозділі книги. Цього разу автори вказали на найважливіші складові опрацьованих джерел, окреслених у каталогах: прізвище та ім'я студентів (причому щодо неукраїнських студентів вказано й оригінальні варіанти запису прізвищ), дати народження, назви вибраних навчальних дисциплін. При цьому В. Тельвак і С. Журавльов уважають опубліковані матеріали першим кроком до комплексної реалізації й досі малознаної проблеми: дослідження науково-педагогічної праці М. Грушевського у 1894 – 1914 рр. (Каталог, 2023, с. 25–26).

Опрацьовані упорядниками томи каталогів філософського, правничого, теологічного і медичного факультетів подані за навчальними роками і семестрами (зимовим і літнім), за формами навчання (зокрема щодо 1911 – 1912 н.р.; студенти звичайні та надзвичайні) і за абеткою. Абетковий принцип особливо сприятиме дослідникам у пошуку тих чи тих прізвищ, зважаючи на те, що в книзі немає іменного покажчика.

Серед поданих у каталогах прізвищ студентів відзначимо тих, які згодом пов'яжуть своє життя з Дрогобиччиною. Так, студент філософського факультету Михайло Бараник у 1908 – 1909 н.р. записався до М. Грушевського на спецкурс «Українська козаччина», в 1909 – 1910 н. р. – «Україна в другій чверті XVII ст.» і «3 історії Східної Європи в XVII ст.», у літньому семестрі 1911 – 1912 н. р. – «3 історії Східної Європи. Часи Володимира Великого», у 1912 – 1913 н. р. – «Хмельниччина» (Каталог, 2023, с. 77, 81, 83, 92, 95, 99). Згодом М. Бараник став гімназійним професором і тривалий час у Дрогобичі очолював гімназію УПТ «Рідна школа» (1931 – 1939) та Державну гімназію з українською мовою навчання (1941 – 1944) (Сольчаник, 1973, с. 461).

Студент філософського факультету Іван Чмола у 1912 – 1913 н.р. записався на «Вибрані питання з історії Східної Європи» та «Історичні вправи» М. Грушевського

(Каталог, 2023, с. 99, 103). У літньому семестрі 1913 – 1914 н. р. він обрав два лекційні курси («Велике князівство Литовське в XIV – XVI вв.», «Вибрані питання з історії Київської держави в X – XI вв.») та науковий семінар «Історичні вправи» (проте, в каталозі цього разу прізвище М. Грушевського було закреслено) (Каталог, 2023, с. 110). Пізніше І. Чмола став відомим військовим діячем, старшиною Армії УНР у ранзі полковника, одним із лідерів Пласту. У 1930-х рр. мешкав у Дрогобичі, де вчителював в українській приватній гімназії ім. Івана Франка УПТ «Рідна Школа», у червні 1941 р. був закатований більшовиками (Науменко, 2013).

У зимовому семестрі 1903 – 1904 н. р. студент-правник Степан Вітвицький записався на курс «Вибрані питання з історії Східної Європи» (Каталог, 2023, с. 126). Згодом він став відомим адвокатом, громадсько-політичним діячем, Президентом УНР на еміграції. У міжвоєнний період жив і працював у Дрогобичі, очолюючи філію Товариства «Просвіта» (Пацлавський, 1973; Модрич, 1978). У добу ЗУНР в Дрогобицькій державній гімназії деякий час працював Євген Форостина, згодом знаний український педагог, керівник Музичного інституту ім. М. Лисенка в Стрию та державної гімназії у Ярославі (Галів, Дубина, 2021, с. 653). У 1903 – 1907 рр. він як студент філософського факультету Львівського університету майже щосеместру обирав дисципліни М. Грушевського, зокрема й науковий семінар «Історичні вправи» (Каталог, 2023, с. 52, 56, 60, 64, 67 – 68, 71).

Записувалися на студії до М. Грушевського й такі вихідці з Дрогобиччини як майбутній державний секретар внутрішніх справ ЗУНР Іван Макух і майбутній провідник ОУН Андрій Мельник. Перший, будучи студентом правничого факультету, у 1896 – 1897 н. р. записався на «Курс історії Руси» і «Великий рух народів» (Каталог, 2023, с. 117). Другий, як студент філософського факультету, у літньому семестрі 1911 – 1912 н. р. слухав курси: «З історії Східної Європи. Часи Володимира Великого», «Україна в середині XVII ст.» (Каталог, 2023, с. 93). Знаний у Дрогобичі громадсько-політичний діяч і суддя Володимир Кобрин також у студентські роки був студентом М. Грушевського, вивчаючи в зимовому семестрі 1899 – 1900 н. р. дисципліну «Устрій і культура руських земель» (Каталог, 2023, с. 121). Дрогобицьке походження, мабуть, мали студенти Іван Мацюрак і Олексій Коссака, котрі на початку XX ст. також слухали виклади професора.

Студент-правник Йосип (Осип, Юзеф) Зятик у літньому семестрі 1907 – 1908 н. р. слухав курс «Вибрані питання з історії Східної Європи» (Каталог, 2023, с. 152), а згодом став суддею у Дрогобичі (Пацлавський, 1978, с. 14). Таку ж навчальну дисципліну, але у 1912 – 1913 н. р. вивчав Осип Костшемський (Юзеф Костжемський), котрий опісля мав адвокатську практику у міжвоєнному Дрогобичі, а в роки нацистської окупації був бургомістром (Каталог, 2023, с. 274; Нариси, 2009, с. 193). Український окружний комітет у Дрогобичі в 1942 – 1944 рр. очолював правник Іван Мартинюк, який, будучи студентом, у 1913 – 1914 н. р. записався на курс «Вибрані питання з історії Київської держави» (Каталог, 2023, с. 344; Нариси, 2009, с. 198).

З Дрогобичем було пов'язано життя студента-правника Івана Черлунчакевича, котрий у сецесійному 1901 – 1902 н. р. все ж записався на заняття до М. Грушевського зі спецкурсу «Україна в 17–18 ст.» (Каталог, 2023, с. 125). У часи ЗУНР він очолював у Дрогобичі філію колишнього Австро-угорського банку (Спростованне, 1918). Зауважимо, що у своїх спогадах український громадсько-політичний діяч і письменник Володимир Бірчак негативно охарактеризував його як людину, котра приховала від українських властей гроші банку, а з приходом польських військ у травні 1919 р. віддала

їх ворогам (Бірчак, 1931, с. 755). Цікаво, що прізвища самого В. Бірчака, який у 1900 – 1904 рр. навчався у Львівському університеті (з перервою під час сецесії), згідно з деканатськими каталогами, не було серед студентів видатного історика.

Отже, рецензовану працю вважаємо вагомим здобутком у джерелознавчій площині грушевськознавства й загалом історичного українознавства. Упорядники змогли опрацювати велетенський масив університетського архіву, частина якого зберігається в Державному архіві Львівської області. Їм вдалося виявити й укласти перелік студентів Львівського університету, які впродовж 1894 – 1914 рр. записувалися і відвідували навчальні дисципліни та науковий семінар М. Грушевського. Окрім археографічної цінності, рецензована книга має й важливе значення як біографічний довідник до історії суспільно-політичного і культурно-освітнього життя Галичини кінця XIX – початку XX ст., оскільки містить тисячі імен студентів, які згодом стали відомими або менш відомими діячами у різних сферах суспільного життя. Безумовно, всі вони були учнями М. Грушевського, хоч інтелектуальні та ціннісні інспірації їхнього вчителя по-різному сприймалися: хтось ставав палким послідовником та прихильником наукових (і не тільки) ідей видатного історика, а хтось критично або ж негативно ставився до тез ученого. Цінною ця праця буде й для істориків-краєзнавців, які зможуть привідкрити і пояснити світоглядну та національно-патріотичну мотивацію діяльності багатьох активних діячів чи не кожного повіту Східної Галичини першої половини XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бірчак, В. (1931). Дрогобицька епопея: уривки з спогадів. *Літературно-науковий вістник*, 7–8, 613–625; 9, 751–765; 11, 1003–1011.

Галів, М., Дубина, К. (2021). Діяльність Дрогобицької державної гімназії у роки Західноукраїнської Народної Республіки (1918 – 1919). *Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі»*, (кн. II, с. 646–660). Дрогобич : Посвіт.

Каталог. (2023). *Каталог студентів Михайла Грушевського Львівського університету* / упоряд. В. Тельвак, В. Качмар, С. Журавльов. Львів : ЛНУ імені Івана Франка.

Модрич Верган, В. (1978). Д-р Степан Витвицький – діяч Дрогобиччини і Президент УНР в екзилі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів*, (т. 2, с. 65–73). Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто.

Нариси. (2009). *Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.)* / наук. ред. Л. Тимошенко. Дрогобич: Коло.

Науменко, К. Є. (2013). Чмола Іван Симеонович. *Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я* / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка». URL: http://www.history.org.ua/?termin=Chmola_I

Пацлавський, В. (1973). Степан Витвицький у моїх споминах. *Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів*, (т. 1, с. 194–201). Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто.

Пацлавський, В. (1978). Дрогобич перед Листопадовим Чином. *Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів*, (т. 2, с. 9–20). Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто.

Сольчаник, Д. А. (1973). Українська гімназія ім. І. Франка в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів*, (т. 1, с. 444–466). Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто.

Спростованнє. (1918). Спростованнє. *Дрогобицький Листок*, 3–4, 7.

Kurylyshyn, K., & Haliv, M. (2024). Reception of the Union of Ukrainian Lawyers' Activities in the columns of the newspaper «Dilo» (1923 – 1934). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 31, 75–88. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306378

REFERENCES

Birchak, V. (1931). Drohobyt'ska epopeia: uryvky z spohadiv [Drohobych epic: excerpts from memoirs.]. *Literaturno-naukovyi vistnyk [Literary and scientific bulletin]*, 7–8, 613–625; 9, 751–765; 11, 1003–1011. [in Ukrainian].

Haliv, M., & Dubyna, K. (2021). Diialnist Drohobyt'skoi derzhavnoi himnazii u roky Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky (1918 – 1919) [Activities of the Drohobych State Gymnasium during the years of the Western Ukrainian People's Republic (1918 – 1919)]. *Sadyba Franka: naukovyi zbirnyk zapovidnyka «Nahuievychi» [Franko's Manor: scientific collection of the Nahuyevychi reserve]*, (book II, pp. 646–660). Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].

Telvak, V., Kachmar, V., & Zhuravlov, S. (Comps.) (2023). *Kataloh studentiv Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu [Catalog of students of Mykhailo Hrushevsky at Lviv University]*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Modrych Verhan, V. (1978). D-r Stepan Vytvytskyi – diiach Drohobychchyny i Prezydent UNR v ekzyni [Dr. Stepan Vytvytskyi – a figure of Drohobych County and President of the UNR in exile]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka [Drohobych County – the land of Ivan Franko]*, (vol. 2, pp. 65–73). New-York–Paris–Sydney–Toronto. [in Ukrainian].

Tymoshenko, L. (Ed.) (2009). *Narysy z istorii Drohobycha (vid naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.) [Essays on the history of Drohobych (from ancient times to the beginning of the 21st century)]*. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].

Naumenko, K. Ye. (2013). Chmola Ivan Symeonovych [Chmola Ivan Symeonovych]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the history of Ukraine]*. Vol. 10: T-Ya. Kyiv: V-vo «Naukova dumka». URL: http://www.history.org.ua/?termin=Chmola_I [in Ukrainian].

Patslavskiy, V. (1973). Stepan Vytvytskyi u moikh spomynakh [Stepan Vytvytskyi in my memories]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka [Drohobych County – the land of Ivan Franko]*, (vol. 1, pp. 194–201). New-York–Paris–Sydney–Toronto. [in Ukrainian].

Patslavskiy, V. (1978). Drohobych pered Lystopadovym Chynom [Drohobych before the November Action]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka [Drohobych County – the land of Ivan Franko]*, (vol. 2, pp. 9–20). New-York–Paris–Sydney–Toronto. [in Ukrainian].

Solchanyk, D. A. (1973). Ukrainska himnaziia im. I. Franka v Drohobychi [Ivan Franko Ukrainian Gymnasium in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka [Drohobych County – the land of Ivan Franko]*, (vol. 1, pp. 444–466). New-York–Paris–Sydney–Toronto. [in Ukrainian].

Sprostovannie. (1918). Sprostovannie [Refutation]. *Drohobyt'skyi Lystok [Drohobych Lystok. The Newspaper]*, 3–4, 7. [in Ukrainian].

Kurylyshyn, K., & Haliv, M. (2024). Reception of the Union of Ukrainian Lawyers' Activities in the columns of the newspaper «Dilo» (1923 – 1934). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 31, 75–88. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306378 [in English].

Стаття надійшла до редакції 22 березня 2024 р.
Стаття рекомендована до публікації 17.12.2024.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Axis Europaе Вісь Європи

ВИПУСК 5
ISSUE 5

Головний редактор
Лідія Лазурко

Співредактори
Микола Галів
Василь Ільницький

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Віра Слінецька, Юлія Талалай

Технічний редактор
Микола Костирко
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Олег Лазебний

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 21.12.2024 р. Підписано до друку 29.12.2024 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 14,8. Зам. № 1450
Наклад 300 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «П'ОСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvitdruk@gmail.com